

ДЕРЖАВНИЙ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

МАРТИНЕНКО ОЛЕНА ОЛЕКСІЇВНА

УДК: 159.944

ДИСЕРТАЦІЯ

**СОЦІАЛЬНО - ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ОБРАННЯ
МОЛОДЦЮ ПРОФЕСІЇ ЕКОНОМІСТА**

053 – Психологія

05 – Соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О. О. Мартиненко

Науковий керівник

Корольчук Микола Степанович

доктор психологічних наук, професор

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Мартиненко О. О. Соціально-психологічні детермінанти обрання молоддю професії економіста. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 – Психологія. – Державний торговельно-економічний університет, Київ, 2023.

Дисертація є комплексним дослідженням теоретичних, методологічних та практичних аспектів соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста.

В основу дослідження покладено припущення, що у найближчій перспективі сфера економіки як у державному, так і приватному секторі матиме пріоритетний та динамічний розвиток у нинішніх економічних умовах професія економіста для молоді є соціально значущою, вона потребує високого рівня економічної освіченості, розвитку комунікативної і етичної культури, професійно важливих якостей та набуття загальних і професійних компетентностей, ґрунтовної підготовки до виконання планово-економічних, організаційних, управлінських, аналітичних і дослідницьких завдань.

На підставі теоретичного та емпіричного дослідження ми розглядаємо соціально-психологічні детермінанти обрання молоддю професії економіста як системні інтегральні характеристики, що реалізуються особистістю під впливом зовнішніх і внутрішніх умов життєдіяльності та виявляються в особливостях гармонійного поєднання мотиваційної, професійно-інтелектуальної, адаптаційно-комунікативної, індивідуально-психологічної та темпераментальної сфер особистості, які сприяють розвитку професійно значущих компетентностей у професійній діяльності економіста.

Теоретичне узагальнення наукових підходів стосовно обрання молоддю професії економіста, кореляційний, факторний аналіз результатів емпіричного дослідження та анкетування щодо соціально-психологічних

детермінант обрання молоддю професії дали змогу в основу дослідження покласти авторську концептуальну модель дослідження.

Вона включає мету, завдання, три етапи дослідження (теоретичний, емпіричний і підсумковий), психодіагностичний інструментарій дослідження, соціально-психологічні детермінанти та структуру комплексної програми психодіагностики і розвитку соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста.

Емпіричне дослідження виконувалася протягом 2019-2022 років у Державному торговельно-економічному університеті. Обстеженням було охоплено 210 осіб, із них 174 студенти за освітніми програмами підготовки фахівців економічного профілю (студенти першого курсу – 82, бакалаври – 52, магістри – 40) і 36 експертів – науково-педагогічні працівники та практики за фахом економіста зі стажем понад 5 років.

За результатами емпіричного дослідження встановлено закономірність, яка полягає у тому, що професійно важливі якості у професіогенезі суттєво зростають у процесі набуття професійних компетентностей, а саме: стосовно обробки й аналізу статистичної інформації, аналізу соціально-довідкової інформації, оволодіння методичним інструментарієм, інформаційними технологіями в економічній сфері діяльності. Обстежувані, набуваючи досвіду вже на рівні магістрів і особливо професіоналів-експертів, вважають суттєвими в обранні професії економіста адаптаційні можливості, здатність швидко пристосовуватись до умов, що постійно змінюються, компетентності щодо спілкування, взаємодії з колегами за професією та іншими людьми, які у цій галузі не компетентні.

На підставі результатів емпіричного дослідження виокремлено 5 факторів, які ми розглядаємо як соціально-психологічні детермінанти, що зумовлюють обрання професії економіста. Найбільш вагомими факторними навантаженнями і найвищими кореляційними зв'язками за F1 (мотиваційний фактор) спостерігаються за змінними методики «Мотиви вибору професії» В. Семиченко; за F2 – професійно-інтелектуальним фактором за

«Опитувальником відповідності типу особистості професійному середовищу» Дж. Холланда; за F3 – адаптаційно-комунікативним – за показниками методик «Адаптаційна мобільність» Л. Карамушки і «Оцінка комунікативного контролю» Г. Ложкіна і Н. Пов'якель; за F4 – індивідуально-психологічним – за показниками інтелектуальної, комунікативної та емоційно-вольової сфер особистості, за «16 факторним особистісним опитувальником Р. Кеттелла; за F5 – темпераментальним – за методикою «Дослідження властивостей темпераменту» В. Русалова (Т. Пашукова). Такі результати дають підстави рекомендувати наведений комплекс методик для дослідження соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста.

У підсумку встановлено, що на обрання професії економіста має вплив вираженість внутрішніх і зовнішніх позитивно і негативно значущих мотивів, здатність збирати, аналізувати статистичні дані, оволодівати інформацією і сучасними інформаційними технологіями в галузі економіки. Поряд з цим на вибір професії впливає рівень емоційної стійкості, емоційно-вольового самоконтролю, дипломатичності, комунікативної компетентності, ергічності і соціальної ергічності та стійкості щодо перенесення труднощів.

У роботі представлено комплексну програму діагностики і розвитку соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста. Мета програми полягає у розробці інформативного комплексу психодіагностичного інструментарію та визначенні адекватних психологічних технологій спрямованих на розвиток соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста. Програма призначена для профорієнтаційної роботи практичним психологам, соціальним працівникам, піар-менеджерам та педагогам.

Практична значущість роботи полягає в тому, що її матеріали рекомендовано для використання в роботі закладів середньої, вищої та професійної освіти для психологічної допомоги особистості щодо обрання майбутньої професії економіста, планування, професійного становлення та

кар'єрного зростання, а також в системі профорієнтації і підготовці майбутніх економістів.

Узагальнюючи результати дослідження всіх категорій обстежуваних за комплексом показників інформативних методик встановлено особливості обрання професії економіста на мотиваційному, професійно-інтелектуальному, адаптаційно-комунікативному, індивідуально-психологічному та темпераментальному рівнях.

Доведено, що соціально-психологічні детермінанти мотиваційної, професійно-інтелектуальної, адаптаційно-комунікативної, індивідуально-психологічної сфер обстежуваних суттєво змінюються у професіогенезі у бік зростання – від низьких і середніх у першокурсників до переважно середніх у бакалаврів і до середніх і переважно високих у магістрів і високих у експертів. Водночас низький їх рівень є показанням для використання комплексної програми діагностики і розвитку соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста як на етапі профорієнтації, так і під час професійної підготовки.

Дисертаційну роботу виконано у Державному торговельно-економічному університеті в межах науково-дослідної теми “Психологічне забезпечення професіогенезу фахівців торгівлі та сфери послуг” (термін виконання: I кв. 2016 р. - IV кв. 2020 р., державний реєстраційний номер 0118U000053) та «Професійне здоров'я і стреспрацівників організацій» (термін виконання I кв. 2021 – IV кв. 2025 р. державний реєстраційний номер 0122U001379).

Положення, висновки і рекомендації дисертації апробовано і впроваджено в освітній процес при оновленні програм і викладанні дисциплін у Київському національному економічному університеті імені Вадима Гетьмана: «Вікова психологія», «Соціальна психологія» та індивідуального психологічного консультування щодо обрання майбутньої професії, планування, професійного становлення й кар'єрного зростання (довідка про впровадження 17.05.2023 № 1/15); у акціонерному товаристві «Комерційний банк «Глобус» при відборі та формуванні кадрового потенціалу організації

(довідка про впровадження №1683 08.05.2023); у Приватному акціонерному товаристві «Страхова компанія «Мега-поліс» використано рекомендації при відборі спеціалістів економічного спрямування, формуванні кадрового резерву та при атестації персоналу (довідка про впровадження 08.05.2023 № 34043).

Ключові слова: соціально-психологічні детермінанти, обрання професії, економіст, молодь.

SUMMARY

Martynenko O.O. Social and psychological determinants of choosing the profession of economist by youth. – Qualifying scientific work manuscript copyright.

Dissertation the degree of Doctor of Philosophy. Specialty 053 – Psychology. – State University of Trade and Economics, Kyiv, 2023.

The dissertation is a comprehensive study of theoretical, methodological and practical aspects of socio-psychological determinants of choosing economist's profession by young people.

The research is based on the assumption that the sphere of economics public and private sectors will have a priority and dynamic development in the current economic conditions in the near future. The profession of an economist is socially significant for young people. It requires high level of economic education, the development of communicative and ethical culture, professionally important qualities and the acquisition of general and professional competences, thorough preparation for the implementation of planning and economic, organizational, managerial, analytical and research tasks.

We consider socio-psychological determinants of young people choosing the profession of an economist as systemically integral characteristics that are realized by the individual under the influence of external and internal conditions of life on the basis of theoretical and empirical research. The determinants are realized in the features of a harmonious combination of motivational, professional and

intellectual, adaptive and communicative, individual and psychological and temperamental spheres of personality, which contribute to the development of professionally significant competencies in the professional activity of an economist.

Theoretical generalization of scientific approaches regarding the choice of profession of an economist by young people, correlation and factor analysis of the results of empirical research and questionnaires on the socio-psychological determinants of choosing the profession of an economist by young people made it possible to base the research on the author's conceptual research model.

It includes the goal, tasks, three stages of research (theoretical, empirical and final), psychodiagnostic research tools, social-psychological determinants and the structure of a comprehensive program of psychodiagnostics and the development of social-psychological determinants of young people choosing the profession of an economist.

The empirical research was carried out during 2019-2022 at the State University of Trade and Economics. The survey covered 210 people, 174 of them were students of educational programs for training economic specialists (82 first-year students, 52 bachelors, 40 masters) and 36 experts – scientific and pedagogical workers and economists with more than 5 years of experience.

According to the results of the empirical research, a regularity has been established, which consists in the fact that professionally important qualities in professionalization grow significantly in the process of acquiring professional competences, namely: in relation to the processing and analysis of statistical information, analysis of social and reference information, mastering methodological tools, information technologies in field of economic activity. The respondents, who are not competent, already gain experience at the level of masters and especially expert professionals, consider adaptability, the ability to adapt quickly to constantly changing conditions, competence in communication, interaction with colleagues in the profession and other people in this field to be essential in choosing the profession of economist.

5 factors have been singled out based on results of the empirical research, which we consider as socio-psychological determinants that define choosing the profession of an economist. The most significant factor loadings and the highest correlations for F1 (motivational factor) are observed for the variables of the "Motives for choosing a profession" method. According to F2, the professional and intellectual factor following J.Holland's "Questionnaire of correspondence of the personality type to the professional environment". According to F3, adaptive and communicative - concerning the indicators of the methods "Adaptive mobility" and "Assessment of communicative control. According to F4, individual and psychological - concerning the indicators of the intellectual, communicative and emotionally volitional spheres of the personality. According to the 16-factor questionnaire of R. Cattell. According to F5 - temperamental - concerning the method "Research of the properties of temperament". Such results give reasons to recommend the given set of methods to research the socio-psychological determinants of young people's choice of the economist's profession.

As a result, it has been established that choosing the profession of an economist is influenced by the expression of internal and external positively and negatively significant motives, the ability to collect and analyze statistical data, master information and modern information technologies in the field of economics. Beside this, the choice of a profession is influenced by the level of emotional stability, emotional and volitional self-control, diplomacy, communicative competence, energy and social energy and resistance to endure difficulties.

The work presents a comprehensive program of diagnosis and development of socio-psychological determinants of choosing the profession of an economist by young people. The purpose of the program is the development of informative set of psychodiagnostic toolkit and the identification of adequate psychological technologies aimed at the development of socio-psychological determinants of young people's choice of the profession of an economist. The program is intended for career guidance work for practical psychologists, social workers, PR managers and teachers.

The practical significance of the work concludes materials are recommended for use in the work of secondary, higher and professional education institutions for psychological assistance of individuals in choosing the future profession of an economist, planning, professional formation and career growth, as well as in the career guidance system and preparation of future economists

Summarizing the results of the research of all categories examined by the set of indicators of informative methods, the peculiarities of choosing the profession of an economist at the motivational, professional and intellectual, adaptive and communicative, individual and psychological and temperamental levels have been established.

It has been proven that the socio-psychological determinants of the motivational, professional and intellectual, adaptive and communicative, individual and psychological spheres of the examinees change significantly in professionalization in the direction of increasing – from low and medium among first-year students to mostly medium among bachelors and to medium and mostly high among masters and high among experts. At the same time, their low level is an indication for the use of a comprehensive program of diagnosis and development of socio-psychological determinants of young people's choice of the profession of an economist both at the stage of career guidance and during professional training.

The dissertation work has been completed at the State University of Trade and Economics within the scope of scientific-research topic "Psychological support for the professional development of trade and service sector specialists" (implementation period: 1st quarter of 2016 - 4th quarter of 2020, state registration number 0118U000053) and " Occupational health and stress of employees of organizations" (implementation period 1st quarter 2021 - 4th quarter 2025, state registration number 0122U001379).

The provisions, conclusions and recommendations of the dissertation has been tested and implemented in the educational process during the updating of programs and teaching of the disciplines at Vadym Hetman Kyiv National

University of Economics: "Age Psychology", "Social Psychology" and individual psychological counseling on choosing a future profession, planning, professional development and career growth (implementation certificate 05/17/2023 No. 1/ 15); in the joint-stock company "Commercial bank "Globus" during the selection and formation of the personnel potential of the organization (certificate on implementation No. 1683 08.05.2023); the private joint-stock company "Insurance company "Mega-polis" used recommendations in the selection of specialists in economic direction, formation of the personnel reserve and in the attestation of personnel (implementation certificate dated 05.08.2023 No. 34043).

Key words: socio-psychological determinants, choice of profession, economist, youth.

СПИСОК ОБУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

У наукових фахових виданнях України

1 Мартиненко О. О. Теоретико-методологічний аналіз наукових підходів до вибору професій старшокласниками. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*: зб. наук. пр; за ред. Н. Є. Завадської. Сєверодонецьк: Східноукраїнський національний університет ім. Володимира Даля, 2020. Вип. № 3(53). Том 1. С. 149–164.

2 Мартиненко О. О. Загальні особливості професійного самовизначення сучасних старшокласників : науковий журнал з соціології та психології; «ГАБІТУС», випуск 16. за ред. І. В. Шапошникової. Видавничий дім «Гельветика»: ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій, 2020. Вип. №16, С. 151–155.

3 Мартиненко О. О. Аналіз результатів анкетування соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста. *Вісник нац. ун-ту оборони України*. Зб-к наук. праць. Київ : НУОУ, 2021. Вип. 5 (62). С. 80–89.

4. Мартиненко О. О. Взаємозв'язки і фактори дослідження соціально психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста. *Вісник нац. ун-ту оборони України*. Київ . НУОУ, 2021. Вип. 4 (62). С. 79–86.

5. Мартиненко О. О. Особливості мотиваційного та професійно інтелектуального факторів обрання молоддю професії економіста. *«Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія»* Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. № 3. С. 119–124.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав:

6. Мартиненко О. О. Концептуальна модель дослідження вибору молоддю професії економіста. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology* editor-in-chief: Dr. Xenia Vamos . Budapest IX (99), Issue 252, 2021 May. P. 68-74 (журнал включено до наукометричних баз: INNO SPACE Scientific Journal Impact Factor: 2.642; Directory of Research Journal Indexing, Ulrichs Web Global Serials Directory, Union of International Associations Yearbook, Scribd, Academia.edu, Google Scholar).

Наукові праці у збірниках матеріалів конференцій:

7. Мартиненко О. О. Проблема підготовки молоді до вибору професії в сучасних умовах. *Психологія та педагогіка сучасності: проблеми та стан розвитку науки і практики в Україні: тези міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів 21–22 серпня 2020 р.)*. Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2020. С 15.

8. Мартиненко О. О. Підготовка старшокласників до професійного самовизначення у процесі вивчення математики та економіки. *Теоретичні та практичні аспекти розвитку педагогічної освіти в Україні: тези II наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 4–5 вересня 2020 р.)*. Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2020 р. С. 55.

9. Мартиненко О. О. Наукові підходи до вивчення особливостей професійного мислення та самосвідомості у процесі вибору майбутньої професій старшокласників. *Психологічні проблеми мислення: тези XXI*

Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ 27 травня 2021 р.). за ред. В. О. Моляко. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2021. – С. 66.

10. Мартиненко О. О. Соціально-психологічні детермінанти професійного самовизначення студентів економістів у закладах вищої освіти. *Сучасні тенденції та фактори розвитку педагогічних та психологічних наук в Україні та країнах ЄС: тези міжнар. наук.-практ. Конф. (м. Люблін, Республіка Польща 25–26 вересня 2020 р.): за ред. Arkadiusz Bereza, Університет Марії Кюрі-Склодовської, 2020. С. 102.*

11. Мартиненко О. О. Процес соціалізації при формуванні молоддю вибору професії економіста. *Традиції та новації у сфері педагогіки та психології: тези міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 5–6 лютого 2021 р.) Навчально-науковий гуманітарний інститут кафедра психології, соціальної роботи та педагогіки. Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, 2021. Видавничий дім «Гельветика» С. 169.*

12. Мартиненко О. О. Фінансово-інвестиційний потенціал як чинник обрання молоддю професії економіста. *Глобалізаційні виклики розвитку національних економік: тези II Міжнар. наук.-практ. конф. (19–21 жовтня 2021 р., м. Київ): /відп. ред. А. А. Мазаракі. Київ: Київ.нац.торг.-екон.ун-т, 2021. С. 175–178.*

13. Мартиненко О. О. Психологічні особливості обрання молоддю професії економіста. *Актуальні проблеми освітнього процесу в контексті європейського вибору України: тези IV Всеукр. круглого столу з міжнар. участю (17 листопада 2021 р., м. Київ) до 75-річчя з дня створення Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО). Київ: Київський національний університет будівництва і архітектури, 2022. С. 402.*

14. Мартиненко О. О. Проблеми професійного самовизначення студентів-економістів в умовах військового стану. *Актуальні проблеми фахової підготовки здобувачів спеціальності 053 Психологія: зб. матеріалів*

Міжуніверс. наук.-практ. сем., Київ, 18 листопада 2022 р. Київ: НУБіП України, 2022. С. 66-69.

15. Мартиненко О. О. Соціально-економічні, психологічні та педагогічні чинники обрання молоддю професій. *Вектори соціальної, організаційної та економічної психології*: тези доп. II Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 17 лют.2023 р.) / відп. ред. С. М. Миронець. Київ: Держ. торг.-екон. ун-т, 2023. С. 157.

ЗМІСТ

ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АНАЛІЗ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ОБРАННЯ МОЛОДДЮ ПРОФЕСІЙ	24
1.1. Наукові підходи щодо професійної орієнтації молоді за матеріалами вітчизняних та зарубіжних досліджень.....	24
1.2. Особливості діяльності та професійно важливі якості економіста.	47
Висновки до розділу 1.....	62
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ, ОБГРУНТУВАННЯ ПСИХОДІАГНОСТИЧНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ І ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ДОСЛІДЖЕННЯ	67
2.1. Організаційно-методичні засади дослідження детермінант обрання професій молоддю.....	67
2.2. Обґрунтування психодіагностичного інструментарію та концептуальна модель дослідження.....	81
Висновки до розділу 2.....	92
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТ ОБРАННЯ МОЛОДДЮ ПРОФЕСІЇ ЕКОНОМІСТА	95
3.1. Характеристика контингенту досліджуваних та аналіз результатів анкетування.....	95
3.2. Взаємозв'язки і структура соціально-психологічних детермінант обрання професії економіста.....	112
3.2.1. Особливості кореляційних зв'язків показників детермінант обрання професії економіста.....	112
3.2.2. Характеристика факторної структури та змісту детермінант обрання професії економіста.....	122

3.3. Порівняльний аналіз показників детермінант обрання професії економіста.....	129
3.3.1. Особливості мотиваційного фактору обрання професії економіста.....	129
3.3.2. Характеристика професійно-інтелектуального фактору обстежуваних.....	139
3.3.3. Результати адаптаційно-комунікативного фактору обстежуваних	153
3.3.4. Аналіз показників індивідуально-психологічного фактору в обранні професії економіста.....	162
3.3.5. Аналіз особливостей темпераментального фактору обстежуваних.....	169
3.4. Комплексна програма діагностики і розвитку соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста.....	172
Висновки до розділу 3.....	187
ВИСНОВКИ	191
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	197
ДОДАТКИ	223

ВСТУП

Актуальність досліджуваної теми. В умовах посилення глобалізації світової економіки та зростання конкуренції у світовому економічному просторі, в зв'язку з соціально-політичними та економічними реформами, які здійснюються в Україні останнім часом, відбулись суттєві зміни в свідомості молоді щодо сприйняття світу та самих себе. Зазначені соціально-психологічні зрушення актуалізують процеси пошуку молоддю власної перспективи в житті, яка б найбільшою мірою відповідала їхнім здібностям і можливостям, і, водночас, реалізація якої дозволила б у майбутньому зайняти гідне місце в суспільстві.

Неправильний, випадковий вибір професії призводить у майбутньому до небажаних наслідків: низької продуктивності праці; помилок та браку в роботі; незадоволення і пригніченого стану людини; економічних витрат на перенавчання та перекваліфікацію. Натомість правильний і своєчасний вибір професії у подальшому в 2-2,5 рази зменшує плинність кадрів, на 10–15% підвищує продуктивність праці, у 1,5-2 рази знижує вартість підготовки кадрів (Ю. Дроздова, Л. Карамушка, М. Корольчук і В. Крайнюк, О. Креденцер, С. Миронець, М. Ткалич та ін.) [21, 40, 58, 65, 99, 152].

Єдність особистісних і суспільних інтересів при обранні професії є важливим фактором адекватного професійного самовизначення. Виокремлюють низку факторів, що сприяють вирішенню практичних питань адекватного обрання професії: система професійної орієнтації, яка дає необхідні знання для орієнтації у світі професії (Ю. Дроздова, Л. Карамушка, М. Корольчук і В. Крайнюк, С. Миронець, І. Овдієнко, М. Ткалич та ін.) [21, 41, 58, 100, 189, 154]; уміння оцінити власні індивідуальні особливості (С. Болтівець, Л. Карамушка, Г. Костюк, С. Максименко, А. Мазаракі, Л. Кулаковська, Т. Кулаковський, С. Миронець та ін.) [181, 44, 62, 120, 100]; діагностичні методи вивчення особистості з метою індивідуальної допомоги у виборі професії (М. Корольчук, В. Крайнюк, С. Максименко,

М. Макаренко, В. Осьодло та ін.) [58, 59, 82, 80, 112]; теоретичні та методичні основи професійного консультування молоді, банк професіокарт, системний підхід до профорієнтації (Л. Карамушка, М. Корольчук, В. Крайнюк, К. Кушніренко, І. Мостова, С. Миронець та ін.) [44, 197, 58, 69, 128, 99]; формування елементів духовної культури в процесі підготовки до свідомого вибору професії (Ю. Дроздова, С. Максименко, І. Мостова, М. Савчин, М. Ткалич) [21, 82, 128, 134, 189, 152].

За даними досліджень Ю. Дроздової, Л. Карамушки, А. Мазаракі, С. Максименка, Л. Кулаковської, Т. Кулаковського, І. Овдієнко, М. Ткалич визначено чинники, що впливають на формування професійного самовизначення і обрання конкретної професії, а саме: система загальнолюдських цінностей, соціально-економічні умови, вплив сім'ї, друзів, учителів, вікові та статеві особливості особистості, самоактуалізація і рівень домагань, престижність професії, міра поінформованості про професію, професійні інтереси, схильності, здібності [21, 46, 120, 153, 189].

Важливо відзначити, що поточна система професійної орієнтації для молоді вимагає вдосконалення. Недостатність інформації серед молоді щодо потреб і вимог ринку праці, недостатня освіченість щодо актуальних видів професійної діяльності, а також відсутність готовності до самостійного вибору професії та подальшого професійного розвитку – це фактори, які сприяють невдачам в самовизначенні особистості в професійному плані і призводять до її низької впевненості у майбутньому кар'єрному шляху. Відповідно до статистичних даних, на 1 вересня 2019 року ситуація на ринку праці виглядала так, що професії економічного спрямування мали найбільшу кількість вакансій. [189, 198]. Виникає необхідність розглянути основні детермінанти, які впливають на процес обрання молоддю професії економіста, що підтверджує актуальність і доцільність вивчення зазначеної теми дослідження.

Отже, практичне наукове і соціально-економічне значення адекватного обрання молоддю майбутньої професії в галузі економіки і недостатня

розробленість цієї проблеми у теоретичному і прикладному вимірах зумовили наукове дослідження «Соціально-психологічні детермінанти обрання молоддю професії економіста».

Наукове завдання дослідження полягає у з'ясуванні особливостей та розвитку соціально-психологічних компонентів обрання молоддю професії економіста.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційну роботу виконано у Державному торговельно-економічному університеті в межах науково-дослідної теми “Психологічне забезпечення професіогенезу фахівців торгівлі та сфери послуг” (термін виконання: I кв. 2016 р. – IV кв. 2020 р., державний реєстраційний номер 0118U000053).

Тема дисертаційного дослідження аспірантки «Соціально-психологічні детермінанти обрання молоддю професії економіста» затверджена вченою радою ДТЕУ (протокол № 2 від 31 жовтня 2019 р.) та узгоджена рішенням бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень у галузі педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 77 від 30.01.2019 р.).

Об'єкт дослідження: обрання молоддю професії як психологічна категорія.

Предмет дослідження: особливості соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста.

Мета дослідження полягає в узагальненні наукових підходів і емпіричного визначення особливостей соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста та розробленні практичних рекомендацій щодо їх діагностики і розвитку.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз наукових підходів щодо обрання молоддю професій.
2. Визначити організацію, обґрунтувати психодіагностичний інструментарій і розробити концептуальну модель дослідження.

3. З'ясувати зміст, структуру соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста.

4. Здійснити порівняльний аналіз результатів емпіричного дослідження змістовних характеристик детермінант обрання професії економіста.

5. Розробити комплексну програму психологічної діагностики і розвитку соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та визначених завдань дослідження використано як загальнонаукові, так і спеціальні методи дослідження:

Теоретичні: теоретичного узагальнення та порівняння – для розкриття змісту понятійно-категоріального апарату; системний аналіз даних, історичний та метод систематизації; аналіз наукової фахової літератури, узагальнення отриманої інформації.

Емпіричні: для з'ясування соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста використано спостереження, бесіди та обґрунтовано інформативний комплекс психодіагностичних методик.

Емпіричне дослідження здійснювалося за допомогою таких методик, як: Авторська анкета для виявлення соціально-психологічних детермінант обрання професії економіста; мотиваційну сферу вивчали за методиками «Смисложиттєві орієнтації» О. Леонтєва [46], «Емоційна спрямованість» [63], «Мотиви вибору професії» В. Семиченко [139]; професійну сферу досліджували за методиками «Опитувальник відповідності типу особистості професійному середовищу Дж. Холланда» [139], «Емоційний інтелект» Н. Холла [23] та «Аналітичне мислення» Т. Пашукова [115]; адаптаційно-комунікативні властивості вивчали за методиками «Адаптаційна мобільність» Л. Карамушки [46] і «Оцінка комунікативного контролю у спілкуванні» Г. Ложкіна, Н. Пов'якель [72]; при цьому за інтелектуальним блоком методики Р. Кеттелла встановили рівень інтелекту, за емоційно-вольовим блоком – емоційну стабільність і за

комунікативним блоком – особливості взаємодії [60]; темпераментальні характеристики з'ясували за методикою «Властивості темпераменту» В. Русалова [115].

Методи математичної статистики: кореляційний, факторний аналізи і порівняння показників за t -критерієм Стьюдента. Статистичну обробку отриманих результатів проведено за допомогою комп'ютерної програми SPSS.17.0.

Емпірична база дослідження. Дослідження виконувалася протягом 2019-2022 років у Державному торговельно-економічному університеті. Дослідженням було охоплено 210 осіб, із них 174 студенти за освітніми програмами підготовки фахівців економічного профілю (першокурсники – 82, бакалаври – 52, магістри – 40) та 36 експертів – науково-педагогічні працівники, практики за фахом економіста зі стажем понад 5 років.

Надійність та достовірність результатів дослідження забезпечувались використанням методів, адекватних меті та завданням дослідження; застосуванням надійних діагностичних методик; репрезентативністю вибірок; використанням коректних методів математичної статистики.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що *вперше*:

- розроблено концептуальну модель дослідження особливостей обрання професії економіста молоддю, яка містить теоретико-методичне підґрунтя, етапи, обґрунтований комплекс психодіагностичного інструментарію, що дало підстави здійснити емпіричне дослідження та розробити практичні рекомендації щодо діагностики та розвитку особистості у професіогенезі.

- на емпіричному рівні виявлено соціально-психологічні детермінанти обрання молоддю професії економіста за результатами факторного і кореляційного аналізу та з'ясовано особливості обрання професії економіста різними категоріями обстежуваних на мотиваційному, професійно-інтелектуальному, адаптаційно-комунікативному, індивідуально-психологічному та темпераментальному рівнях. Це дало підстави встановити

закономірність, яка полягає в тому, що у професіогенезі з розвитком професійних компетентностей в мотиваційній сфері переважають внутрішні індивідуально-значущі і зовнішні значущі мотиви, а також самоідентифікація із професійним середовищем, зростають комунікативні та емоційно-вольові характеристики і професійні компетентності.

Удосконалено психодіагностичний інструментарій для вивчення особливостей соціально-психологічних детермінант спеціально для обрання професії економіста, що до нинішнього часу не було розроблено і нами апробовано в процесі емпіричного дослідження.

Набуло подальшого розвитку напрями профорієнтації роботи з молоддю щодо обрання професії економіста, завдяки розкриттю структурних компонентів соціально-психологічних детермінант, що зумовило їх розвиток з акцентом на мотиваційну, професійно-інтелектуальну, адаптаційно-комунікативну, індивідуально-психологічну та темпераментальну сфери особистості.

Практична значущість роботи полягає в тому, що її матеріали рекомендовано для використання в роботі закладів середньої, вищої та професійної освіти для психологічної допомоги особистості щодо обрання майбутньої професії економіста, планування, професійного становлення та кар'єрного зростання. Окрім того, авторська програма призначена для роботи відділів персоналу і кадрових агентств з метою відбору або професійного удосконалення персоналу, а також з метою використання фахівцями профконсультантами та профінформаторами державної служби зайнятості щодо забезпечення психодіагностики і розвитку професійної орієнтації молоді.

При цьому комплексна програма призначена для використання в лабораторіях практичної психології при проведенні психодіагностичних обстежень, психологічного консультування з метою професійної орієнтації та проведення індивідуальних консультацій щодо стратегії пошуку роботи.

Положення, висновки і рекомендації дисертації апробовано і впроваджено в освітній процес при оновленні програм і викладанні дисциплін у Київському національному економічному університеті імені Вадима Гетьмана: «Вікова психологія», «Соціальна психологія» та індивідуального психологічного консультування щодо обрання майбутньої професії, планування, професійного становлення й кар'єрного зростання (довідка про впровадження 17.05.2023 № 1/15); у акціонерному товаристві «Комерційний банк «Глобус» при відборі та формуванні кадрового потенціалу організації (довідка про впровадження №1683 08.05.2023); у Приватному акціонерному товаристві «Страхова компанія «Мега-поліс» використано рекомендації при відборі спеціалістів економічного спрямування, формуванні кадрового резерву та при атестації персоналу (довідка про впровадження 08.05.2023 № 34043).

Особистий внесок здобувача. У статті «Взаємозв'язки і фактори дослідження соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста», написаній у співавторстві з М. Корольчуком, доробок здобувача становить 70 %. Розробки та ідеї, які належать співавтору, у дисертації не використовуються.

Апробація результатів дослідження. Теоретичні та емпіричні результати дослідження доповідалися й обговорювалися на засіданнях кафедри психології Державного торговельно-економічного університету, наукових та науково-практичних зібраннях, а саме: в збірнику тез наукових робіт учасників науково-практичної конференції «Психологія та педагогіка сучасності: проблеми та стан розвитку науки і практики в Україні» (м. Львів, 2020 р.); у збірнику тез II науково-практичної конференції: «Теоретичні та практичні аспекти розвитку педагогічної освіти в Україні» (м. Миколаїв, 2020 р.); у збірнику тез міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні тенденції та фактори розвитку педагогічних та психологічних наук в Україні та країнах ЄС» (м. Люблін, Республіка Польща, 2020 р.); у матеріалах міжнародної науково-практичної конференції «Традиції та новації у сфері педагогіки та

психології» (м. Київ, 2021 р.); у збірнику тез XXI Всеукраїнської науково-практичної конференції «Психологічні проблеми мислення», (м. Київ, 2021 р.); у збірнику тез II Міжнародної науково-практичної конференції «Глобалізаційні виклики розвитку національних економік» (м. Київ, 2021 р.); у збірнику тез IV Всеукраїнського круглого столу з міжнародною до 75-річчя з дня створення Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) (м. Київ, 2021 р.); у збірнику матеріалів Міжуніверситетського науково-практичного семінару «Актуальні проблеми освітнього процесу в контексті європейського вибору України», (м. Київ, 2022 р.); у збірнику тез II Міжнародної науково-практичної конференції «Вектори соціальної, організаційної та економічної психології», (м. Київ, 2023 р.).

Публікації. Результати дослідження відображено у 6 публікаціях, з яких: 5 статей у фахових психологічних виданнях, що входять до переліку, затвердженого МОН України, 1 – у періодичному науковому виданні іншої держави, що входить до Європейського Союзу та відповідає вимогам п. 9 та п. 11 “Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії”, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 167 від 06 березня 2019 року, а також 10 тез доповідей на наукових конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Основний обсяг дисертації складає 222 сторінки. Повний обсяг дисертації становить 247 сторінок. Робота містить 9 таблиць та 12 рисунків. Список використаних джерел – 233 найменувань, з них 34 іноземними мовами.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АНАЛІЗ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ОБРАННЯ МОЛОДДЮ ПРОФЕСІЙ

1.1. Наукові підходи щодо професійної орієнтації молоді за матеріалами вітчизняних та зарубіжних досліджень

Соціально-економічна криза сучасного суспільства створює суттєві обмеження і перешкоди на шляху розвитку етико-світоглядних і ціннісно-моральних основ професійної свідомості молоді. Внаслідок знецінення деяких видів кваліфікованої праці втрачаються ціннісно-моральні орієнтири в житті людини. З іншого боку, надана можливість для повноцінного і вільного самовизначення особистості. Людина є саморегулюючою, динамічною системою, і це означає, що суб'єкт постійно розвивається, змінюється, набуває нових особистісних та індивідуальних психологічних якостей, що забезпечують їй широкі можливості професійного вибору та адаптації [7, 21, 45, 120, 100, 128, 151, 204].

Зі зміною суспільно-економічних умов відбувається зміна ідеалів, переоцінка цінностей, зміна ціннісних орієнтацій всього населення країни. Ці зміни стають дедалі виразнішими у молодих людей, зокрема у старшокласників. Сучасна соціально-економічна ситуація актуалізує проблему обрання професій молоддю і, зокрема, систему професійної орієнтації. При цьому чіткої спрямованості на майбутню професійну діяльність та її перспективну затребуваність на ринку праці у молодих людей часто не спостерігається.

Пошук сенсу життя, самовираження, самоствердження, самореалізація стають провідними потребами молоді, тому системна профорієнтаційна робота дає змогу оцінити здібності, рівень мотивації, інтереси і спрямовує їх

погляди у майбутнє щодо вироблення власного життєвого шляху, планів та спонукає до конкретних засобів їх реалізації.

Теоретико-методологічними засадами дослідження проблеми обрання професії особистістю стали фундаментальні концепції щодо гармонійної єдності біологічного і соціально-психологічного; принципи системного підходу щодо розуміння особистості як цілісної структури; стосовно розвитку особистості через детермінанти самовизначення внутрішніх і зовнішніх чинників і навпаки зовнішнє через внутрішнє; положення психогенетичного підходу розвитку особистості; професійний розвиток особистості у межах онтогенетичних досліджень проблем життєвого шляху особистості; суб'єктно-генетичного підходу і суб'єктного підходу до самовизначення особистості [62, 85, 133, 134, 148, 52]. Особливості впливу соціального оточення, економічної ситуації в країні на професійне самовизначення і становлення особистості вивчали В. Барко, Н. Лібовіч, С. Максименко, А. Мазаракі, О. Кулаковська, Т. Кулаковський, Л. Федоренко та ін. [7, 70, 120, 163]. Мотиви особистості у структурі самовизначення досліджували Ю. Дроздова, Л. Карамушка, О. Креденцер, О. Коновалова, М. Корольчук, С. Миронець, Н. Худякова та інші [129, 39, 46, 65, 55, 56, 57, 197].

З'ясовано, що дослідження самовизначення особистості зарубіжними вченими є досить різноманітними у відповідності до конкретних наукових завдань. Водночас, встановлено, що більшість вчених розглядають самовизначення особистості у процесі професійного становлення на підставі гуманістичної теорії концепцій А. Маслоу, К.Роджерса, В. Франкла, а також теоретичних поглядів Д.Марсія і Д.С'юпер [129, 130, 135 142]. В основі самовизначення, як вважають науковці, лежить смисложиттєва цінність як внутрішня потреба саморозвитку, зміна суб'єктом самого себе, як природної потреби у самореалізації.

Інші зарубіжні вчені надають перевагу у процесі самовизначення особливостям ідентифікації особистості із професійним середовищем

(Дж. Холланд); типологічними властивостями, які є визначними в обранні професії (екстраверсійний тип Г. Айзенка, що має спрямованість на взаємодію, активність, з хорошими комунікативними характеристиками; соціально-корисний тип А. Адлера, у якого переважає соціальний статус, або ж соціальний тип Г. Олпорта, де переважаючою властивістю є цілеспрямованість особистості.

Поряд із різноманіттям наукових підходів зарубіжних і вітчизняних джерел щодо обрання професій особистістю та з практичної точки зору ми орієнтуємося на погляди Дж. Марсія [199]. Автор виокремив 4 стадії професійного самовизначення, а саме: стадія зрілої ідентичності, коли особистість визначилась і свідомо обрала професію; стадія пошуку, коли особистість визначилась щодо певних напрямів діяльності, але ще не прийняла остаточного рішення; стадія «дострокової» ідентифікації – як вибір під впливом думок або тиску інших та стадія невизначеної ідентичності, до яких відносяться особи, які не усвідомлюють і не визначились зі своєю майбутньою сферою діяльності.

Проблемі обрання професій молоддю присвятили свої доробки широке коло як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. До вікових аспектів самовизначення звертались С. Болтівець, Ю. Дроздова, І. Мостова та ін. [181, 21, 128]; проблемами професійного особливості впливу соціального оточення, економічної ситуації в країні на становлення особистості молодої людини стали предметом вивчення В. Барко, С. Болтівця, Л. Карамушки, О. Креденцер, В. Осьодла та ін. [7, 181, 44, 65, 112]; до психологічних характеристик самовизначення особистості фінансово-економічній і підприємницьких сферах звертались Ю. Дроздова, К. Кушніренко, І. Мостова, М. Томчук та ін. [21, 69, 128, 157]; проблемі розвитку особистості через професійне самовизначення в ризиконебезпечних професіях приділяли увагу В. Крайнюк, С. Лебедева, С. Миронець, В. Осьодло, Н. Ошуркевич, О. Тімченко та ін. [9, 64, 99, 113]. Із зарубіжних учених ціннісне

самовизначення у контексті становлення ідентичності вивчали такі дослідники, як Е. Еріксон [185], Дж. Марсія [189] та ін.

Відомо, що ціннісні орієнтації висловлюють свідоме ставлення людини до соціальної дійсності, і в цій якості вони визначають широку мотивацію поведінки й відтак чинять істотний вплив на всі сторони діяльності. У кожної людини своя система цінностей і свій варіант ієрархічної взаємозалежності всередині цієї системи. Цей факт підтверджує те, що ціннісні орієнтації впливають на вибір професії особистістю.

Самовизначення особистості щодо вибору професії вивчається дослідниками в різних контекстах, таких як соціальний, життєвий, професійний, цивільний, політичний, моральний і т. д. Однак у всіх цих контекстах термін розуміється авторами як процес і результат особистого вибору позиції, цілей і методів самореалізації в конкретних життєвих обставинах. Це є головним механізмом, за допомогою якого кожна особистість набуває і виражає внутрішню свободу [181, 21, 45, 73, 120, 100, 128, 151, 204].

Необхідним органічним компонентом самовизначення в навколишній дійсності є ціннісне самовизначення. Воно є результатом тривалого процесу, як особистісне новоутворення молоддю, пов'язане з формуванням внутрішньої позиції дорослої людини, з усвідомленням себе як члена суспільства, з необхідністю вирішувати проблеми свого майбутнього [176, с. 191]. Результатом ціннісного самовизначення є побудова життєвої стратегії особистості.

Загалом вибір професії молодою людиною є досить складним і тривалим мотиваційним процесом, адже від правильного вибору професії залежить майбутнє задоволення людини власним життям у цілому [53, 67, 68, 70].

Особистісна мотивація є ключовим фактором при обранні професії молодою людиною. Дане питання досить добре висвітлене у науковій літературі. Вченими пропонується класифікація мотивів вибору професії, що

характеризує причини її обрання та дозволяє прогнозувати ефективність діяльності, оцінити ступінь задоволеності та відповідність уявлень особистості щодо змісту праці за обраною професією з її реальним змістом (Ю. Дроздова, Л. Карамушка, О. Коновалова, О. Креденцер, С. Миронець, І. Овдієнко, М. Ткалич) [21, 45, 100, 129, 204, 134, 154].

Група зарубіжних дослідників пропонує наступний перелік мотивів: усвідомлення загальної значущості професії, опосередковані інтереси, практичний досвід, вміння та навички, усвідомлення професійної придатності, романтика, ризик, новизна, мода, наслідування батькам, старшим, естетична потреба, смаки, матеріальна зацікавленість, суспільна корисність [176, 194, 199].

О. Середа визначає психологічні складові обрання професії молоддю, що включає у себе три основні компоненти: мотиваційний (зовнішня мотивація і внутрішня професійна мотивація), когнітивний (знання про власні індивідуальні властивості, знання про вимоги до професії) та поведінковий (загально трудові та спеціальні вміння і навички, вміння ставити професійну мету і досягати її [141, с. 277].

На думку О. Артеменко, структура обрання професії молоддю людиною включає мотиваційний, цільовий, операціональний та критеріальний компоненти [4, с. 70].

Слід розрізняти поняття професійного самовизначення й обрання професії так само, як і дослідники Н. Гузій та Л. Гуцан, котрі вважають, що обрання професії – це лише показник того, що процес професійного самовизначення поступово переходить у нову фазу свого розвитку [18, 19].

Теорія компромісу з реальністю Е. Гінзбурга звертає увагу на той факт, що професійне самовизначення відбувається не миттєво, а в плинні тривалого періоду. Цей процес містить серію проміжних рішень, на які впливає сукупність факторів, що в результаті призводить до остаточного рішення, тобто до обрання професії.

З позиції життєвого конструювання професійне самовизначення розглядається як найважливіша ознака соціальної зрілості особистості, де обрання професії – це не тільки вибір роду занять, але й один зі складних актів життєвого самовизначення [16, 17, 18].

Науковці доводять, що самовизначення є однією зі складових механізму формування стратегій життя [21, 43, 66]; взаємозв'язок розвитку професійного самовизначення та самоактуалізації особистості розглядає Р. Ляшенко [79, с. 34]; професійне самовизначення розглядають у контексті життєвого шляху особистості як процес, нерозривно пов'язаний з життєвим самовизначенням (В. Сидоренко [142, с. 156]); професійне самовизначення як одну з найважливіших подій в життєвому самовизначенні людини, що впливає на перебіг усього життя вивчають А. Василик, О. Вандоляк [11, с. 346]; вироблення молодого людиною уявлення про сенс і цілі свого життя, життєву стратегію і план реалізації своєї життєвої концепції в процесі професійно-особистісного самовизначення досліджують Г. Балл, М. Бех [6, 9]; В. Кавецький [32, с. 45] виділяє життєвий, професійний, особистісний типи самовизначення, в яких реалізується життєва стратегія особистості.

У працях В. Клименка, Н. Губи, В. Кондратенко, В. Семиченко, М. Ткалич, В. Татенка, [49, 54, 139, 153] доводиться, що існує взаємозв'язок між мотивами бажаного майбутнього і професійними орієнтації молодого людини.

Поняття професійного самовизначення характеризує двобічність обрання професії: з одного боку, це той, хто вибирає (суб'єкт вибору), а з іншого – те, що він вибирає (об'єкт вибору). І суб'єкт, і об'єкт – це величезний набір характеристик, який має взаємовплив. Тому виявляються неоднозначність, складність і багатогранність вивчення соціально-психологічного впливу на обрання професії молоддю.

О. Середа вважає, що обрання професії – це не тільки вибір тієї чи іншої професійної діяльності, а й вибір власного життєвого шляху, пошук визначеного місця в суспільному виробничому процесі, кінцеве включення

себе в життя соціального, що залежить від соціально-психологічних чинників [141, с. 271].

На підставі теоретичного та експериментального дослідження професійне самовизначення розглядається як невід'ємна частина формування особистості і виявляється у процесі становлення професійної ідентичності [129, с. 115]. Воно складається з декількох структурних компонентів, а саме: мотиваційного, що включає мотиви та цілі; професійного спрямування, яке описує обрані шляхи та напрямки в професійній діяльності; індивідуально-психологічного, яке аналізує особистісні риси та характеристики; та емоційно-вольового, що визначає емоційний стан і здатність до вольового керівництва в професійних справах.

Процес розвитку професійного самовизначення визначається функціональними механізмами, які включають внутрішні мотиви та цілі, загальні здібності і готовність до обраної професійної діяльності, типологічні особливості, віднесення до підприємницького типу особистості, рівень особистісного контролю, вольову саморегуляцію і стійкість до стресових впливів. У структурно-функціональному аспекті самовизначення вони виконують провідні ролі, забезпечуючи його інтеграцію, мотивацію, розвиток і стабільність. Серед різних визначень поняття «обрання професії» у контексті дослідження доцільно віддати перевагу тим, де вибір професії є результатом певних проміжних рішень професійного самовизначення і ознакою впливу, або зовнішніх чинників (соціальне оточення, соціальне схвалення, престижність тощо), або внутрішніх детермінант (схильність, здатність, тип особистості, риси, інтереси тощо).

Фактори, що впливають на обрання професії, пропонують Н. Ляховченко, В. Петрук: соціальні настанови щодо майбутньої професії; домагання та суспільне визнання; ставлення до вибору родини або інших референтних дорослих; ставлення однолітків; позиція учителя; особисті професійні і життєві плани; здібності та їхні прояви; інформованість про різні види професійних сфер діяльності; схильності. Поряд із зовнішніми

чинниками впливу автори виокремили вплив вікових особливостей молоді, а саме: нестійкої самооцінки, цінної сфери [78, с. 127]. Тобто існують різні характеристики молоді, які мають вплив на обрання майбутньої професії.

На вибір професії впливає багато факторів: батьки і родичі, вчителі та друзі, художня література, соціальні мережі, інформація на інтернет-ресурсах, телебачення, газети і журнали, навчальні предмети та багато іншого.

Л. Карамушка, М. Корольчук і В. Корольчук, А. Мазаракі, С. Максименко, С. Миронець, М. Ткалич, Л. Турчина та ін. пропонують розділити фактори, що впливають на обрання професії, на внутрішні та зовнішні, тобто зумовлені суб'єктивними та об'єктивними причинами. Найважливішими факторами об'єктивного характеру вона відносить: здатність до змін; розумові, фізичні та емоційні здібності; особливості характеру; професійні плани; здоров'я [46, 58, 120, 100, 152, 162].

Обрання професії є основою самоствердження людини та одним із головних рішень у її житті, а саме два аспекти явища: суб'єкт вибору – той, хто обирає та об'єкт вибору – те, що обирають.

Основним внутрішнім чинником, який впливає на вибір професії, є інтерес. З частотою, інтерес може визначити, яку саме професійну сферу обрати для подальшого розвитку. Це явище пояснюється природою самого інтересу і його впливом на психічні процеси. Відомо, що інтерес активізує всі аспекти психологічного світу людини. В процесі мислення він сприяє глибшому вивченню предмету інтересу, а в пам'яті зберігає інформацію, пов'язану з цим предметом, на тривалий час. Увага стає більш стійкою, а емоції - глибшими та насиченішими. Інтерес також має найтісніший зв'язок з іншими аспектами, які визначають особистість, такими як схильності та здібності. Цей внутрішній механізм відіграє ключову роль у виборі професійного шляху і формуванні кар'єрних уподобань. Наявність інтересу до певної діяльності породжує схильності і стимулює розвиток здібностей, що обумовлюють, в кінцевому рахунку, успішну роботу в даному виді

діяльності (С. Болтівець, Л. Карамушка, О. Креденцер, М. Корольчук і В. Крайнюк, О. Коновалова, С. Миронець) [181, 43, 65, 59, 56, 98].

Окрім того, науковці розробляють феномен самовизначення, у тому числі професійного, з позиції соціально-психологічного впливу соціуму на процес вибору майбутньої професії. Такий підхід продукують представники діяльнісного підходу, котрі стверджують, що професійний вибір молоді слід розглядати як її адаптацію до запитів соціуму [13, 15, 17].

Загалом соціалізацією вважається розвиток й самореалізація людини протягом усього життя в процесі засвоєння та відтворення культури суспільства. Соціалізація, на думку Ж. Хендела, – складний процес входження індивіда в соціум. З одного боку – це процеси набуття власного соціального досвіду та активної самобудови особистості [190, с. 246].

Майбутні зміни – при обранні професії, зміна звичної обстановки оточення й однолітків, вступні іспити до закладу вищої освіти, різноманіття вибору, встановлення нових взаємин – викликають певну напруженість особистості. Тому при обранні професії молоддю необхідно враховувати важливий аспект взаємодії людини і навколишнього середовища – питання соціальної адаптації.

Зазвичай необхідність адаптації виникає в зв'язку з кардинальною зміною діяльності людини та її соціального оточення. У подібній ситуації опиняються і молоді люди. Поняття соціальна адаптація і соціалізація близькі і взаємопов'язані між собою.

У дослідженнях М. Корольчука, В. Корольчук, І. Мостової [128, с. 151] соціальна адаптація особистості визначається, перш за все, віковими особливостями: активністю професійного самовизначення, змінами в емоційній сфері, розвиток самосвідомості, формування готовності до особистісного і життєвого самовизначення, зміни значущих осіб і перебудова взаємин з дорослими та однолітками. Автори розкривають поняття соціальної адаптації як процесу активного освоєння особистістю нового соціального середовища, пов'язаної з засвоєнням знань про навколишнє

суспільство, надбанням умінь і навичок щодо побудови власного образу життєдіяльності, набуттям активної участі в громадському житті суспільства, засвоєнням норм і цінностей [128, 119].

Отже, здійснений огляд дозволяє зробити висновок, що для розкриття сутності обрання професії важливо враховувати такі чинники, як: самовизначення особистості, рефлексію, «Я» - концепцію, ціннісні орієнтації, соціалізацію та соціальну адаптацію, особисті життєві і професійні плани, професійну спрямованість та інтереси, мотиви і різноманіття свободи вибору.

Вчені І. Овдієнко, М. Ткалич серед головних детермінант обрання молоддю професії визначають вплив соціального оточення. Обрання професії розглядається як окремий випадок соціального самовизначення або соціальне явище, зумовлене соціальними характеристиками професії. Соціальні потреби є різноплановими, деякі з них – біологічно, деякі потреби є вищого порядку – статус, визнання тощо [154, 189, 204].

У сценарних теоріях, теоріях батьківських настанов та рольових теоріях відкидається концепція, що надає примат соціальному впливу при виборі професії. Представники цього підходу стверджують, що на процес формування професійних уподобань впливає насамперед сім'я, де формуються базові цінності, настанови, інтереси, потреби молодшої людини [17, 18, 19].

Схожу позицію пропонують зарубіжні вчені. Особистість у професійному самовизначенні, насамперед неусвідомлено реалізовує родові й сімейні сценарії [176, 184].

Таким чином, сценарні теорії акцентують увагу на тому, що молода людина обирає професію не через вплив престижу даної професії в громадській думці, а з метою реалізації сімейних та родинних сценаріїв через свою трудову діяльність.

Інше бачення викладених позицій простежується у представників діяльнісного, суб'єктивного підходу, теорії професійної типології, концепції індивідуальності, теорії «професійного розвитку» тощо. У цих підходах,

концепціях, підкреслюється, що у професійному самовизначенні особа реалізовує насамперед особистісні характеристики [1, с. 359].

Частина авторів вважають, що професійне самовизначення відбувається переважно залежно від індивідуально-психологічних особливостей. Вони заперечують абсолютний вплив зовнішніх чинників на професійне самовизначення. Особистість є суб'єктом вибору професії і в процесі професійного самовизначення керується своїми задатками, інтересами, талантами, прагне впливати на оточуючу реальність, тобто виявляє суб'єктивність. Суб'єкт – це людина, яка пізнає навколишній світ і перетворює його відповідно до власних інтересів, цінностей тощо [49, 139, 148, 154].

Суб'єкт як модус переходу від суспільства до особи і від особи до суспільства. Суб'єкт діяльності – це людина, що виступає як носій суспільно значущої активності, як особа, що реалізовує свої соціальні функції, як перетворювач себе і дійсності. Одним із проявів соціальної зрілості і суб'єктивної позиції є самостійний вибір майбутньої професії [19, 32, 33].

Як перетворювач дійсності, людина, згідно з концепцією індивідуальності проявляється властивостями вищого рівня індивідуальної структури – своїми суб'єктивними властивостями [7, 46, 65, 82].

Підтримує таке бачення і Л. Неїжапа, яка вважає, що професійна діяльність формує сенс і значення усвідомлених дій, мотиви подальших дій, стратегію і тактику взаємодії у середовищі, що змінюється [110, с. 170].

В інших доробках із психології праці (М. Ткаченко [155], Д. С'юпер [202] та ін.) акцентується увага на суб'єктній позиції індивіда, на тому, що професійне самовизначення формується відповідно до його інтра – та інтерперсональних характеристик. Поділяє цю думку і Д. С'юпер, автор теорії «професійного розвитку». На його думку, особистість реалізує власну Я-концепцію за допомогою професійної діяльності. Її професійну Я-концепцію визначають твердження про те, що особистість бажає сказати про себе, що може сказати стосовно професії; вимог, які забезпечать їй виконання

тієї моделі соціальної поведінки, тієї ролі, що продиктована її Я-концепцією. Автор зазначає, що особистість може досягти само актуалізації тільки за умови, що її професійне самовизначення ґрунтується на власній Я - концепції і здійснює незалежно від батьківських настанов, сценаріїв [202].

Схожу думку висловлює Дж. Холланд, вважаючи, що професійне самовизначення є типологічним і ґрунтується насамперед під впливом внутрішніх детермінант особистості. Авторка у типологічній теорії, або теорії професійного оточення, висунула такі ключові положення: професійний вибір зумовлений типом особистості; існує збіг між родом занять, які обирає молодь та їхніми рисами характеру; існують широкі зв'язки між інтересами до тієї чи іншої сфери праці та настановами особи. Отже, М. Канова стверджує, що професійні переваги людини транслюють її стратегії вибору способу життя, уявлення індивіда про самого себе та про майбутню професію. За М. Кановою, індивід шукає оточення, близьке для його типу особистості, і якщо він його знаходить, то це підвищує не лише задоволеність обраною роботою, але й успішність та ефективність професійної діяльності, що має значний вплив на рівень задоволеності життям узагалі [182, с.91].

Дж. Холланд виділив шість типів особистості: артистичний, дослідницький, конвенціональний, підприємницький, реалістичний, соціальний. Кожен індивідуальний тип особистості є результатом впливу різноманітних культурних і особистісних чинників, таких як вплив батьків, соціальний клас, оточення та генетична спадковість. Цей комплексний досвід визначає, які види діяльності вказують наші уподобання та захоплення, що може призвести до розвитку певних навичок та здібностей. Ці здібності, в свою чергу, можуть вплинути на наш внутрішній вибір майбутньої професії [182, с. 96].

Професійну типологію опрацювали також О. Словік та ін., виокремлено п'ять основних типів професій за принципом ставлення людини до різних об'єктів навколишнього світу. Перший тип – професії «людина-

людина». Вони об'єднують професії підприємців, викладачів, лікарів, спортивних тренерів, менеджерів та ін.. Другий тип – професії «людина-техніка». Це, наприклад, водії, інженери, слюсарі, електрозварювальними. Третій тип – професії «людина-природа». Його представниками є садівники, лісники, геологи, пасічники. Четвертий тип – професії «людина – знакова система». До цього типу належать програмісти, штурмани авіації, перекладачі. П'ятий тип – професії «людина-художній образ». Це, окремий тип – модельєри, музиканти, співаки, танцюристи [144, с. 160-161].

Спираючись на викладені теорії і парадигми щодо особливостей впливу образу професій на професійне самовизначення молоді, можна зробити висновки про роль професійних настанов, уявлень щодо майбутньої професійної діяльності.

Ідею про домінування у професійному самовизначенні особистісних характеристик підтримують В. Погрібна, І. Підкурова. Вони визначають, що професію можна обирати залежно від багатьох обставин, але одним із основних впливів є індивідуально-особистісні характеристики людини, яка її. Також автори звертають увагу на те, що залежно, від специфіки обраної професії відбувається психокорекційний вплив на риси й особливості поведінки молоді [121, с. 112].

У презентованих поглядах, теоріях і концепціях простежується спільна парадигма: професійне самовизначення ґрунтується на уявленнях щодо майбутньої професії, професійних настанов, цінностях, інтересах, спрямованості особистості тощо.

Схожий погляд на означену проблему підтримують представники сучасної соціальної психології, наприклад Т. Комар, О. Кумпан, А. Третьак, які розглядають феномен професійного самовизначення з позиції життєвих домагань, завдань, життєвого шляху, реалізації свого внутрішнього потенціалу, що відображено у працях [53, 68, 160] та інших наукових доробках.

У сучасних психологічних дослідженнях (А. Василик, О. Вандоляк, Ю. Дроздова, Л. Карамушка, М. Корольчук, С. Лучик, Н. Спиця-Оріщенко, М. Ткалич) простежується спільне бачення самовизначення молоді, зокрема професійного, а саме – особистість реалізує життєві завдання, комплекс вимог, очікувань, бажань, надій свого майбутнього, що є невід’ємною складовою життєвого самовизначення, зокрема професійного [11, 46, 58, 76, 145, 154]. Саме через вибір майбутньої діяльності особистість реалізує свої уявлення про майбутнє.

Отже, на основі викладеного, професійне самовизначення є особливою формою активності особистості, яка виступає суб’єктом власної життєдіяльності. Така активність передбачає вироблення особистісної позиції щодо цінностей та смислів, що ініціюються конкретною професією. Професійне самовизначення – складний структурно-динамічний процес, який є результатом набуття суб’єктом власної ідентичності та сформованості його психологічної готовності до професійного вибору.

Професійне самовизначення як одну з професійних криз розглядають К. Аксенченко, А. Журба, В. Бочелюк та ін. Мова йде про життєвий етап, коли «...переживаючи кризу професійного становлення, особистість переходить на більш високий рівень розвитку, це пов’язано з тим, що криза призводить до перебудови психологічної структури особистості...» [172, с. 442].

Цікаву думку висловлює М. Бех, автор зазначає, що для успішного професійного самовизначення й особистісної самореалізації необхідно мати чітко сформований образ професіонала тієї професії, яку обирає особистість. Тобто, якщо у людини сформований адекватний образ професіонала і професійної діяльності, то за таких умов вона має можливість свідомо обрати цей вид професійної діяльності за майбутню професію [9, с. 168].

Також зазначену проблему варто розглянути й у межах соціально-психологічної парадигми. В обранні майбутньої професії особа реалізовує соціальні настанови щодо професійної діяльності, задоволення запитів ринку

праці, політичної й економічної ситуації в країні, соціальної актуальності майбутньої професії, престижності цієї професії у соціумі тощо [53, 68].

Деякі автори, наприклад, Л. Перелигіна, К. Крещук, підкреслюють, що образ професіонала є типологічним у своїй основі і, так чи інакше, передбачає наявність типових стереотипів, настанов, упереджень реципієнта. Важливим є те, що зазначені автори підкреслюють різноманіття стереотипних уявлень суспільства про різні професії, які визначають настанову щодо її вибору [117, с. 195].

Характер впливу на професійний вибір молодшої людини значною мірою визначається її професійним образом-типажем. Один з ключових аспектів цього процесу полягає у вивченні особливостей соціально-психологічного впливу, який виникає внаслідок соціальної перцепції на професійну поведінку особистості. [148, 170].

Вплив образу професіонала на професійне самовизначення розглядається з точки зору вчинкової моделі та знаходить відображення в наукових доробках Н. Ошуркевича [113], В. Татенка [148], де соціальна перцепція професіонала постає детермінантою вчинку й самоствердження через власний учинок. Ознакою соціально-психологічного впливу вважають зміну індивідом поведінки іншої людини, її намірів, настанов, уявлень, оцінок. Ознаками впливу образу професіонала на професійне самовизначення є зміна складових професійної структури, а саме: професійних інтересів, настанов, мотивації, ставлення до майбутньої професії, обрання певного навчального закладу тощо.

У роботах В. Татенка виокремлюються такі види соціально-психологічного впливу: конструктивний і деструктивний, життєдатний і згубний, сильний і слабкий, глибокий і поверховий, прямий і непрямий, безпосередній і опосередкований, постійний і змінний, очікуваний і неочікуваний, усвідомлюваний і неусвідомлюваний, вмотивований і невмотивований тощо. Застосовуючи інший критеріальний ракурс, автор звертає увагу на те, що можна диференціювати впливи за змістом (природні,

соціальні), за значущістю (суттєві несуттєві), за рівнем (високий, низький) тощо [148, с. 18-20].

У публікаціях В. Москаленко запропоновано узагальнену типологію впливу на обрання професії, за якою слід розрізняти: 1) впливи факторів природного оточення; 2) соціальні впливи; 3) культурологічні впливи; 4) аутовпливи [106, с. 386].

Соціально-психологічні механізми впливу досліджували також Р. Чалдині, В. Татенко та інші. Незважаючи на те, що науковці у різні періоди визначали різні механізми впливу, проте за характеристиками вони мають спільне тлумачення. Тому наведемо основні найпоширеніші соціально-психологічні механізми: «наслідування», «зараження», «санкціонування», «переконання» [148, 168].

На наш погляд, певне місце у дослідженні впливу образу майбутньої професії на професійне самовизначення займають дія механізмів наслідування, зараження, переконання.

Як зазначають М. Корольчук і В. Крайнюк, вибір професії є однією з найважливіших подій у цілісному життєвизначенні людини, що залежить від індивідуально значимої сукупності факторів. Серед об'єктивно існуючих факторів можна виділити потреби суспільства в тих чи інших фахівцях, характер соціального оточення (батьки, вчителі, однолітки, тощо), інформація про світ професій тощо. Велике значення має об'єктивний образ ситуації вибору, що може істотно відрізнятися від об'єктивної картини [58, с. 259].

При аналізі процесу вибору професії виокремлюють ряд ключових особистісних факторів, які мають важливе значення. Ось декілька з них: а) пізнавальні та професійні інтереси та схильності: Індивідуальні інтереси та нахил до конкретних сфер діяльності грають велику роль у виборі професії. Вони можуть визначати, в якому напрямку особистість буде розвиватися; б) загальні та професійні здібності: наявність певних здібностей і вмінь може впливати на вибір професії і сприяти успіху в ній; в) темпераментальні

(нейродинамічні) особливості: Характер та темперамент можуть визначати, які типи діяльності більше підходять для конкретної особистості; г) характерологічні риси: Особливості характеру також можуть впливати на вибір професії та стиль роботи; д) загальнотрудова та професійна мотивація: Мотивація грати важливу роль у рішенні про вибір конкретної професії та у просуванні в ній; е) емоційно-вольові особливості: Здатність керувати емоціями і самоконтроль можуть впливати на успішність у вибраній сфері.

Крім особистісних факторів, на вибір професії також можуть впливати об'єктивні чинники, такі як рівень освіти, стан здоров'я, рівень інформованості про різні професійні можливості, а також вплив соціального оточення і інші. Враховуючи ці аспекти, індивід обирає професійний шлях, який відповідає його унікальним потребам, можливостям і цілям [58, с. 259].

Важливу роль у виборі професії молоддю відіграє професійна орієнтація. Цей процес включає в себе систему заходів, спрямованих на допомогу особистості при виборі професії та побудові своєї професійної кар'єри, враховуючи її бажання, інтереси, схильності, можливості та здібності для роботи в обраній сфері діяльності. Метою функціонування системи професійної орієнтації є:

- формування у молоді соціально-значущих внутрішніх регуляторів активності, які впливають на вибір професії та планування їхнього професійного шляху;
- створення умов для соціально цінної активності в професійному самовизначенні, що сприяє розвитку професійної ідентичності;
- надання допомоги молоді в адекватному виборі професії, допомагаючи їм зрозуміти, яка професія відповідає їхнім інтересам та здібностям;
- розподіл молоді за професіями, які найбільше відповідають їхнім інтересам, схильностям, здібностям та підготовці, що є важливим для ефективного розвитку суспільства.

Психологічна підготовка та адаптація молоді до професійного навчання і подальшої трудової діяльності, допомагаючи їм зрозуміти вимоги та особливості обраної професії. Ця система сприяє тому, щоб молодь могла здійснити обдуманий та вдалий вибір професії, яка відповідає їхнім індивідуальним потребам та можливостям [58, с. 260].

Окрім того, професійна орієнтація реалізує ряд особистих і суспільних функцій: соціальну, психолого-педагогічну, економічну, медико-фізіологічну. Професійна орієнтація заснована на системі заходів із розробки науково-методичних рекомендацій щодо обрання професії і їх реалізації в практичній роботі. Структура цих заходів включає низку напрямів, за якими розвивається і реалізується ця система. Вона включає такі напрями, як: психологічний (фізіологічний, гігієнічний) виявлення професій; трудове виховання і навчання; професійна освіта [58, с. 261].

Найбільш ефективно психологічне забезпечення профорієнтаційної роботи на етапі професійної консультації. Однією з основних особливостей психологічної профконсультації є надання допомоги суб'єктові усвідомити особливості своєї особистості, виявити власні інтереси, схильності, мотиви вибору професії і зрозуміти, як ці аспекти взаємодіють із потребами і можливостями суспільства. В процесі консультації надаються обґрунтовані рекомендації щодо вибору шляхів навчання та сфери діяльності, спрямовані на те, щоб допомогти суб'єкту знайти і реалізувати шляхи досягнення оптимальної відповідності між його особистістю і обраною професією. Така консультація допомагає кожній особі краще розуміти себе і приймати обдумані рішення стосовно свого професійного майбутнього [58, с. 262].

Професійна консультація має на увазі індивідуальну роботу із суб'єктом вибору професії – оптантом (від лат. optans, optanis – обираючий, бажаючий) і може мати різні цілі в залежності від виду консультації. Можна виокремити такі види професійної консультації як: інформаційно-довідкова, психодіагностична, формуюча, медична. Професійна психологічна

консультація проводиться у формі групової або індивідуальної роботи із оптантом [58, с. 262].

Проведення профконсультаційної роботи вимагає дотримання ряду професійних, етичних, організаційних принципів, які представлено в роботах М. Корольчука, В. Крайнюк та інших дослідників. До основних з них можна віднести такі: добровільність участі; активність оптанта в процесі консультування; конфіденційність діагностичної інформації; професійна компетентність фахівців.

У контексті вибору професії, крім вже визначених принципів, важливими є і такі: виховання поваги до різних видів праці: Важливо вчити особистість розуміти і цінувати різні сфери трудової діяльності, показуючи, що кожна професія має своє значення та внесок у суспільство; опора на формуючий виховний підхід до керівництва вибором професії: Керівництво молоддю у виборі професії має бути спрямоване на їхній особистісний і виховний розвиток, допомагаючи їм зростати як індивіди та професіонали; інформування про особливості різних компонентів структури конкретної діяльності: Важливо надавати докладну інформацію про те, що включає в себе обрана професія, включаючи її зміст, засоби, умови та організацію. Це допоможе особистості краще розуміти, на що вона підписується; доброзичливе ставлення до оптанта: Підтримка та доброзичливе ставлення психологів, батьків, вчителів та інших осіб, які допомагають у виборі професії, є важливим елементом успішного процесу. Довіра та підтримка можуть значно полегшити прийняття рішення. Ці принципи допомагають створити позитивне та ефективне середовище для вибору професії та розвитку молодих людей [58, с. 264].

У залежності від характеру профорієнтаційних задач, вікових, освітніх та інших особливостей суб'єктів вибору професії вченими виокремлено різні типи професійних консультацій: рання (дитяча) профконсультація; шкільна профконсультація; профконсультація старшокласників і випускників шкіл; допомога в уточненні спеціальності у закладі вищої освіти; консультація при

професійній переорієнтації; професійна консультація з батьками, вчителями та іншим контингентом [58, с. 266].

Досвід роботи щодо організації професійного самовизначення молоді, специфіка цієї роботи проаналізована й описана у дослідженнях О. Мельник, І. Черевань, Н. Муқан [95, 169, 108].

У роботі І. Черевань стверджується те, що підготовка молоді до вибору професії в обов'язковому порядку повинна здійснюватися у загальноосвітньому закладі у старшому шкільному віці. Оскільки саме у цьому віці формується інтелектуальна й морально-світоглядна зрілість, системою соціальних установок з найбільш вираженими новоутвореннями виступають особистісне й професійне самовизначення. Вчений виділяє форми і методи профорієнтаційної роботи, які доцільно використовувати при формуванні професійної спрямованості особистості учнівської молоді в системі навчально-методичної діяльності школи [169, с. 146].

Автор дослідження використовує традиційні методи і форми професійної орієнтації – бесіда, лекція, семінар, дискусія, профорієнтаційні ігри, карткові профконсультаційні методики, що адаптовані до сучасних умов і враховують модернізацію освіти.

З питань обрання професії існує ряд цілей здійснення даної діяльності. Одна з них стосується ролі профорієнтації у самовизначенні індивіда, інша має пряме відношення до потреб суспільства. Огляд літератури показав що, профорієнтаційна робота як психолого-педагогічна діяльність, спрямована на надання допомоги молоді в обранні професії, має тривалу історію становлення і розвитку, як в нашій країні, так і за кордоном. Виникнувши в кінці XIX – на початку XX століть у зв'язку із бурхливим розвитком машинної індустрії та, як наслідок, зростанням попиту на кваліфікованих фахівців, профорієнтаційна робота починає розвиватись як психолого-педагогічна діяльність завдяки дослідженням А. Біне, Ф Гальтона, Г. Мюнстерберга, Л. Термена, які вважаються її засновниками [19, 34, 50, 74, 116].

Інтегруючи цілі профорієнтаційної роботи з метою професійного самовизначення молоді, визначимо цілі й підцілі організації професійного самовизначення особистості як педагогічні та адаптаційні.

Педагогічні: надати молоді можливості для вивчення наявних суб'єктивних та об'єктивних факторів і мотивів професійного вибору в рамках їх системи цінностей; допомогти у формуванні внутрішньої готовності до усвідомленого і самостійного вибору; допомогти молоді у побудові особистих професійних планів та можливості їх практичної реалізації.

Адаптаційні: допомога молоді в оволодінні навичками адекватного реагування на виникаючі проблеми в конкретних ситуаціях навчальної, професійної, комунікативної діяльності; у розвитку самоорганізації, пізнанні себе в колективі, активізація соціального саморозвитку.

Проте в даний час, незважаючи на те, що профорієнтаційна робота є одним з найефективніших засобів впливу на обрання професії молоді, слід констатувати, що вона належним чином не ведеться, або профорієнтаційні послуги не є дійовим засобом визначення життєвого шляху юнацтва.

Однією з причин неефективності профорієнтаційної роботи на сучасному етапі є той факт, що методи, які застосовувались раніше в інших соціально-економічних умовах виявились нині мало ефективними. Сьогодні профорієнтаційна робота має бути спрямована на розв'язання завдань соціально-трудової, педагогічної, психологічної адаптації молоді, що передбачає спрямованість діяльності загальноосвітніх закладів та закладів вищої освіти на професійне самовизначення кожної конкретної особистості. У цілому спостерігається недостатня розробленість питань, пов'язаних із обранням професії в сучасних умовах.

Таким чином, на основі вивчення матеріалів вітчизняних та зарубіжних досліджень, у цьому підрозділі узагальнено особливості вибору професій молоддю.

Отже професійне самовизначення молоді людини є невід'ємною складовою особистісного самовизначення як особливої форми активності людини – процесу свідомого професійного вибору, в основі якого лежить усвідомлення себе як суб'єкта конкретної професійної діяльності, що знаходиться в процесі пошуку соціально бажаних образів та ідеалів для наслідування.

Обрання професії є результатом певних проміжних рішень професійного самовизначення і ознакою впливу або зовнішніх чинників (соціальне оточення, соціальне схвалення, престижність тощо), або внутрішніх детермінант (схильність, здатність, тип особистості, риси, інтереси тощо).

Обрання професії є складним і багатограним процесом, і на нього впливають різноманітні соціально-психологічні детермінанти. Соціальні норми та очікування можуть впливати на вибір професії. Особистість може обирати професію, яка відповідає соціальним стандартам. Бажання задовольнити свої матеріальні потреби може спонукати особистість обирати професію, яка обіцяє високий дохід. Бажання отримувати визнання та соціальний статус може впливати на вибір професії та рекомендації та думка близьких, вчителів, батьків або успішних фахівців можуть впливати на рішення щодо вибору професії. Плани щодо сім'ї, особистого розвитку та інші життєві аспекти можуть впливати на вибір професії та власні здібності та навички можуть визначати, в яких сферах діяльності особистість може бути успішною. Доступ до інформації про різні професії допомагає особистості зробити обґрунтований вибір. Особисті схильності та інтереси можуть впливати на вибір професії, яка відповідає їхнім потребам.

Поряд із зовнішніми чинниками, не слід забувати і про внутрішні фактори, такі як вікові особливості молоді, включаючи їхню самооцінку та ціннісну сферу. Ці аспекти також можуть впливати на процес вибору професії. Зауважимо, що численні наукові дослідження з вивчення проблеми професійного самовизначення об'єднують дві точки зору на неї. Перша полягає

в тому, що обрання професії зумовлено соціальними потребами й соціально значущою поведінкою, соціальними настановами, престижністю професії тощо. Друга ґрунтується на тому, що основні детермінанти професійного самовизначення молоді визначаються інтересами, життєвими домаганнями, схильностями, мотивами, призначенням тощо [7, 129, 181, 46, 65, 56, 100, 154, 189].

Таким чином, за результатами аналізу особливостей обрання професії молоддю за матеріалами досліджень вітчизняних зарубіжних вчених встановлено наступне. Обрання професії особистістю тісно пов'язано з адекватним самовизначенням, що розглядається вченими як окремі або сукупність різновидів – самовизначення соціальне, особистісне, життєве, професійне, сімейне, релігійне, політичне, моральне. У підсумку – це результат вибору особистістю власної позиції цілей і засобів у конкретних умовах вибору професійної діяльності і реалізації основного механізму внутрішньої свободи.

З'ясовано, що різноманіття наукових поглядів на зовнішні і внутрішні соціально-психологічні детермінанти обрання професії особистістю призвело до протиріч і неузгодженості наукових підходів щодо змісту, структури, критеріїв обрання професії, проявів і розвитку особистості у професіогенезі.

Теоретичний аналіз наукових джерел дав змогу зазначити, що обрання професії особистістю – це показник того, що професійне самовизначення поступово реалізується у нову фазу свого розвитку, життєвого самовизначення, життєтворчості і життєстійкості.

Встановлено, більшість науковців приходять до висновків, що детермінанти, які впливають на обрання професії доцільно розподілити на об'єктивні (зовнішні) і суб'єктивні (внутрішні). До суттєвих чинників об'єктивного спрямування вчені відносять: соціально-економічну ситуацію і виклики суспільства в країні, регіоні; сімейне, соціальне оточення, рівень теоретичної і практичної поінформованості, культурно-етнічні традиції, обізнаності із інформаційними технологіями і знання іноземних мов.

Стосовно детермінант суб'єктивного характеру, то вони виявлені у мотиваційній, інтелектуальній, емоційно-вольовій сферах особистості, адаптивному потенціалу. У першу чергу, здатності змінюватись у відповідності до конкретних життєвих ситуацій, в проявах особливостей характеру, рішучості, в спрямованості на досягнення успіху, в цілеспрямованості щодо професійних планів, рівня освіти і здоров'я.

Отже, єдиного, узгодженого різними підходами й теоріями визначення цієї проблеми немає, що свідчить про її багатогранність, соціально психологічну і економічну значущість та необхідність подальшого науково-практичного пошуку.

1.2 Особливості діяльності та професійно важливі якості економіста

У сучасних умовах глобалізації світової економіки та зростаючої конкуренції в світовому економічному просторі, спричинених соціально-політичними та соціально-економічними реформами, молоді люди стикаються із суттєвими змінами у своєму сприйнятті світу та самого себе. Сучасна молодь крокує у незалежне життя в часи, коли суспільство переживає кардинальні й суперечливі трансформації в соціально-політичному житті країни. Ринок праці зазнає якісних і кількісних змін, соціальна диференціація наростає, а система масових комунікацій стрімко розвивається, впливаючи на систему ціннісних орієнтацій особистості.

Ці соціальні зміни актуалізують процеси пошуку молоддю власної перспективи в житті. Вони прагнуть знайти напрям, що найкраще відповідає їхнім здібностям і можливостям, і водночас, реалізація якого дозволить їм зайняти гідне місце в суспільстві у майбутньому. У цих складних умовах, правильна професійна орієнтація та підтримка стають надзвичайно важливими для молоді, яка стоїть перед важливими життєвими рішеннями. При цьому система професійної орієнтації молоді недосконала і

не зазнала суттєвих змін. Відсутність інформації у молоді щодо вимог і потреб ринку праці, необізнаність із сучасними видами професійної діяльності, особистісна неготовність до самостійного професійного вибору та подальшого професійного саморозвитку є причинами невдалого професійного самовизначення особистості, її невпевненості у своєму професійному майбутньому.

За статистичними даними, станом на 1 вересня 2019 року, ринок праці в Україні свідчив про популярність професій економічного профілю, де було найбільше вакансій. Ця ситуація заставляє нас розглянути ключові фактори, які впливають на процес вибору молоддю професії економіста та покращити систему їх професійної орієнтації.

Гармонія між особистими та суспільними інтересами має велике значення при виборі професії та для досягнення адекватного професійного самовизначення. Дослідники визначають ряд чинників, які сприяють ефективному професійному самовизначенню: наявність системи професійної орієнтації, яка забезпечує необхідні знання для орієнтації в світі професій, і здатність оцінювати власні особистісні характеристики. [62, 41, 65, 50, 82, 134]; діагностичні методи вивчення особистості з метою індивідуальної допомоги у виборі [58, 59]; теоретичні та методичні основи професійного консультування молоді, банк професіокарт [57]; системний підхід до профорієнтації [160, 163]; формування елементів духовної культури в процесі підготовки до свідомого вибору професії [128, 134].

Обрання професії, як найважливіший аспект вибору життєвого шляху, розширює зміст самовизначення особистості на етапі переходу від періоду дитинства до дорослості. Низка науковців розглядає професійний вибір, як соціальну проблему й аналізує процес формування у свідомості особистості явлень про професії і види діяльності, ставлення до них, а також розвиток інтересів у шкільному віці, на основі яких і здійснюється свідомий вибір професії [2, 33, 38].

Майбутнє, яке формується у свідомості молодшої людини і впливає на процес професійного самовизначення, характеризується певним рівнем розвитку. Цей рівень визначається психічним і соціальним розвитком особистості. Основні критерії розвитку життєвої перспективи особистості включають тривалість, оптимізм, реалізм, високий рівень різноманітності і гармонії мети, цінностей і планів. Щодо професійної перспективи, важливим аспектом її реалізації є зв'язок між життєвими і професійними очікуваннями, ціннісними орієнтаціями і життєвою метою з професійними планами, а також здатність пов'язати їх із конкретною життєвою ситуацією [52, 35, 61].

Майбутнє професійне середовище та професійна діяльність служать сферою реалізації і подальшого розвитку здібностей особистості, місцем соціальних контактів, де втілюються її цінності, установки і уявлення у конкретних практичних формах і поведінці. Під час професійного самовизначення особистості усвідомлюються і реалізуються її основні життєві цінності, спрямування і життєві сенси [56, 67, 74].

Модель професійного життєвого шляху, яка формується у свідомості людини, має бути достатньо узагальненою і гнучкою. Це через те, що процес професійного розвитку вимагає активної участі особистості і постійного проектування та будівництва свого професійного шляху. Кожен новий вибір відкриває перед людиною нові можливості та напрями розвитку як її професійної кар'єри, так і самої особистості. В індивідуальній ситуації вибору професії вченими виділено такі компоненти, як позиції батьків, вчителів і однолітків, здібності, нахили і вміння, рівень вибагливості особистості щодо визнання у суспільстві та її інформованість [76, 82, 86, 87].

У період професійного вибору в індивідуальній ситуації «оптанта» відбуваються певні зміни. Формується «орієнтувальна основа» дій з вирішення питання щодо вибору професії – здійснюється пошук і переробка інформації щодо обставин і основ вибору професійного шляху; з'являються нові «синтези здібностей» та формуються інтереси і схильності; змінюються стосунки з батьками, однолітками, вчителями, що пов'язано з обміркуванням

і обговоренням своїх професійних планів; з'являються нові синтети у самосвідомості, що стосуються усвідомлення рівня вибагливості щодо майбутнього статусу і кар'єрних досягнень. Є. Клімов у своїх наукових працях детально розглядає поступовий процес формування суб'єкта праці, але не дає аналізу психологічного змісту описаних змін. Він лише торкається питання щодо внутрішніх аспектів, характеризуючи емоції, як «діагностичні індикатори» у процесі професійного самовизначення. Пізніше Є. Клімов приділяє увагу дослідженню внутрішніх регуляторів процесу вибору професії. До них відносяться знання про професії, емоційне ставлення особистості до різних професій і людей, образ «я» людини, її самооцінки, ідеали, наміри, вміння. Наголошуючи, що ці внутрішні регулятори формуються під впливом певного соціального, економічного і інформаційного середовища, вчений не вдається до аналізу їх ролі у процесі професійного самовизначення особи, взаємодії цих внутрішніх факторів між собою і до вияву їх індивідуально-психологічного змісту [58, с. 37].

Під впливом різноманітних зовнішніх умов, таких як політичні, економічні, наукові та технологічні розвиток, структура освіти, демографічні процеси і багато інших факторів, молоді надаються можливості для перших професійних кроків у суспільстві. Ці умови створюють певний потенціал для молоді, і кожна особистість використовує їх по-своєму, намагаючись реалізувати свої професійні наміри і плани. [29, 58, 129].

Дослідження проблеми соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста передбачає уточнення сутності поняття «молодь». У віковій класифікації, молодь можна розділити на більш загальну категорію або молодь у широкому розумінні, включаючи дитячий, юнацький і дорослий періоди молоді. Молодь у вузькому розумінні цього терміну представляє собою соціально-демографічну групу, яка об'єднує молодіжні і дорослі молодіжні категорії. Психологи відрізняють підлітковий вік і юність, хоча хронологічні межі цих періодів є досить умовними. Наприклад, в деяких

випадках вік від 14 до 15 і від 16 до 17 років визначається як рання юність, в інших - як кінець підліткового віку [50, 54, 58].

У цілому варто відзначити, що в літературі існують різні визначення меж молодіжного віку. Незважаючи на схожість підходів до визначення нижньої межі молодіжного віку, яка часто визначається як початок періоду ранньої юності у віці 14–16 років, спостерігаються відмінності в визначенні верхньої вікової межі молоді (від 24 до понад 30 років). Якщо враховувати ознаку вступу в самостійне, громадянське життя (закінчення основної середньої школи, професійна підготовка, включення в трудову діяльність), то молодь можна визначити як вікову групу від 15–16 до 17–24 років. Важливо відзначити, що молодь, як специфічна соціальна група, має кілька спільних ознак. Першою ознакою є календарний вік, який може змінюватися з урахуванням різниці у психофізіологічному розвитку. Другою ознакою є соціально-економічна залежність молодої людини від батьків, що впливає з її незавершеної професіоналізації. Третьою ознакою є наявність формальної освіти. Відтак у даному дослідженні під терміном «молодь» розуміється соціально-демографічна група, що переживає період становлення соціальної зрілості, входження до світу дорослих й адаптації до нього [50, 54, 58].

Молодь є лише відносно самостійною єдністю. Вона розчленована на різні групи, які мають свої особливості, труднощі, проблеми, що відрізняються між собою становищем у суспільному виробництві, реальним внеском у розвиток суспільства, а також рівнем свідомості, характером інтересів, потреб, способом життя, місцем проживання тощо. Однією з ознак диференціації молоді є набуття в даний віковий період формальної освіти, яке відбувається завдяки сформованості мотиваційно-ціннісної сфери особистості [26, 169, 172].

Важливо відзначити, що професійний вибір майбутніми фахівцями відбувається у різноманітному освітньому середовищі, яке має багато мотивуючих чинників. Цей вибір не здійснюється в особистісному вакуумі, а, навпаки, залежить від складних взаємозв'язків із соціально-психологічними

процесами. Тому перехід від актуальної навчальної діяльності до практики обраної професії є важливою проблемою професійної освіти. Під час навчання формуються не лише професійні навички, а й певні якості характеру, які відповідають обраному напрямку і сприяють усвідомленню власного місця в структурі професійної діяльності. [58, 161, 169].

У межах теорії діяльності такий перехід стає можливим завдяки трансформації пізнавальних мотивів молоді у професійні мотиви спеціаліста. Таким чином, саме пізнавальні та професійні мотиви мають бути провідними в обранні молоддю майбутньої професії [26, 27, 139, 46, 58, 65].

У цілому в науковій літературі є достатньо велика кількість досліджень, що висвітлюють вплив мотивації на успішність навчально-професійної діяльності молоді. Так, Н. Мащенко визначила ієрархію чинників формування професійного мислення для генерального фактору мотивації [94, с. 27]. Внаслідок одержаних емпіричних даних дослідниця розробила рейтинг зазначених чинників (таблиця 1.1).

Таблиця 1.1

Рейтинг чинників формування професійного мислення, за Н. Мащенко

Чинник	Вплив чинника на результат	Місце фактора за значущістю
Генеральний фактор – мотивація досягнення професійної майстерності. Проф.готовність, стійка спрямованість професійних інтересів	0,97	1
Професійна самовизначеність	0,95	2
Обрання конкретної професії	0,93	3
Прийняття професійної ролі	0,92	4
Підвищення самооцінки	0,90	5
Мотив самоудосконалення	0,89	6
Ціннісні орієнтації професійної діяльності	0,88	7
Наявність ідеального образу «Я – професіонал»	0,87	8
Усвідомлення характеру професійної діяльності	0,86	9
Потреба у визнанні	0,85	10
Усвідомлення себе членом професійної спільноти	0,84	11
Потреба в досягненні	0,82	12

У згадані праці наголошується на важливості факторів впливу на ефективність діяльності молоді та результативності досягнень, до яких автором віднесено такі: наявність потреб досягти певних цілей, цінність знань, розбудова м'яких та професійних навичок, розвиток особистісного потенціалу, мотиваційна політика [94, с.27].

Таким чином, мотивацію професійної діяльності в особистості варто розглядати як сукупність чинників та процесів, що сприяють становленню власне мотивації професійного вибору та професійної діяльності в цілому. Усвідомлення мотивації професійного вибору пов'язано із упрозоренням актуальних потреб особистості (свідоме ставлення до набуття професійної освіти, спрямованість до саморозвитку, самопізнання й професійного та особистісного самовизначення, набуття соціального статусу) та їх здійснення через навчальну діяльність, підготовку до майбутньої професійної діяльності.

Загальними передумовами формування усвідомленої професійної мотивації є: суспільна потреба у професіоналізмі особистості; суспільний престиж; високий соціальний статус; створення системи формування високого рівня професійної мотивації і професійної самосвідомості особистості [34, с. 10].

Окрім цього, важливими умовами становлення професійної мотивації молоді є координація роботи соціальних інститутів, яка пов'язана із вирішенням комплексу завдань на державному й регіональному рівнях, що забезпечують взаємозв'язок, наступність, послідовність в організації роботи з професійного розвитку.

Безперечно, психологічна стратегія сучасної системи освіти повинна забезпечити підвищення професійної мотивації, стимулювання творчого потенціалу, розвиток особистісних властивостей, адаптацію до нових умов трудової діяльності, успішність професійної соціалізації.

Аналіз психологічних досліджень дає змогу констатувати потребу розв'язання проблеми професійного вибору молоді саме у контексті соціально-психологічні детермінанти вибору професії економіста.

Під детермінантами ми розуміємо причину, рушійну силу якогось процесу, явища, що визначає його характер. У науковій літературі поширені такі класифікації детермінант, що впливають на професійний вибір:

1. Класифікація соціальних чинників на макро- і мікрорівні:

- до чинників макрорівня відносять соціальну структуру суспільства, механізми соціальної стратифікації в суспільстві і роль у цих механізмах освіти;

- до чинників мікрорівня – соціальне становище і освіта батьків, расова й етнічна приналежність, успішність навчання в школі.

2. Класифікація чинників за характером дії на суб'єкт професійного вибору:

- об'єктивні чинники, тобто дія яких однаково проявляється в однорідних групах (етап навчання і професійна спрямованість);

- суб'єктивні чинники, що відображуються в особистісних характеристиках молоді (міра самосвідомості, свідомості, цілеспрямованості дій);

- соціально-психологічні чинники, пов'язані із суворо індивідуалізованим впливом оточення (вплив близького оточення – сім'ї, друзів, учителів).

3. Класифікація чинників на основі профорієнтаційної роботи:

- внутрішні (особистісні): мотивація, задатки, рівень підготовки, соціально-демографічні характеристики; зовнішні, безпосереднього впливу на особистість і її професійне самовизначення: соціальні групи – сім'я, родичі, друзі, представники професій; засоби масової інформації;

- громадські (школа, позашкільні навчальні заклади, дитячі організації); професійні навчальні заклади (заходи з профорієнтації закладу вищої освіти, заклади професійно-технічної освіти);

- інформація служб зайнятості, екскурсії на підприємства, закладу вищої освіти;

- загальна ситуація професійного вибору молоді: потреба регіону в

кадрах, соціально-економічна ситуація, структура виробництва, наявність робочих місць, демографічна ситуація [32, 49, 50, 58, 109, 126].

Завдання нашого дослідження фактично не включає в себе філософський або психологічний аналіз самого поняття «чинник» чи «фактор». Ми фокусуємося на ідентифікації обставин, які можуть впливати на розвиток певних явищ чи процесів. Важливо враховувати, що ці обставини можуть викликати різний ефект в залежності від контексту та умов.

Отже, ми досліджуємо явище чи процес у конкретних контекстуальних умовах і спрямовуємо нашу увагу на те, як ці умови можуть впливати на ці явища або процеси. Наша мета – визначити причинно-наслідкові зв'язки і виокремити ключові чинники, які впливають на вивчені прояви.

Проаналізувавши наукову літературу, ми встановили, що в дослідженні чинників, що впливають на професійний вибір, більшість науковців не класифікує їх за однією основою, а виокремлює їх певний комплекс.

Так, за даними досліджень чинниками, що впливають на формування професійного вибору, є система загальнолюдських цінностей, соціально-економічні умови, вплив сім'ї, друзів, учителів, вікові та статеві особливості особистості, самоактуалізація і рівень домагань, престижність професії, ступінь інформованості про професію, професійні інтереси, схильності, здібності. Ті з них, які є структурними елементами такого поняття, як мотивація, дістали назву мотиви вибору професії [26, 31, 139].

Низка вчених таких, як С. Занюк, Ю. Дроздова, Л. Карамушка, М. Корольчук, В. Крайнюк, О. Креденцер підкреслюють роль мотивації в освіті, відмічають, що мотивація для освіти є важливим і необхідним ресурсом та каталізатором для будь-якої діяльності [26, 129, 46, 58, 65].

Таким чином, у ряді досліджень мотивація вивчається в різних аспектах, і тому розглядається і як один конкретний мотив, і як єдина система мотивів, і як особлива сфера, що охоплює потреби, мотиви, цілі, інтереси в їх складному переплетенні і взаємодії.

Отже, ми приходимо до висновку, що основними мотивами, які визначають вибір професії і впливають на формування професійного вибору особистості, є: сім'я, цінності, схильності, потреби, інтереси і здібності.

Згідно з дослідженнями Є. Клімова основними детермінантами, які впливають на професійний вибір є: власні інтереси і схильності; здібності; престижність обраної професії; інформованість про неї; врахування позиції батьків; врахування позиції однокласників, друзів і однолітків; врахування потреб виробництва («ринку»); наявність певної програми дій по вибору і досягненню професійних цілей [58, с. 34].

Головною детермінантою професійного вибору особистості є цілісна картина майбутнього у свідомості молоді, яка містить у собі життєві цінності, плани, орієнтири і життєву мету [32, 53, 58].

Важливим чинником вибору професії молоддю є мотивація зробленого вибору. Систему зовнішніх і внутрішніх мотиваційних чинників праці, що дозволяють не тільки аналізувати конкретну трудову діяльність, але й виділяти основні мотиви вибору тих чи інших професій досліджували Ю. Дроздова, С. Занюк, Л. Карамушка, А. Мазаракі, С. Максименко, С. Миронець, Л. Кулаковська, Т. Кулаковський, Н. Худякова та інші [26, 27, 46, 58, 120].

До зовнішніх факторів відносяться:

1. Тиск: рекомендація, поради, вказівки з боку інших людей, а також приклади героїв кіно, літературних персонажів та ін.); вимоги об'єктивного характеру (служба в армії, матеріальне становище сім'ї); індивідуальні об'єктивні обставини (стан здоров'я, здібності та ін.);

2. Тяжіння-відштовхування: приклади з боку безпосереднього оточення людини, з боку інших людей; звичайні еталони "соціального успіху" (мода, престиж);

3. Інерції: стереотипи (сімейні, членство в неформальних групах та ін.); звичні заняття (що виникли під впливом шкільних предметів, захопленнь).

Внутрішніми мотиваційними факторами є:

1. Власні мотиваційні чинники професії: предмет праці; процес праці (привабливий-непривабливий, різноманітність-одноманітність діяльності, естетичні аспекти, детермінованість-випадковість успіху, трудомісткість роботи, індивідуальна-колективна праця, можливості розвитку людини в даній праці та ін.); результати праці.

2. Умови праці: фізичні (кліматичні, динамічні характеристики роботи); територіально-географічні (близькість місця розташування, необхідність роз'їздів); організаційні умови (самостійність-підпорядкованість, об'єктивність-суб'єктивність в оцінці праці); соціальні умови (важкість та легкість отримання професійної освіти, можливості подальшого працевлаштування; надійність; вільний-обмежений режим; соціальний мікроклімат).

3. Можливості для реалізації позапрофесійних цілей: можливості для громадської роботи; для досягнення бажаного суспільного становища; для створення матеріального благополуччя; для відпочинку та розваг; для збереження та зміцнення здоров'я; для психічного самозбереження і розвитку; для спілкування [34, 129].

Вибір професії може бути самостійним та усвідомленим або не усвідомленим та залежним. Свідомий вибір особистості спрямований на визначення себе стосовно цілей і цінностей, враховуючи вимоги групи, колективу, суспільства. А також врахування власних можливостей та умов середовища з метою реалізації обраних цінностей і вибору. Загалом цінності молоді асоціюються з культурним контекстом, статтю та особливостями сім'ї [54, 67, 78].

Самостійний вибір професії передбачає велику відповідальність за це рішення. Коли особистість віддає іншим (наприклад, батькам, вчителям або однокласникам) право приймати це рішення за неї, це може призвести до того, що вибір професії стає несвідомим і залежним від інших людей. У такому випадку, особа може відчувати, що вона несе менше відповідальності

за своє майбутнє і може не мати чіткої усвідомленої мети у своєму професійному житті.

Самостійний вибір професії передбачає глибоке розуміння власних інтересів, цінностей і здібностей, а також готовність взяти на себе відповідальність за своє професійне майбутнє. Такий вибір може допомогти особі знайти задоволення від обраної професії і досягти успіху у ній. Така позиція є конформною, адже дозволяє багатьом сучасним людям простіше, без особливих внутрішніх роздумів і переживань вирішувати свої проблеми, пов'язані із професійними й особистісними виборами [119, 129, 130].

Проведемо аналіз професійної діяльності фахівця-економіста розглядаючи її як процес модифікації реальності через реалізацію знань, вмінь, навичок, компетентностей, етичних цінностей, досягнень. До ключових функціональних видів діяльності фахівця-економіста відносяться:

- пошук, накопичення та обробка первинної економічної інформації;
- аналіз господарської діяльності, розробка, планування та впровадження заходів щодо її поліпшення;
- консультування з метою оптимізації бізнес-моделей;
- прогнозування фінансово-господарської діяльності та контроль за її виконанням;
- облік активів, пасивів, витрат, доходів і фінансових результатів діяльності;
- практичне застосування принципів і правил аудиту основних операцій, які здійснюються у процесі безперервного руху капіталу [65, 120, 122].

Щодо особистісних якостей, індивідуально-психологічних властивостей, якими має володіти на особистісному рівні конкурентоспроможний фахівець, то необхідно зазначити наступне. Науковці виокремлюють різні особистісні якості, які, на їх думку, є професійно значущими. Так, зазначено, що важливими особистісними якостями для

майбутнього фахівця є відповідальність, прагнення до досягнень, креативність, рефлексія, здатність повести за собою, результативність, уміння працювати в команді, здатність до прийняття рішень, доводити справу до результату, подивитися на проблему збоку, виражати свої думки, уміння слухати інших, об'єктивна самооцінка [41, 46, 50, 65, 74, 161].

Суттєву роль в обранні майбутньої професії і, зокрема, економіста відіграють ціннісні орієнтації особистості. Поняття «ціннісні орієнтації» можна визначити, як установку особистості на ті, або інші цінності матеріальної й духовної культури суспільства. Ціннісні орієнтації відносять до найважливіших компонентів структури особистості, за ступенем сформованості яких можна судити про рівень розвитку особистості. Ціннісні орієнтації розглядають як цілеспрямоване ставлення людини до матеріальних і духовних цінностей, систему його установок, переконань, переваг, особливу поведінку [6, 9, 26, 49, 134].

На наш погляд, представлені визначення у сукупності повно відображають зміст ціннісних орієнтацій людини, їхній динамічний характер, їх функції й значення в житті людини, в її розвитку.

Проведений аналіз наукових здобутків дослідників у сфері ціннісних орієнтацій показав наступне: ціннісні орієнтації відіграють фундаментальну роль у формуванні людської поведінки, рішень і загальної задоволеності життям. Ціннісні орієнтації – це глибоко вкорінені переконання та принципи, якими люди керуються у сприйнятті світу та взаємодії зі світом. Ціннісні орієнтації забезпечують основу для вибору в різних аспектах життя, включаючи кар'єру, стосунки та особисті цілі. Вони допомагають людям визначати пріоритети та приймати рішення, які відповідають їхнім основним цінностям. Цінності слугують моральним компасом, який допомагає людині розрізнати, що є правильним, а що – ні. Вони впливають на етичну поведінку і допомагають людям робити принциповий вибір навіть у складних ситуаціях. Особисті цінності є невід'ємною частиною ідентичності людини.

Вони сприяють формуванню почуття власної гідності та допомагають людям визначити, хто вони є і що вони відстоюють [6, 9, 26, 49, 134, 148].

Засобами реалізації професійної діяльності фахівця-економіста (освітньо-кваліфікаційний рівень – бакалавр) є: внутрішні організаційно-розпорядчі документи (накази, розпорядження); регуляторні документи (накази центральних органів виконавчої влади, законодавчі акти, постанови); документи, що стандартизують і регламентують професійну діяльність (стандарти, міжнародні регламенти, документи з нормування); методичні напрацювання; документи, що регламентують посадові обов'язки тощо [114, 120, 124, 130].

Доцільно розглядати, на нашу думку, професійну діяльність фахівця-економіста як цілеспрямовану діяльність, зміст якої полягає у досягненні мети через модифікацію оточуючої економічної реальності до парадигми «економіки граничної суспільної корисності», у якій переважає постулат раціонального використання людського капіталу, економічного потенціалу, стійкості та загальної соціально-економічної безпеки. З огляду на зазначене, вважаємо, що професійна підготовка майбутніх спеціалістів має бути зосереджена на формуванні ціннісних орієнтацій, що створюватимуть основу відповідальної економічної поведінки [73, 120, 126].

За результатами аналізу наукових джерел встановлено, що професійна діяльність економіста є суспільно значущою, динамічною та диференційованою. Вона визначається високим рівнем економічної освіченості, розвитку етичної культури, професійно важливих особистісних якостей та загальнолюдських цінностей, ґрунтовною підготовкою до виконання планово-економічних, організаційно-управлінських, аналітичних, дослідницьких завдань у середовищах підприємств і організацій.

Окрім того, за останні десятиліття підготовка фахівців з економіки зазнала суттєвих змін, які пов'язані із трансформацією української економіки, принципово новими підходами до аналізу економіко-фінансової діяльності. Одночасно зі змінами в системі економіки відбувається і

«збагачення» економічних професій – пріоритети поступово зміщуються від виконання власне економічної та облікової роботи за заданими правилами – до вибору економічної політики, оптимізації облікових процедур, аналізу діяльності підприємства.

Таким чином, у наукових підходах щодо обрання професії і самовизначення особистості у професіогенезі існують різноманітні погляди виходячи із конкретних наукових завдань, або ж належності до певних наукових шкіл, напрямів психологічної науки і практики. Водночас спільне у наукових поглядах щодо обрання професії особистості є безперечний вплив комплексу зовнішніх і внутрішніх детермінант. При цьому складність економічних, політичних, соціально-психологічних умов життєдіяльності молоді зумовлює суперечливий негативний вплив на ціннісні орієнтації, структуру мотивації. Окрім того, на життя молоді в нинішніх особливих умовах (вплив пандемії та війни), що зумовлює складність процесів взаємодії і комунікації, посилення впливу негативної і суперечливої інформації, що безперечно викликає когнітивний дисонанс в особистісному обранні професії.

На підставі аналізу наукових підходів вчених щодо дослідження соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста окреслено основні проблеми та уточнено сутність поняття «молодь» та «детермінанти».

Визначено, що професійна діяльність економіста є суспільно значущою, динамічною та диференційованою. Вона визначається високим рівнем економічної освіченості, розвитку етичної культури, професійно важливих особистісних якостей та загальнолюдських цінностей, ґрунтовною підготовкою до виконання планово-економічних, організаційно-управлінських, аналітичних, дослідницьких завдань у середовищах підприємств і організацій.

Встановлено, що професійна діяльність економіста розглядається як цілеспрямований процес якісного перетворення оточуючої дійсності, що

полягає у реалізації набутих знань, умінь, навичок, компетентностей та цінностей, постійному самовдосконаленні, досягненні високого рівня професійної майстерності, раціональній економічній поведінці.

На основі наукових поглядів вітчизняних вчених, зазначено, що чинники, які здійснюють вплив на формування професійного вибору, є система загальнолюдських цінностей, соціально-економічних умов, вплив сім'ї, друзів, учителів та відділів профорієнтаційної роботи закладів вищої освіти (ЗВО), вікові та статеві особливості особистості, самоактуалізація і рівень домагань, престижність професії, ступінь інформованості про професію, професійні інтереси, схильності, здібності.

Таким чином, однією з передумов успішної самореалізації людини в майбутній професії є узгоджена мотиваційна сфера та професія особистості.

Висновки до розділу 1

За результатами аналізу наукових засад проблем соціально-психологічних детермінант обрання професії економіста встановлено наступне.

1. Уточнено сутність поняття «молодь». У науковому розумінні за віковою класифікацією – це дитяче, юнацьке й доросле молодіжне середовище, а у вузькому – цей термін поєднує соціально-демографічні юнацькі й дорослі молодіжні групи з віковими параметрами від 15-16 до 17-24 і понад 30 років. При цьому, молодь, як специфічна соціальна демографічна група має такі спільні ознаки як: календарний вік, соціально-економічна залежність від батьків у період навчання і професіоналізації та набуття молоддю формальної освіти. Отже, «молодь» - це соціально-демографічна група, яка має спільні ознаки за віком, економічною залежністю, набуттям професійної освіти та знаходяться у стані оптації або первинної і вторинної професійної адаптації та у процесі становлення соціальної зрілості.

2. З'ясовано, що в основі обрання професії лежать мотиваційні чинники, які за ієрархією формування професійного мислення згуртовані у порядку зменшення ступеня значущості (від 0,97 до 0,82). Таким чином, генеральний фактор (мотивація досягнення професійної майстерності, що включає стійку спрямованість професійних інтересів і професійну готовність до діяльності); професійне самовизначення; обрання конкретної професії; прийняття професійної ролі; підвищення самооцінки; мотиви самоудосконалення і ціннісних орієнтацій професійної діяльності; усвідомлення характеру професійної діяльності; потреба у визнанні; усвідомлення себе членом професійної спілки; потреба у досягненні.

3. Виокремлено комплекс зовнішніх і внутрішніх мотиваційних чинників. Які зумовлюють обрання певної професії. До зовнішніх чинників віднесено: а) тиск (поради інших, приклади успішних персонажів, вимоги об'єктивного порядку, індивідуальні об'єктивні обставини – стан здоров'я, здібності); б) тяжіння – відштовхування (приклади із найближчого оточення, еталони «соціального успіху», мода, престиж); в) інерції (стереотипи, звичні заняття).

Окрім того, науковцями представлено внутрішні мотиваційні фактори: а) власні мотиваційні чинники обрання професії (привабливість, різноманіття діяльності, естетичність, детермінація успіху, трудомісткість, індивідуальна чи колективна праця, можливості розвитку, результати праці); б) умови праці (кліматичні, територіально-географічні, організаційні, соціальні, об'єктивність оцінки результатів праці, можливість отримання чи удосконалення професійної освіти, подальше працевлаштування, надійність, режим, соціальний мікроклімат); в) можливості для реалізації позапрофесійних цілей (досягнення бажаного суспільного становища, матеріальне благополуччя, умови для відпочинку і розваг, можливості зміцнення і збереження психічного і фізичного здоров'я, можливості розвитку і спілкування).

4. Засобами реалізації професійної діяльності фахівця-економіста (освітньо-кваліфікаційний рівень – бакалавр) є: внутрішні організаційно-розпорядчі документи (накази, розпорядження); регуляторні документи (накази центральних органів виконавчої влади, законодавчі акти, постанови); документи, що стандартизують і регламентують професійну діяльність (станарти, міжнародні регламенти, документи з нормування); методичні напрацювання; документи, що регламентують посадові обов'язки тощо.

5. Визначено, що професійна діяльність економіста є суспільно значущою, динамічною та диференційованою. Вона визначається високим рівнем економічної освіченості, розвитку етичної культури, професійно важливих особистісних якостей та загальнолюдських цінностей, ґрунтовною підготовкою до виконання планово-економічних, організаційно-управлінських, аналітичних, дослідницьких завдань у середовищах підприємств і організацій.

6. Соціально-психологічні детермінанти обрання молоддю професії економіста розглядаються нами як системне, інтеграційне, узагальнене утворення, що виявляється в особливостях професіогенезу, із визначенням структурних компонентів, а саме: мотиваційного, професійно-інтелектуального, адаптаційно-комунікативного, індивідуально-психологічного, темпераментального.

7. Ідентифіковано, що профорієнтаційна робота є інструментом мотивації та заохочення до вибору професії та визначеності цілей у професійному розвитку через інклюзію побажань та інтересів людини, базується на оцінці можливості розвиватись у дані галузі.

Визначено цілі сукупності заходів профорієнтаційної діяльності: створення та поширення серед молоді певних регуляторів поведінки, пов'язаних із вибором професії; розбудова передумов для поширення соціально-цінних активності при професійній самоідентифікації; сприяння у виборі сфери професійного розвитку, відповідному набору можливостей особистості; формування передумов якісного розподілу молоді за галузями

діяльності та професіями; формування бази для надання психологічної підтримки під час професійного навчання і успішної трудової діяльності.

Визначено, що професійна орієнтація реалізує ряд особистих і суспільних функцій: соціальну, психолого-педагогічну, економічну, медико-фізіологічну. Професійна орієнтація заснована на системі заходів із розробки науково-методичних рекомендацій щодо обрання професії і їх реалізації в практичній роботі. Структура профорієнтаційних заходів включає ряд компонентів, або напрямів, за якими розвивається і реалізується ця система. Вона включає такі напрями, як: психологічний (фізіологічний, гігієнічний) вивчення професій; трудове виховання і навчання; професійна освіта.

З'ясовано, що найбільш активне психологічне забезпечення профорієнтаційної роботи виявляється на етапі професійної консультації. Основною метою психологічного професійного консультування є допомога певному суб'єкту в усвідомленні специфічних особливостей особистісної побудови, її інтересів та схильностей, можливостей; надання консультативних рекомендацій у виборі форм навчання та напрямів діяльності; віднайдення шляхів досягнення оптимальної відповідності між особистістю і професією.

Встановлено, що проведення профконсультаційної роботи вимагає дотримання ряду професійних, етичних, організаційних принципів, а саме: добровільність участі; активність опанта в процесі консультування; конфіденційність діагностичної інформації; професійна компетентність фахівців.

Виокремлено у залежності від характеру профорієнтаційних задач, вікових, освітніх та інших особливостей суб'єктів обрання професії різні типи професійних консультацій: рання (дитяча) профконсультація; шкільна профконсультація; профконсультація старшокласників і випускників шкіл; допомога в уточненні спеціальності у закладах вищої освіти; консультація при професійній переорієнтації; професійна консультація з батьками, вчителями та іншим контингентом.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ, ОБГРУНТУВАННЯ ПСИХОДІАГНОСТИЧНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ І ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Організаційно-методичні засади дослідження детермінант обрання професій молоддю

Відомо, що важливою умовою високопродуктивної праці, постійного інтересу до професії, творчого пошуку, морального задоволення є свідомий вибір професії. Тільки вдало обрана професія може дати справжнього працівника, який може розгорнути на користь справи максимум своїх можливостей, адже тільки правильний вибір може зробити працю для людини джерелом великої радості [50, 58, 65, 129].

Необгрунтований вибір професії може призвести до різноманітних негативних наслідків як в особистому, так і в професійному плані. Вибір професії, яка не відповідає вашим навичкам, інтересам або цінностям, може призвести до нещастя і підвищеного стресу. Неправильно обрана професія може не забезпечити стабільний дохід або фінансову безпеку. Необгрунтований вибір кар'єри також може призвести до напруження особистих стосунків. Важливо приймати поінформовані та вдумливі рішення щодо професії, щоб підвищити ймовірність знайти задоволення та досягти успіху в кар'єрі. Це може включати оцінку навичок, інтересів і цілей, звернення за порадою до наставників або консультантів з питань кар'єри, а також розгляд довгострокових наслідків вибору.

Нинішній етап окрім соціально-економічних проблем, що були у звичайних умовах, характеризується переживанням країною наслідків пандемії та жорстокої агресії «рф». Це висуває до молоді високі вимоги, що

стосуються її готовності адаптуватися до реалій сьогодення та ще й здійснювати усвідомлене та самостійне обрання професії. Молодь завжди стоїть перед вибором – як адаптуватись до нових, змінених умов життєдіяльності, яке рішення прийняти із позицій своїх життєвих принципів. Водночас частина молоді все ж залишається пасивною і не підготовленою до відповідального вибору професії. Відсутність професійної самоідентифікації призводить до застосування молоддю принципу випадковості при виборі професії, базуючись лише на досвіді оточення, престижності сфери діяльності, доступності та легкості навчання тощо. Наслідком стає незадоволеність вибором, небажанням працювати та розвиватись в обраній професійній сфері.

Визначено, що обрання майбутньої професії молоддю – це внутрішня діяльність, спрямована на побудову й осмислення багатовекторних можливих альтернатив вибору та визначення особистих, соціально-психологічних, економічних, морально-етичних критеріїв для реалізації професії [171, с. 227].

За результатами аналізу літературних джерел вчені обґрунтували такі основні організаційно психологічні компоненти обрання молоддю професій, а саме: мотиваційний, проєктивний, когнітивно-комунікативний, індивідуально-психологічний та емоційно-вольовий [13, 19, 28, 95, 161].

Мотиваційний компонент обрання професії відтворює бажаний стан професійного самовизначення, вибір молоддю, якого ще немає в наявності. Основними показниками мотиваційного компонента є наступні:

- інтерес до майбутньої професійної діяльності, який характеризується усвідомленою потребою в здійсненні адекватного професійного вибору і проявляється у вигляді збільшеної активності;
- зовнішні і внутрішні позитивні і негативні мотиваційні чинники;
- інтернальність локус контролю – активна позиція, що полягає в прийнятті відповідальності за події, які відбуваються у житті і результати своєї діяльності, у тому числі й за професійний вибір;

- професійні наміри, що виникають в результаті усвідомлення молоді необхідності здійснювати певні дії відповідно до власної програми дій [161, с. 15].

Проективний компонент характеризує вміння обирати конкретний вид майбутньої професійної діяльності, засоби і способи її поетапного досягнення. Основними показниками даного компонента є адекватна ідентифікація себе з професійним середовищем, планування професійного вибору, ціле покладання і прогноз успішності майбутньої діяльності [95, с. 13].

У психологічній літературі йдеться про необхідність формування в юнацькому віці до моменту обрання професії особистих професійних планів. Виокремлюють чотири типи особистого професійного плану [30, с. 143-144]:

- відсутність самостійно побудованого професійного плану особистості коли за неї це роблять інші: батьки, товариші, вчителі;
- особистий професійний план побудований самостійно, але на дуже неповній орієнтовній основі, наприклад, враховано тільки своє бажання або позиція однолітків тощо;
- особистий професійний план побудований з урахуванням багатьох існуючих обставин конкретної ситуації вибору професії;
- готовність самостійно будувати нові особисті професійні плани, що з плином часу ускладнюються та змінюються.

Загалом слід відмітити, що особистий професійний план, який розуміється як уявний образ, є важливим психічним регулятором професіоналізації людини.

Когнітивно-комунікативний компонент, який включає рівень володіння певними знаннями, навичками, уміннями та способами взаємодії спрямованої на конкретизацію професійного вибору, усвідомлення його ролі в майбутній професійній діяльності. Основними показниками даного компонента є:

- освітній рівень особистості;
- інформованість про зміст процесу професійного вибору;

- знання закономірностей здійснення професійного вибору, що характеризується обізнаністю про особливості вибору. На підставі отриманої інформації, знання, навички, уміння вміють взаємодіяти на прийняти самостійно рішення, відповідально та усвідомлено здійснити обрання майбутньої професії [13, с. 25].

Індивідуально-психологічний компонент відтворює наявність індивідуально-психологічних характеристик, що забезпечують практичну підготовленість та ефективність особистісної реалізації обрання професії. До основних його показників відноситься:

- відповідність індивідуально-психологічних характеристик вимогам професії;
- індивідуальне володіння адаптаційним потенціалом, прийомами самоорганізації та реалізації щодо обрання конкретної професії;
- готовність долати перешкоди та приймати адекватні рішення.

Даний компонент забезпечує відповідність обрання професії усвідомленню молоддю особистісних індивідуально-психологічних характеристик [19, с. 87].

Емоційно-вольовий компонент характеризує емоційні і вольові особливості молоді та їх суб'єктивні психічні стани. Основними показниками цього компоненту є:

- рівень емоційно-вольової регуляції;
- стійкість до стресогенних ситуацій;
- ступінь суб'єктивного реагування на зміну зовнішніх та внутрішніх несприятливих ситуацій [28, 35].

У процесі професійного самовизначення важливим є ставлення людини до себе як до суб'єкта професійної діяльності, що формується на основі самопізнання і оцінки власних можливостей стосовно вимог конкретної професії. Тому готовність молоді до праці трактується як особистісне новоутворення, що включає прагнення до професійної діяльності, а також

відповідні знання, навички, уміння та професійно значимі якості особистості [42, 50, 58, 65, 84, 100].

Процес самовизначення дійсно включає в себе складну взаємодію різних факторів. Самовизначення починається з глибокого розуміння власної особистості, яка охоплює риси, цінності, переконання, сильні та слабкі сторони. Воно включає в себе самоаналіз і саморефлексію, щоб отримати уявлення про себе як про особистість [135, 157, 170]. Наша взаємодія зі світом і людьми навколо нас відіграє значну роль у самовизначенні. Ці стосунки формують наші перспективи, впливають на наш вибір і можуть як підтримувати, так і перешкоджати нашому самовизначенню. Життєвий досвід, як позитивний, так і негативний, сприяє розвитку самовизначення. Успіхи, невдачі, виклики та досягнення – все це дає цінні уроки, які формують наше самоусвідомлення та здатність приймати рішення. Самовизначення вимагає здатності до самоконтролю та саморегуляції. Це передбачає здатність керувати імпульсами, відкладати задоволення і робити вибір, який відповідає власним цінностям і цілям. Цей аспект є важливим для того, щоб залишатися на шляху, який веде до особистої реалізації та успіху. По суті, самовизначення – це процес, за допомогою якого людина бере на себе активну роль у визначенні та досягненні власних цілей і прагнень. Він включає в себе розуміння себе, розгляд своїх стосунків і зовнішніх впливів, використання життєвого досвіду та самоконтроль для того, щоб зробити вибір, який узгоджується з автентичним "я" та цінностями. Це динамічний і безперервний процес, який може розвиватися впродовж усього життя, оскільки людина набуває нового досвіду та знань.

Дослідниками підтримується думка щодо позитивності раннього та чіткого самовизначення [17, 19, 20, 104, 129]. У період ранньої юності формується життєвий план через конкретизацію та посилення життєвих цілей особистості. На даному етапі розвитку особистості професійне самовизначення є більш самостійним та інтуїтивним. Період зрілості особистості характеризується наявністю активної життєвої позиції,

самостійності та відповідальності за майбутнє, соціальні комунікації, усвідомлене відношення до професії, формування чіткого образу себе як професіоналу. Також аналіз літератури показав, що професійна самоідентифікація відбувається протягом усього життя людини [17, 19, 20, 104, 113, 129, 130, 204].

Відомо, що у ранній юності особистість найчастіше здійснює свій вибір самостійно, хоча на неї впливає і попереднє виховання, і соціальне оточення, і багато інших факторів. Саме цей вік, є сенситивним для становлення готовності молоді до обрання професійної діяльності як стійкої домінуючої якості особистості. При цьому майбутні професійні досягнення молоді безпосередньо залежать від їх готовності до самовіддачі в діяльності і самостійності в реалізації життєвих цілей. А тому для формування узгодженої та реалістичної життєвої перспективи молоді вони мають одержати достовірні знання про майбутню професію та свої здібності. При цьому вибір професії повинен бути не тільки вільним, а й у повній мірі усвідомленим, тобто відповідати як особистісним інтересам молоді, так і інтересам суспільства. Свідоме обрання професії виступає показником сформованості професійного самовизначення і переходу особистості у нову фазу професійного розвитку. Цей показник є основним критерієм ефективності роботи з профорієнтації [129, 130].

Вченими визначено, що свідомий вибір професії може бути лише в тому випадку, коли він глибоко вмотивований [34, с. 74]. Як відомо, мотиви, як психічні фактори поведінки і діяльності людини займають провідне місце у структурі особистості [46, 26, 31, 128, 129, 130].

Ключовим чинником формування професійного самовизначення є поінформованість особистості про особливості професії. Ефективна психолого-педагогічна діяльність полягає у віднайденні шляхів успішної реалізації особистості в професійному плані. Процес самоактуалізації реалізується через усвідомлення власного «Я», зосередженість на своїх

психологічних особливостях та перепонах, що перешкоджають успішному професійному розвитку особистості.

Тенденція до самоактуалізації та особистісного зростання закладена в кожній особистості, Це сприяє розширенню особистого досвіду, постійно спрямовує на розкриття і розуміння своїх індивідуальних можливостей, пошук своєї життєвої реалізації.

А. Маслоу розглядав становлення особистості як роботу самоактуалізації, яка вимагає:

- адекватного прийняття себе як особистості, чесного і довірливого відношення до себе, прийняття на себе відповідальності за свої вчинки та дії;
- здатності бути безпосереднім та природним, відкритим новому досвіду і змінам, що відбуваються;
- потягу до незалежності, визначення особистісної точки зору на навколишній світ;
- розвитку демократичності, почуття єдності з іншими людьми, здатності до глибоких міжособистісних відносин [93, с. 229].

У зв'язку з тим, що обрання професії молоддю за своєю суттю є системою підготовки до вільного та свідомого професійного самовизначення, тому в центрі уваги психологів, соціологів і педагогів постає проблема створення умов для адекватного обрання ґрунтовного вибору кожною особистістю такої професії, яка б найбільш повно відповідала її індивідуальним здібностям і бажанням. Незважаючи на те, що на сьогодні наявні різні підходи щодо організаційних засад, змісту й складових елементів такої діяльності, метою всіх засобів є виховання за покликанням. При цьому необхідно, щоб особистість виявляла не тільки інтерес, а й активність у реалізації свого професійного покликання. Остання передбачає також обґрунтовану самооцінку здібностей до певного виду діяльності, співвідношення здібностей до певного виду діяльності, співвідношення здібностей з потребами та рівнем особистих прагнень.

Перший етап організації діяльності з вибору молодими людьми професії характеризується як систематичний процес ознайомлення із існуючими професіями, їх функціональним блоком, особливостями організації трудової діяльності, оплати праці, перспективами професійного розвитку. У тому числі відбувається ознайомлення із вимогами щодо фізичних можливостей працівників тієї чи іншої професії. На свідоме ставлення молоді до обрання професії впливає низка організаційно-інформативних, соціально-економічних, психологічних умов [14, 17, 20, 129, 130, 144].

Соціально-економічні умови: рівень розвитку економіки, форм власності, нових технологій, рівень організації праці, рівень безробіття, ринок праці, відтік трудових ресурсів за кордон, недосконалість податкової системи і правового забезпечення, стан державного законодавства, що регламентує відносини у сфері праці.

Психологічні і фізіологічні умови: рівень самосвідомості і рефлексії, потяг до самоствердження і самовдосконалення на основі самооцінки, рівень розвитку інтересів і ціннісних орієнтацій, наявність довіри, психофізіологічний рівень розвитку та його самооцінка, медичні протипоказання.

Організаційно-інформативні умови: системний підхід, різноманітність форм і методів організації профорієнтації, активізація пізнавальної діяльності, індивідуальний підхід, залучення до суспільно-необхідної праці, міжпредметні зв'язки, використання методів діагностики, обчислювальної та іншої сучасної техніки [14, 17, 20, 129, 130, 144].

Загалом, сучасний стан справ не вирішує проблеми готовності молоді до обрання професії, а тому, існує потреба в оновленні системи організаційно-інформативних, психолого-педагогічних, зовнішніх і внутрішніх впливів, що було б спрямовано на самопізнання молоді і стало б визначальним в обранні професії.

У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі нині окреслено вихідні концептуальні положення, принципи, що покладені до основ особистісної профорієнтації та професійної підготовки молоді [6, 9, 62, 80, 93, 129, 130, 132].

На підставі наукових джерел нами виокремлено і взято за основу організаційно-психологічні засади особистісно-орієнтованої підготовки молоді, які розроблені науковцями Інституту педагогіки і психології професійної освіти НАПН України. Вченими визначено ряд організаційних і психолого-педагогічних засад допомоги молоді щодо обрання професій, а саме:

- гуманізація професійної підготовки;
- розвиток духовності професіонала;
- впровадження особистісного підходу до профільного і професійного навчання та виховання молоді;
- наступності в професійній підготовці людини;
- формування професіогенезу особистості;
- єдності індивідуалізації, соціалізації, та урахування індивідуально-психологічних властивостей в обранні професії та подальшому професійному становленні людини;
- прагнення до соціально-особистісного прагматизму, партнерства в обранні професії, в професійному розвитку й самовираженні майбутнього спеціаліста;
- психологізації, гармонізації у професійному розвитку і праці особистості [132, с. 34].

Цікавими і особливо важливими у плані моделювання процесу вибору професії молоддю є аргументи на користь самоучіння і розгляд активності особистості як основної категорії дидактики, що виражає його відношення, перш за все, до мети діяльності, за якою перебуває потреба та мотивація інтересів людини [165, с. 316]. Сьогодні суспільна ситуація (ставлення, реальні умови, концептуальні основи та самі суб'єкти навчання) значно

змінилися. Існує багаторівнева підготовка фахівців, яка потребує вивчення специфіки самостійної навчальної діяльності на різних рівнях і визначення шляхів покращення ефективності змісту, методів та форм професійного становлення [132, 165].

Прогресивним в ідеї особистісного підходу щодо обрання професії в освіті є те, що в центрі уваги стоїть людина з філософським розумінням її як джерела власної активності і творчості, неповторності, унікальної цінності. І особистість сама має і повинна визначати цілі й цінності життя, визначати власний розвиток.

Таким чином основна увага в орієнтації молоді на обрання професії має приділятися саме формуванню особистості, здатної виступати суб'єктом, що саморозвивається, самовдосконалюється. Отже, процес професійної освіти виступає як створення такого навчально-виховного середовища, яке підтримує спрямованість на обрану професію.

Удосконалення системи організаційно-психологічних засад обрання професії молоддю її профорієнтації передбачає забезпечення розвитку не тільки комплексу знань, навичок, умінь, але й розвитку особистості, становлення соціальних та професійних потреб, готовності до напруженої інтелектуальної і пов'язаної з нею практичної роботи, самостійності, доцільності, самооцінки дій.

В. Доротюк вважав, що допрофесійна усвідомлена самопідготовка до професійної діяльності, «Вільний рух» з боку учня в напрямі професійного вибору вимагає всебічної підтримки на різних рівнях [20, с. 29].

У наукових дослідженнях та практичній діяльності накопичено досить значний позитивний досвід формування у молоді готовності до обрання професії та здійснення трудової діяльності в подальшому [46, 55, 74, 78, 99, 109, 129, 132, 165].

Готовність визначається як сукупність якостей, необхідних для виконання професійної праці; психологічний стан особистості до реалізації функцій та завдань, почуття впевненості у власній здатності якісно та в

потрібні терміни оволодіти ними. Під самим терміном «готовність» вбачається: установка (Д. Узнадзе), наявність сукупності здібностей (Б. Ананьєв, С. Рубінштейн), інтегральна якість (К. Платонов, Н. Шевченко), цілісний прояв особистості (Н. Левітов), складне особисте утворення (О. Тополь), синтез властивостей особистості (Л. Карамушка В. Крутенький), стан, зумовлений стійкими особливостями людини (Ф. Фарапонова) [8, 10].

Як складний вид професійної діяльності готовність включає мотиваційні, психічні і характерологічні особливості людини (М. Дяченко, Л. Кандибович, М. Корольчук, В. Крайнюк, В. Моляко), у структурі готовності виокремлюють мотиваційні, професійні, типологічні, індивідуально-психологічні компоненти. [8, 10, 16, 19]. При цьому вона розглядається у взаємозв'язку з особистісними потенційними можливостями до успішної діяльності, зокрема такими, як знання й уявлення про особливості діяльності, володіння способами та прийомами її здійснення тощо.

Нині вченими виокремлено такі види готовності, як ситуаційна і стійка, загальна і спеціальна, психологічна і практична, функціональна й особистісна, готовність до розумової і фізичної діяльності [58, 59, 64, 98, 100, 133, 156].

Що стосується структури тривалої готовності, то вона об'єднує: позитивне ставлення до майбутнього виду діяльності; здібності, риси характеру, темперамент, мотивації адекватні вимогам діяльності (професії); необхідні знання, вміння, навички; усталені професійно-важливі особливості сприйняття, мислення, уваги, емоційних і вольових процесів [98, 100, 156].

У спробах вчених виокремити організаційні і структурні складові готовності до різних видів трудової діяльності спостерігаються значні розбіжності. А. Калінська у структурі готовності визначає: позитивне відношення до тієї або іншої діяльності; риси характеру, темперамент, здібності, мотиви, які є адекватними до вимог діяльності; необхідні вміння,

знання, навички, усталені професійно-важливі характеристики, особливості уваги, сприймання, мислення, прояву емоцій та волі [33, с. 14].

Найпоширенішим підходом до визначення готовності особистості до обрання певного виду професійної діяльності є виокремлення морального, психічного та практичного компонентів [53, 67, 79].

У цілому ж аналіз літератури свідчить, що існує два основні стратегічні напрями щодо обрання професії, це – функціональний, який є послідовним вивченням виявлених професійно-важливих якостей для майбутньої професійної діяльності, і особистісний. Тобто, розгляд готовності як комплексу взаємопов'язаних різнорідних властивостей і якостей. Треба зазначити, що спираючись на відповідні дослідження, процес формування готовності молоді до обрання професії і трудової діяльності можна визначити як послідовні та цілеспрямовані зміни в мотиваційній сфері особистості [26, 46, 58, 65, 129, 130, 154].

Із різноманіття визначення готовності особистості до обрання професії зазначимо визначення Р. Кулакова, який вважає, що це інтегральне особистісне утворення, яке включає стійке прагнення до професійної діяльності у певній сфері, наявність достатніх умінь, знань та навичок, а також індивідуально-психологічні, психічні та характерологічні особливості, що забезпечують потрібну ефективність їх дальшого професійного функціонування в даній сфері [67, с. 349].

Отже, організаційно-методичне підґрунтя для визначення готовності обрання молоддю майбутніх професій дає підстави стверджувати, що до особистості висуваються досить високі вимоги щодо мотиваційної сфери, самосвідомості, професійно-операційної структури, комплексу професійно-значущих якостей, а також організаційних засад емпіричного дослідження.

Таким чином, готовність молоді до обрання професії розглядається як інтегроване особистісне утворення, що охоплює бажання, потреби, мотиви, інтереси, ціннісні орієнтації індивіда; здібності до здійснення самоконтролю, постійного удосконалення та професійного розвитку; спеціальні знання,

навички та уміння і наявність комплексу індивідуальних типологічних особливостей та професійно-важливих якостей.

Виходячи з аналізу організаційно-методичних засад і завдань, дослідження соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста ми проводили у три етапи (таблиця 2.1).

Таблиця 2.1

ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ЗА ЕТАПАМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА КІЛЬКІСТЬ ОБСТЕЖУВАНИХ

№ з/п	Етапи та завдання дослідження	Кількість учасників емпіричного дослідження
I.	Здійснити теоретичний аналіз наукових підходів щодо обрання молоддю професій. Визначити організацію, обґрунтувати психодіагностичний інструментарій і розробити концептуальну модель дослідження.	
II.	З'ясувати зміст, структуру соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста. Здійснити порівняльний аналіз результатів змістовних характеристик детермінант обрання професії економіста на підставі отриманих емпіричних даних.	n= 210
III.	Розробити комплексну програму психологічної діагностики і розвитку соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста.	n= 210
	Всього обстежень	210

Джерело: розроблено автором

Таким чином, за результатами аналізу організаційно методичних засад дослідження детермінант обрання професії молоддю встановлено наступне:

1. З'ясовано, що більшість вчених вважають, що на усіх етапах професіогенезу суттєвого значення мають дослідження таких компонентів як:

мотиваційний, професійно-інтелектуальний, адаптаційно-комунікативний, типологічний, індивідуально-психологічний компоненти.

2. Визначено, що на свідоме обрання професії особистості впливає низка зовнішніх і внутрішніх умов – соціально-економічних, психологічних, організаційних, інформаційних.

3. Науковцями Інституту педагогіки і психології професійної освіти НАПН України розроблено організаційні, інформаційні, психологічні і психолого-педагогічні методичні рекомендації для допомоги молоді у виборі майбутньої професії, які включають такі основні чинники як: гуманізація професійної підготовки, розвиток духовності професіонала, впровадження особистісного підходу до профільного і професійного навчання та виховання молоді, наступності в професійній підготовці людини, формування професіогенезу особистості, єдності індивідуалізації, соціалізації, та урахування індивідуально-психологічних властивостей в обранні професії та подальшому професійному становленні людини, прагнення до соціально-особистісного прагматизму, партнерства в обранні професії, в професійному розвитку й самовираженні майбутнього спеціаліста, психологізації, гармонізації у професійному розвитку і праці особистості.

4. У сучасній науковій літературі готовність визначається як сукупність якостей, необхідних для виконання професійної праці; психологічний стан особистості до реалізації функцій та завдань, почуття впевненості у власній здатності якісно та в потрібні терміни оволодіти ними. Під самим терміном «готовність» вбачається: установка наявність сукупності здібностей, інтегральна якість, цілісний прояв особистості, складне особисте утворення, синтез властивостей особистості, стан, зумовлений стійкими особливостями людини.

Як складний вид професійної діяльності готовність включає мотиваційні, психічні і характерологічні особливості людини, у структурі готовності виокремлюють мотиваційні, професійні, типологічні, індивідуально-психологічні компоненти.

При цьому вона розглядається у взаємозв'язку з особистісними потенційними можливостями до успішної діяльності, зокрема такими, як знання й уявлення про особливості діяльності, володіння способами та прийомами її здійснення тощо.

5. У цілому ж аналіз літератури щодо організаційно-методичних засад свідчить, що існує два основні стратегічні напрями щодо обрання професії, це – функціональний, який є послідовним вивченням виявлених професійно-важливих якостей для майбутньої професійної діяльності, і особистісний. Тобто, розгляд готовності до професійної діяльності як комплексу гармонійно взаємопов'язаних професійно важливих властивостей і якостей. Треба зазначити, що спираючись на відповідні дослідження, процес формування готовності молоді до обрання професії і трудової діяльності можна визначити як послідовні та цілеспрямовані зміни в мотиваційній сфері особистості.

6. Встановлено, що особистісна готовність молоді до обрання професії - це інтегроване індивідуально-психологічне особистісне утворення, яке охоплює бажання, потреби, мотиви, інтереси, ціннісні орієнтації індивіда, загальні і спеціальні здібності, здатність до самоконтролю, постійного удосконалення і професійного розвитку; наявність спеціальних знань, навичок та умінь і комплексу індивідуально психологічних особливостей.

2.2. Обґрунтування психодіагностичного інструментарію та концептуальна модель дослідження

Теоретичні підходи науковців до емпіричних психологічних досліджень зводяться до певних усталених вимог, які дають змогу досліднику досягти мети і завдань, визначити організаційні засади, обґрунтувати комплекс психодіагностичних методик, здійснити аналіз та інтерпретацію отриманих результатів [45, 58, 103, 120, 151, 152].

Аналіз фахової літератури стосовно методів психодіагностики обрання професії молоддю свідчить про різноманіття підходів, які в цілому не суперечать один одному, а доповнюють. При цьому ми розуміємо, що психодіагностичний інструментарій дослідження має бути практично спрямований і такий, що не потребує значних фінансових і часових затрат. У зв'язку з цим А. Мазаракі, С. Макаренко, С. Максименко, О. Кокун, М. Корольчук, В. Крайнюк та інші визначили такі основні принципи психодіагностичних досліджень, як: інформативність, надійність, прогностичність, практичність, ефективність та економічність у використанні [50, 58, 80, 81, 120, 130].

За даними С. Максименка визначено такі вимоги до психодіагностичного інструментарію як вивчати психічні явища особистості у розвитку, взаємозв'язку і взаємозалежності [81, с. 8]. Водночас, як стверджує вчений, метод має розкривати суттєві а не другорядні особливості процесу стану чи якості які досліджуються. Такий методичний підхід дає змогу дослідити суб'єктивні реальності та цілісність зв'язків теоретичних положень і практичних методів дослідження та розкриває можливості обробки та інтерпретацій отриманих результатів. Головним методичним принципом психологічного дослідження є необхідність відображення об'єктивної дійсності, перевірки теоретичних положень і закономірностей на практиці [81, 103].

Серед мотивів обрання професійної діяльності у сучасної молоді найбільше переважають матеріальні мотиви, досягнення високого матеріального положення, а також можливості спілкування, можливості самовдосконалення і самоствердження тощо. У виборі професії молодь керується громадськими і особистісно значущими мотивами. Як правило, вони обирають найбільш привабливі, престижні професії і прагнуть досягнути вершини професійного успіху [54, с. 421].

Успішне вирішення завдань підготовки молоді до усвідомленого професійного самовизначення забезпечується за умови розгляду такої роботи

як складової підсистеми навчально-виховного процесу, що включає мету і завдання, науково обґрунтований зміст на кожному етапі професіогенезу молоді, комплекс форм, методів і засобів організаційної роботи, наявності механізмів оцінювання та зворотного зв'язку щодо ефективності і задоволеності обраною професією [40, 42, 46, 81, 82, 120, 129, 189].

Більшість вчених вважає, що процес професійного самовизначення в період навчання в школі молоді умовно можна позначити як важливий етап обрання своєї майбутньої професії. Це вимагає спеціальної організації її діяльності, яка включає: отримання знань про себе (образ «Я»), про різноманіття професій. Ці компоненти є складовими успішного професійного самовизначення при обранні професії [14, 53, 54, 76, 87].

Образ «Я» психологами визначається як система уявлень індивіда про себе як суб'єкта професійної діяльності. Остання включає такі складові: когнітивну (сукупність знань про свої особисті психологічні особливості), емоційну (наявність визначеного оціночного відношення до себе) і регуляторну (можливість управління своєю поведінкою). Звідси критеріями сформованості «Я» відповідно є: у когнітивному плані – повнота, диференційованість і системність знань про свої психофізіологічні та психологічні ресурси; в емоційному – адекватність самооцінки та прийняття себе; в регуляторному плані – змога до самоконтролю своєї психічної активності. Образ «Я», на думку вчених, є ядром, на якому формуються керівні мотиви особистості взагалі й мотив вибору професії, зокрема. Сформованість «Я» виступає в якості однієї з вимог адекватного співвідношення себе з параметрами різних професій [131, с. 56].

Однією з умов професійного самовизначення особистості є здатність до аналізу професійної діяльності, тобто уміння розподілити єдиний процес трудової діяльності професіонала на окремі характеристики, диференціювати їх, узагальнювати та виділяти основні ознаки, які визначають зміст і структуру професійної праці [42, 46, 120, 129].

Здатність до аналізу професійної діяльності формується в процесі активного опанування молоддю професіографічною інформацією, вивчення і осмислення змісту професійної праці та вимог, які вона висуває до людини.

Психофізіологічні особливості людей мають суттєве значення для виконання діяльності в умовах ринкової економіки, конкуренції, пандемії, що зумовлюють ефективність діяльності різних фахівців у зв'язку з впливом у компенсаторних механізмів первинного і вторинного походження. Водночас, це не означає, що психофізіологічні особливості свідчать, що процес професійного становлення є однаковий для всіх, а багато в чому визначається природними особливостями. За теорією основних властивостей нервової системи, в основі індивідуально-психологічних відмінностей між особами знаходяться різні поєднання властивостей нервової системи [58, 61, 80].

Попередній профвідбір тісно пов'язаний із розробкою відповідних професіограм, які є описом професії і надають відомості про її особливості. Професіограма містить повну характеристику професійної діяльності, визначає засоби, які використовуються фахівцем, в яких умовах працює, що забезпечує йому успіх у роботі, вказує на шляхи здобуття професії і перспективи зростання професійної майстерності. Зміст та обсяг професіограм залежить від мети, з якою проводиться вивчення професії (профвідбір, профорієнтація, профконсультація тощо) [57, 58, 100].

Суттєвого значення в організаційно-психологічній структурі професійного самовизначення молоді, є співвідношення знань про себе та професійну діяльність. Вона включає цілеспрямоване використання методичних принципів: науковості, доступності, систематичності, послідовності, наступності, виховання у процесі навчання, наочності. У зв'язку з тим, що процесу підготовки до вибору професії властиві тільки йому притаманні особливості, то принципи дидактики у контексті профорієнтації, окрім загально дидактичного мають додаткове специфічне тлумачення [80, 129].

Так, принцип науковості визначається як вимога використовувати в навчально-виховному процесі тільки науково обґрунтовані методи, засоби, відомості. Враховуючи, що у процесі формування професійного самовизначення потрібні не тільки знання про явища і процеси природи та суспільства, про закони і категорії означених програмою основ наук, але і знання про образ «Я», тому до даного принципу «додається» необхідність науково обґрунтованої самооцінки молоді особистих якостей, а також методики її свідомого використання.

Принцип доступності, що трактується як відповідність рівня підготовки молоді людини до змісту учбової діяльності, у профорієнтаційному контексті доповнюється вимогою забезпечення можливості включення його у процеси конкретної професійної діяльності відповідно до рівня оволодіння професійними операціями, прийомами та навичками.

Принцип систематичності та послідовності вимагає систематичного, безперервного вивчення кожного предмета з послідовним ускладненням учбового матеріалу. У свою чергу, це зумовлює необхідність використання класифікаційного підходу при ознайомленні зі світом професій, коли вони вивчаються послідовно від основних компонентів (об'єкту, змісту, знарядь та умов праці) до вимог професії до людини.

Принцип наступності забезпечує взаємозв'язок учбового матеріалу на попередніх і наступних етапах навчання, а також використання міжпредметних зв'язків у процесі вивчення дисциплін. У профорієнтаційній роботі обов'язкове використання даних про взаємопроникнення та взаємодоповнення загальних та спеціальних знань як у межах однієї професії, так і в їх групах, урахування досвіду, придбаного особистістю при вивченні інших професій.

Принцип виховання в процесі навчання в аспекті виховної спрямованості в профорієнтації, перш за все, забезпечує виконання завдань і розвитку професійно важливих якостей, властивих усім професіям: працелюбність, колективізм, відповідальність, дисциплінованість тощо.

Принцип наочності (використання всіх органів відчуття для сприймання навколишньої дійсності). У контексті вирішення завдань профорієнтаційного характеру реалізується не тільки шляхом надання молодій людині необхідної інформації, але й включення її у діяльність, що забезпечує самостійне її здобування (виробничі практики, екскурсії).

Реалізація перерахованих принципів потребує удосконалення змісту, форм та методів, які використовуються при підготовці молоді до осмисленого вибору майбутнього виду професійної діяльності.

Результати аналізу теорії і практики з проблеми дослідження показує, що організаційно-наукові засади обрання професій молоддю ґрунтується на принципах взаємодії усіх соціальних інституцій: середніх, загальноосвітніх, спеціальних закладів, закладів вищої освіти, соціальної служби допомоги сім'ї та молоді, відділів профорієнтації державного центру зайнятості тощо. Це безперервний тривалий процес, який передбачає його здійснення на усіх етапах професіогенезу особистості.

З позиції особистісного підходу виявлення якомога раніше професійних інтересів, здібностей та професійно важливих якостей молоді з наступним формуванням їх професійного самовизначення набуває особливого значення.

Вивчення відповідної фахової літератури свідчить, що на сьогодні розроблені методики, які дозволяють виявляти особистісні характеристики людини, її схильність до різних видів діяльності. Це викликано зростанням ролі наукового підходу до відтворення кадрового потенціалу в усіх сферах структури трудових ресурсів держави [40, 58, 60, 129].

На наш погляд, для реалізації основних шляхів роботи з формування осмисленого обрання молоддю майбутньої професії, найбільш оптимальними є «синтетичні» методи. Вони дають змогу комплексно і цілісно дослідити особистість. Найефективніше це виявляється в діяльності, тобто, включення індивіда у пізнання, спілкування, працю, творчість, котрі моделюють окремі компоненти конкретної професійної діяльності. Професійна орієнтація має

будуватися з найбільшим урахуванням принципу динамічності, тобто оцінки здібностей молоді у їх розвитку. Принципу динамічності найбільш відповідає двоетапний, або точніше, пролонгований підхід [51, 58, 60, 74, 103].

Отже, найбільш перспективними і дієвими є реалізація методів психодіагностики особистості у гармонії щодо урахування оцінки незалежних експертів, комплексності та лонгіюдності. Метод гармонії полягає в тому, що характеристика особистості спирається на єдину концепцію її структури та розвитку. У нашому випадку – на моністичну концепцію багатомірного розвитку особистості. Характеристики-рекомендації складаються на основі використання її параметрів з використанням методу незалежних експертів. Метод полягає в тому, що характеристика особистості складається декількома незалежними групами спеціалістів. Метод комплексності психодіагностики передбачає використання всебічних інформативних методів дослідження. Формування методичного інструментарію базується на системно-діяльнісному підході. Лонгіюдне дослідження є пов'язаним із цим принципом, тому що також передбачає системність та послідовність психологічної діагностики [81, 103].

Традиційна класифікація методів психологічного дослідження включає такі методи: теоретичні, емпіричні, інтерпретаційні тощо. Разом із тим, відсутність уніфікованого підходу до класифікації методів та необхідність створення комплексного підходу до вивчення людини як багатовимірної психосоціальної системи в умовах професійного розвитку, створює потребу для цілей даного дослідження у застосування класифікаційної системи Б. Ананьєва [81, 103].

Згадана класифікаційна система базується на застосуванні чотирьох груп методичних інструментів: організаційні, емпіричні, методи обробки даних та інструменти інтерпретації. Наведені групи методів можуть розглядатись як самостійні етапи послідовного психологічного дослідження. У даному дослідженні застосовані такі методи:

1) організаційні методичні інструменти: компаративний (для порівняння різних вибірок); лонгітюдний (для цілей моніторингу стану досліджуваної групи, об'єкта); комплексний метод (залучення методичного інструментарію з інших дисциплін);

2) емпіричні методичні інструменти: обстеження, експеримент, психологічна діагностика, біографічний метод, аналіз процесно-результативний;

3) методи обробки даних: кількісні методи (статистичний аналіз); якісні методи (диференціація матеріалів дослідження та його групування);

4) інструменти інтерпретації: генетичний метод (врахування характеристик розвитку особистості); структурний метод (оцінка об'єкту в системі).

При виборі методів дослідження спиралась на основні вимоги до методів, формалізованих С. Максименком. До цих вимог відносяться:

- вивчення явищ в розвитку, ретроспективі, взаємозалежності та системності;
- адекватність цілям дослідження, об'єктоорієнтованість [81, 103].

Важливим елементом побудови методології дослідження є дотримання принципів наукового вивчення психічних явищ, до яких віднесено: об'єктивність та системність. [43, 45, 62, 81].

Отже, теоретичним підґрунтям нашого дослідження стали загальні принципи наукового вивчення психічних явищ, головними з яких є об'єктивність та системність, з дослідженням психічних явищ у професіогенезі в процесі їх розвитку, взаємозв'язку і взаємозалежності, для чого і використаний кореляційний, факторний, порівняльний аналіз дослідження показників інформативних методик соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста.

Виходячи із результатів аналізу, теоретичних і методичних засад наукових підходів вивчення і дослідження обрання молоддю професій ми прийшли до висновку використати найбільш адекватні методики, які

розкривають соціально-психологічні детермінанти обрання молоддю професії економіста (таблиця 2.2).

Для досягнення окресленої мети було використано теоретичні та емпіричні методи дослідження. Теоретичні: аналіз і узагальнення науково-методичної літератури та документів, що дозволило систематизувати, критично осмислити, порівняти наукову значущість спеціалізованої інформації з друкованих видань вітчизняних і зарубіжних авторів.

Таблиця 2.2

МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕТЕРМІНАНТ ОБРАННЯ МОЛОДЦЮ ПРОФЕСІЇ ЕКОНОМІСТА

Детермінанти	Назва психодіагностичної методики
<i>Мотиваційна сфера особистості</i>	Авторська анкета для виявлення соціально-психологічних детермінант обрання професії економіста
	Методика «Смисложиттєві орієнтації» (О. Леонт'єв)
	Методика «Емоційна спрямованість» (Л. Туріщева)
	Методика «Мотиви вибору професії» (В. Семиченко)
<i>Професійно-інтелектуальна сфера особистості</i>	Авторська анкета для виявлення соціально-психологічних детермінант обрання професії економіста
	«Опитувальник відповідності типу особистості професійному середовищу» Дж. Холланда
	Методика «Емоційний інтелект» Н. Холла
	Методика «Аналітичне мислення» (Т. Пашукова)
<i>Адаптаційно-комунікативні особливості</i>	Авторська анкета для виявлення соціально-психологічних детермінант обрання професії економіста
	Методика «Адаптаційна мобільність» (Л. Карамушка)
	Методика «Оцінка комунікативного контролю у спілкуванні» (Г. Ложкін, Н. Пов'якель)
<i>Індивідуально-психологічні властивості</i>	Авторська анкета для виявлення соціально-психологічних детермінант обрання професії економіста
	«16 факторний особистісний опитувальник» Р. Кеттелла (інтелектуальний, емоційно-вольовий та комунікативний блоки) (В. Бодров)
<i>Темпераментальні характеристики</i>	Авторська анкета для виявлення соціально-психологічних детермінант обрання професії економіста
	«Властивості темпераменту» В. Русалова (Т. Пашукова)

Емпіричні методи дослідження: авторська анкета для виявлення соціально-психологічних детермінант обрання професії економіста; мотиваційну сферу вивчали за методиками «Смисложиттєві орієнтації» О. Леонтєєва [46], «Емоційна спрямованість» Л. Туріщева [63], «Мотиви вибору професії» В. Семиченко [139]; професійну сферу досліджували за методиками «Опитувальник відповідності типу особистості професійному середовищу Дж. Холланда» [139], «Емоційний інтелект» Н. Холла [23] та «Аналітичне мислення» Т. Пашукова [115]; адаптаційно-комунікативні властивості вивчали за методиками «Адаптаційна мобільність» Л. Карамушки [46] і «Оцінка комунікативного контролю у спілкуванні» Г. Ложкіна, Н. Повякель [72]; при цьому за інтелектуальним блоком за допомогою «16 факторний особистісний опитувальник» Р. Кеттелла (В. Бодров) [60] з'ясували рівень інтелекту, за емоційно-вольовим блоком – емоційну стабільність і за комунікативним блоком – особливості взаємодії; темпераментальні характеристики з'ясували за методикою «Властивості темпераменту» В. Русалова [115].

Достатня вибірка та комплекс інформативних методик забезпечили достовірність отриманих результатів і висновків, які перевірялися за методами математичної статистики: t-критерій Ст'юдента, коефіцієнт кореляції Пірсона, факторний аналіз.

Отже, в емпіричному дослідженні ми використали комплекс інформативних методик, які спрямовані на дослідження показників соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста на мотиваційному, професійно-інтелектуальному, комунікативно-адаптаційному, індивідуально-психологічному та типологічному рівнях.

Організаційно робота виконувалась у три етапи, а теоретичні засади вивчення й емпіричні результати дослідження проблеми соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста дали підстави розробити концептуальну модель емпіричного дослідження, що представлена на рисунку 2.1.

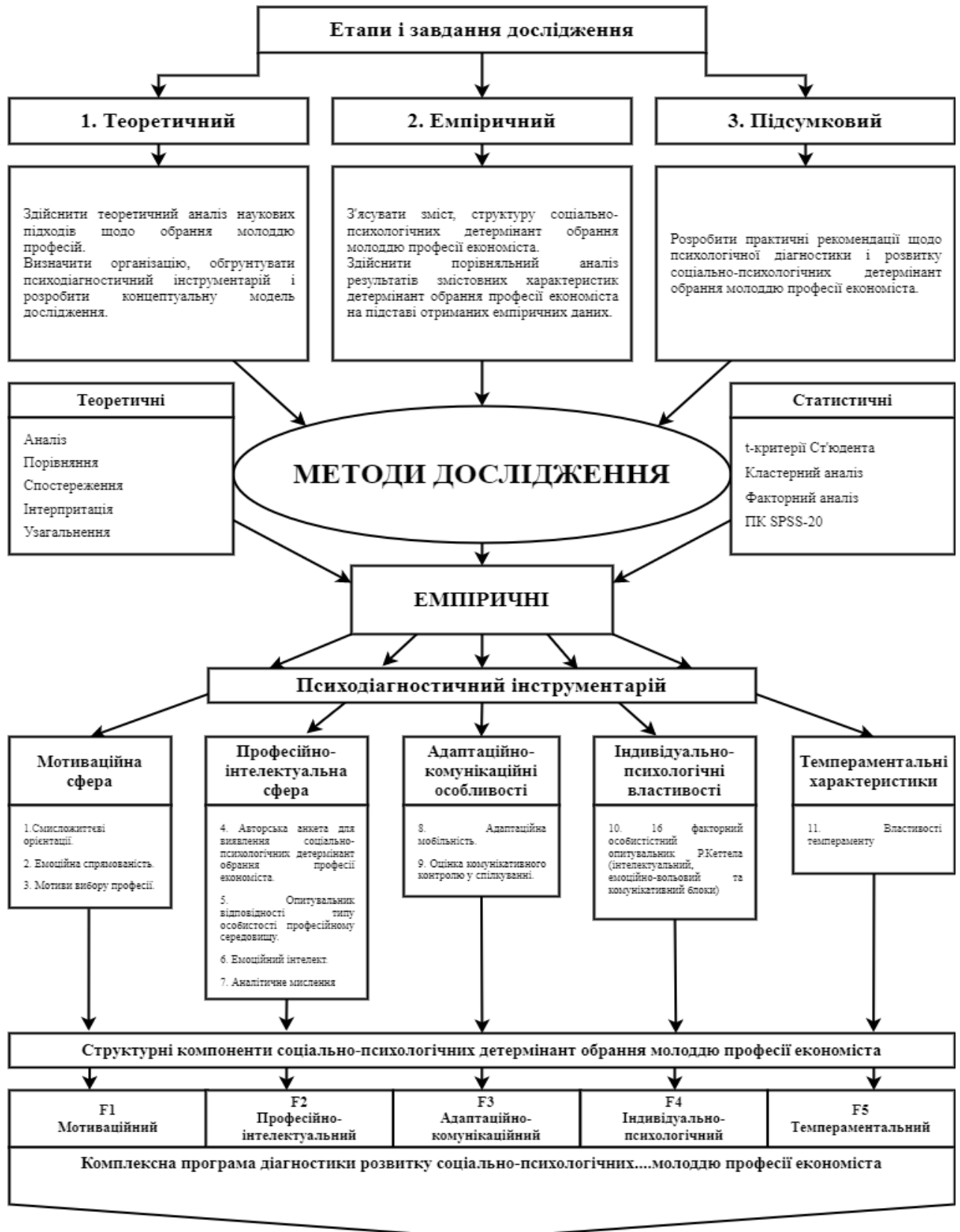

Рис. 2.1 Концептуальна модель емпіричного дослідження

Висновки до розділу 2

У відповідності до мети і завдань проведено теоретичний аналіз наукових підходів щодо дослідження, обґрунтування психодіагностичного інструментарію, обрання професій молоддю і, зокрема, професії економіста. При цьому, нами розглянуто організаційно-методичні засади обрання молоддю професії у сучасних умовах. У підсумку це дало можливість визначити етапи та обґрунтувати концептуальну модель дослідження. Так, перший етап – теоретичний, який ми присвятили аналізу наукових підходів проблеми обрання професій молоддю.

На другому етапі ми здійснили емпіричне дослідження. У дослідженні взяли участь 210 обстежуваних: 72 – студенти першого курсу, 52 – випускники-бакалаври, 40 – випускники магістри і 36 експертів – науково-педагогічні працівники, практики за фахом економіста зі стажем понад 5 років.

На третьому етапі роботи (підсумковому) нами представлено аналіз результатів емпіричного дослідження, практичні рекомендації, сформовано загальні висновки та оформлено науковий звіт.

Комплекс інформативних методик спрямовано на визначення особливостей досліджуваних у мотиваційній, професійно-інтелектуальній, комунікативно-адаптаційній, індивідуально-психологічній та типологічній сферах особистості.

Емпіричні методи дослідження: авторська анкета для виявлення соціально-психологічних детермінант обрання професії економіста; мотиваційну сферу вивчали за методиками «Смисложиттєві орієнтації» О. Леонтєва, «Емоційна спрямованість» Л. Туріщева, «Мотиви вибору професії» В. Семиченко; професійну сферу досліджували за методиками «Опитувальник відповідності типу особистості професійному середовищу Дж. Холланда», «Емоційний інтелект» Н. Холла та «Аналітичне мислення» Т. Пашукова; адаптаційно-комунікативні властивості вивчали за методиками «Адаптаційна мобільність» Л. Карамушки і «Оцінка комунікативного

контролю у спілкуванні» Г. Ложкіна, Н. Повякель; при цьому за інтелектуальним блоком за допомогою «16 факторний особистісний опитувальник» Р. Кеттелла (В. Бодров) з'ясували рівень інтелекту, за емоційно-вольовим блоком – емоційну стабільність і за комунікативним блоком – особливості взаємодії; темпераментальні характеристики з'ясували за методикою «Властивості темпераменту» В. Русалова.

Результати аналізу наукових джерел та анкетування дали підстави розробити концептуальну модель емпіричного дослідження соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста. Вона включає мету, завдання, етапи дослідження (теоретичний, емпіричний і підсумковий), методи дослідження, зміст професійно-орієнтаційної роботи, структурні компоненти соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста і зміст практичних рекомендацій.

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТ ОБРАННЯ МОЛОДДЮ ПРОФЕСІЇ ЕКОНОМІСТА

3.1. Характеристика контингенту досліджуваних та аналіз результатів анкетування

У відповідності до поставленої мети і завдань дослідження обрано контингент досліджуваних і здійснено аналіз результатів розробленої автором анкети.

У дослідженні брали участь 210 респондентів, із них – 82 першокурсники, 52 бакалаврів, 40 магістрів і 36 експертів. За віковою категорією першокурсники – 17–19 років; бакалаври – 21–23 роки; магістри – 22–25 років. У якості експертів залучались фахівці зі стажем роботи 5–10 років і більше в економічній сфері діяльності, а також науково педагогічні працівники, які мають досвід і практичної, і науково-педагогічної діяльності на кафедрах економічного профілю. Віковий діапазон у процентному співвідношенні: група першокурсників з віковим діапазоном 17–19 років становила 34%; група бакалаврів відповідно 21–25 роки – 30%; група магістрів 22–28 – 19 % і експертів – 30–55 років – 17%. Відповідно за посадами науково-педагогічні працівники розподілились таким чином: 25% асистентів, 60% доцентів і 15% професорів. Склад вибірки дослідження соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста представлено на рисунку 3.1.

Таким чином, в анкетуванні найбільше виявилось студентів – першокурсників, бакалаврів і магістрів – 83% з віковим діапазоном 17–28 років і експертів – 17%, відповідно – 40–55 років. Тобто, у досліджуваних респондентів представлено усі вікові категорії, які у професіогенезі обрали і поступово реалізують себе в економічній сфері діяльності.

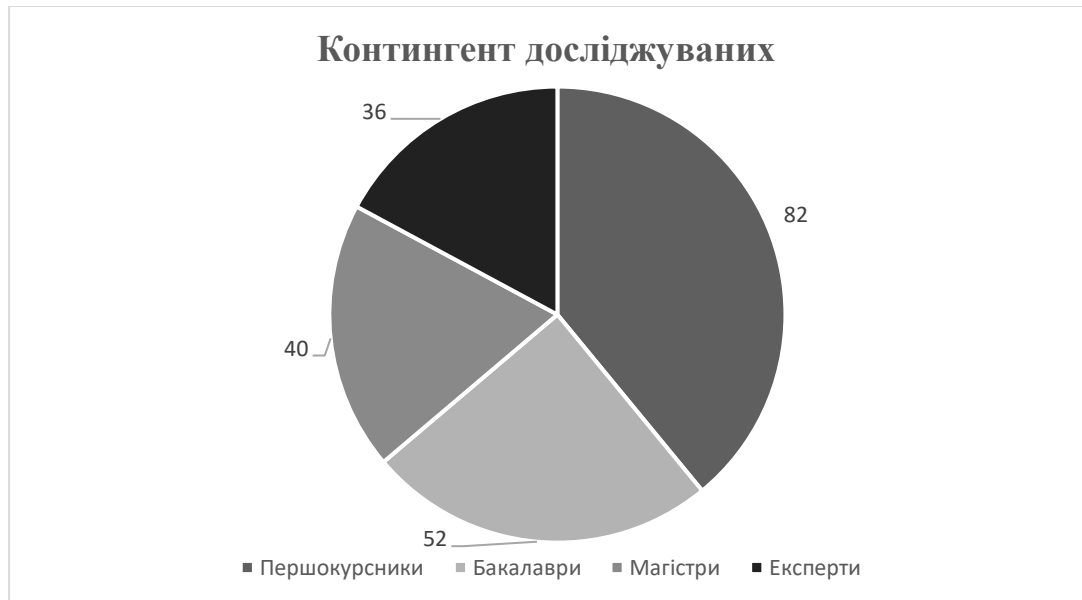

Рис. 3.1. Розподіл контингенту досліджуваних

На першому етапі експериментального нами було використано авторську анкету дослідження детермінант обрання молоддю професії економіста. Анкета складається з 21 питання (20 закритих і 5 відкритих), які спрямовано на з'ясування детермінантів обрання професії економіста. Питання розподілено на 5 блоків по 4 питання у кожному блоці, кожен блок має певне компетентнісне спрямування (загальне чи спеціальне).

Так, за блоком «А» ми з'ясовували у респондентів внутрішні і зовнішні мотиви обрання професії економіста; за блоком «Б» – визначали професійно-інтелектуальний компонент важливий щодо економічного фаху; блок «В» спрямований на визначення адаптаційно-комунікативних компетентностей у респондентів; блок «Д» дав змогу опитуваним оцінити важливість індивідуально-психологічних особливостей в обранні професії економіста і блок «Е» – спрямований на усвідомлення важливості темпераментальних характеристик в обранні професії економіста.

Опитування респондентів проводилось в електронному та звичайному режимах. Критерії оцінювання отриманих результатів здійснювали за 10 бальною шкалою у таких межах: 1–3 – низькі показники; 4–6 – середні показники; 7–10 – високі показники.

Отже, представлений контингент і структура анкети дали змогу розкрити суб'єктивне значення і ставлення респондентів у професіогенезі до обрання професії економіста. Тобто з'ясувати враження і ставлення до професії першокурсників, які поступово набувають професійно значущих компетентностей, бакалаврів, магістрів та професійних успішних фахівців-експертів.

Аналіз отриманих результатів за авторською анкетною дослідження соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста розпочнемо з показників за блоком «А», тобто мотиваційної сфери особистості, що представлені в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Показники мотиваційної сфери досліджуваних за авторською анкетною «Детермінанти обрання професії економіста» (блок «А»)

№ зап.	Складові блоку «А»	Рівень впливу в балах			
		<i>1 курс</i>	<i>Бакалаври</i>	<i>Магістри</i>	<i>Експерти</i>
«А»	Які мотиви зумовили Ваше обрання професії економіста.				
A1	Привабливість і упевненість у особистісному задоволенні таким видом діяльності	7,0 ± 1,2 (б, м, е)*	8,1 ± 1,3 (п, м)*	9,1 ± 0,9 (п, б)*	9,3 ± 0,7 (п, б)*
A2	Суспільна значущість, престиж, можливість приносити користь людям і професійно зростати.	8,4 ± 1,4 (б, е)*	7,4 ± 1,3 (п, м, е)*	8,7 ± 1,3 (б)*	8,9 ± 1,0 (б)*
A3	Висока зарплата, можливість використання професійних знань в житті і поза роботою	8,0 ± 1,1 (б, м, е)*	7,0 ± 1,4 (п, м, е)*	9,0 ± 1,0 (п, б)*	9,1 ± 0,9 (п, б)*
A4	Професія економіста подобається батькам, була обрана друзями, або під тиском зовнішніх обставин	6,5 ± 1,8 (б, м, е)*	5,0 ± 1,9 (п, м, е)*	3,2 ± 0,8 (п, б, е)*	2,2 ± 0,9 (п, б, м)*
	Підсумкова оцінка за блоком «А»	7,8 ± 1,2 (м, е)*	7,5 ± 1,3 (м, е)*	8,9 ± 1,2 (п, б)*	9,1 ± 0,8 (п, б)*

Примітка * – рівень достовірності відмінностей між групами, (п – першокурсники; б – бакалаври; м – магістри; е – експерти), при $p < 0,05$.

Аналіз отриманих результатів, представлений у таблиці 3.1, показав наступне. Так, на перше запитання, яке було спрямовано на визначення рівня вираженості індивідуально значущих і внутрішніх позитивних мотивів (привабливість, упевненість у особистому задоволенні професійною діяльністю у сфері економіки). Встановлено, що цей показник виражений в усіх групах обстежуваних на високому рівні (7,0-9,3 б.). Найвищі показники спостерігаються у групах експертів (9,3 ± 0,7 б.) і магістрів (9,1 ± 0,9 б.), а найнижчі – у групі першокурсників (7,0 ± 1,2 б.) і бакалаврів (8,1 ± 1,2 б.).

Отже, з'ясовано, що внутрішні індивідуально значущі позитивні мотиви обрання професії економіста виявились в усіх респондентів на високому рівні, але у групі першокурсників цей показник суттєво нижчий на (1,1 – 1,3 б.), ніж у групі бакалаврів і відповідно магістрів і експертів (при $p < 0,05$).

За результатами аналізу другого питання (А2) нами встановлено, що суспільна значущість, прагнення для себе розібратись у складних економічних питаннях як характеристики позитивних зовнішніх мотивів, хоча і у межах високих критеріїв, але має свої особливості. Цей показник виявився найнижчим у групі бакалаврів (7,4 ± 1,3 б.) у порівнянні з високим рівнем показників у інших групах, а саме: у першокурсників – 8,4 ± 1,4 б.; у магістрів - 8,7 ± 1,3 б.; експертів - 8,9 ± 1,0 б., при $p < 0,05$.

Отже, встановлено, за результатами відповідей респондентів, що для першокурсників, магістрів і експертів зовнішні соціально-значущі позитивні мотиви виражені більшою мірою, ніж у бакалаврів.

Щодо запитання А3, то воно спрямовано на дослідження зовнішніх позитивних мотивів щодо обрання професії економіста (висока зарплата, прагнення для себе розібратися у складних економічних питаннях у нинішніх умовах). Нами зафіксовано, що в усіх групах цей показник знаходиться у межах високих критеріїв (7-10 б.). Водночас, найбільш вираженим він виявився у групі експертів (9,1 ± 0,9 б.); магістрів (9,0 ± 1,0 б.), нижчим у першокурсників (8,0 ± 1,1 б.), у порівнянні з попередніми групами (при $p <$

0,05), а найнижчим у порівнянні з результатами у групі магістрів, експертів, першокурсників спостерігається у бакалаврів ($7,0 \pm 1,4$ б.), при $p < 0,05$.

Отже, за аналізом результатів за питанням А3 виявлено, що найбільш вираженими зовнішні позитивні мотиви спостерігаються у експертів, магістрів, і дещо нижчими у першокурсників і найнижчими, але все ж таки на високому рівні – у групі бакалаврів. Щодо четвертого запитання у блоці «А», то його результати вказують на ступінь впливу на обрання професії економіста зовнішніх негативних мотивів (була обрана моїми друзями, подобається батькам і під певним тиском погодився).

Встановлено, що найбільш виражений суттєвий вплив негативних зовнішніх мотивів на обрання професії економіста виявився у групі першокурсників ($6,5 \pm 1,8$ б.) і бакалаврів ($5,0 \pm 1,9$ б.) і найнижчим спостерігається у групі експертів ($2,2 \pm 0,9$ б.) і магістрів ($3,2 \pm 0,8$ б.) при $p < 0,05$.

Отже, за результатами аналізу відповідей респондентів на запитання 4 А встановлено, що на обрання професії економіста найменше вплинули негативні зовнішні мотиви у групі експертів ($2,2 \pm 0,9$ б.), що майже втричі менше, ніж у першокурсників і у 2,3 рази, ніж у бакалаврів (при $p < 0,05$). Аналогічно у магістрів ($3,2 \pm 0,8$ б.), що у порівнянні з першокурсниками у 2 рази менше і у порівнянні з бакалаврами у 1,56 р. менше (при $p < 0,05$).

Таким чином, у респондентів виявлено, що в ієрархії мотивів щодо обрання професії економіста, найбільш значущими для усіх категорій респондентів були внутрішні індивідуальні і внутрішні соціально значущі мотиви, а також зовнішні позитивні мотиви. Про це свідчить високий рівень відповідей на три питання із чотирьох. Водночас найнижчий рівень виявлено щодо зовнішніх негативних мотивів у експертів і магістрів, при цьому цей показник у першокурсників і бакалаврів спостерігався на середньому рівні.

Подальший аналіз отриманих результатів за авторською анкетною дослідження соціально-психологічних детермінант обрання молоддю

професії економіста стосувався показників за блоком «Б», тобто професійно-інтелектуальних компетентностей, дані представлені в табл. 3.2.

Таблиця 3.2

**Показники професійно-інтелектуальної сфери досліджуваних
за авторською анкетною «Детермінанти обрання професії економіста»
(блок «Б»)**

№ зап.	Складові блоку «Б»	Рівень впливу в балах			
		<i>1 курс</i>	<i>Бакалаври</i>	<i>Магістри</i>	<i>Експерти</i>
«Б»	Які, на Ваш погляд притаманні Вам здібності професійного, інтелектуального спрямування найбільше				
Б1	Вважаю, що було цікаво і був здатний обробляти, аналізувати статистичні дані, креативно і абстрактно мислити, робити висновки	6,1 ± 1,9 (б, м, е) *	8,0 ± 1,2 (п, м, е) *	9,7 ± 0,3 (п, б) *	9,9 ± 0,1 (п, б) *
Б2	Проявляв інтерес і прагнув розібратись з методичним інструментарієм для обґрунтування розвитку економічних суб'єктів.	5,1 ± 1,7 (б, м, е) *	6,7 ± 1,3 (п, м, е) *	8,0 ± 1,4 (п, б) *	8,4 ± 1,6 (п, б) *
Б3	Виявляв схильність до оволодіння і використання сучасних інформаційних технологій у досліджуванні соціально-економічних процесів.	8,4 ± 1,4	8,7 ± 1,2	9,0 ± 1,0	9,2 ± 0,8
Б4	Цікавився і прагнув брати участь у наукових дослідженнях, збирати і накопичувати довідкову, соціально-економічну інформацію в галузі економіки.	3,4 ± 1,7 (б, м, е) *	7,0 ± 1,4 (п, м, е) *	8,1 ± 0,9 (п, б, е) *	9,3 ± 0,7 (п, б, м) *
	Підсумкова оцінка за блоком «Б».	5,7 ± 1,7 (б, м, е) *	7,6 ± 1,3 (п, м, е) *	8,7 ± 0,9 (п, б) *	9,2 ± 0,8 (п, б) *

Примітка * – рівень достовірності відмінностей між групами, (п –першокурсники; б– бакалаври; м – магістри; е – експерти), при $p < 0,05$.

Перше питання визначає суб'єктивне ставлення респондентів до таких професійно важливих компетентностей як: збір, обробка, аналіз статистичних

даних, інформації в галузі економіки, здатність креативно і абстрактно мислити й робити висновки.

Нами визначено, що найвищий рівень такої спрямованості спостерігається у представників групи експертів ($9,9 \pm 0,1$ б.) і магістрів ($9,7 \pm 0,3$ б.). У бакалаврів цей показник суттєво нижчий ($8,0 \pm 1,2$ б.), ніж у експертів і магістрів, але істотно вищий, ніж у першокурсників ($6,1 \pm 1,9$ б.), при $p < 0,05$.

Встановлено, що професійно значимі компетентності такі, як: аналітичність, здатність до узагальнення та аналітико-мисленевої діяльності, що визначено на високому рівні, сприяють обранню професії економіста й успішній самореалізації у цій галузі представників групи експертів, магістрів і бакалаврів. При цьому дані характеристики у першокурсників виявлено на середньому рівні.

Щодо наступного питання Б2, яке дає змогу оцінити інтерес і прагнення респондентів розібратись з методичним і аналітичним інструментарієм у економічній сфері, то визначено наступне. Цей показник суттєво виражений на високому рівні у експертів ($8,4 \pm 1,6$ б.) і магістрів і на середньому – у бакалаврів ($6,7 \pm 1,3$ б.) і першокурсників ($5,1 \pm 1,7$ б.).

Порівняльний аналіз свідчить про те, що найвищий рівень зацікавленості, щоб розібратись з аналітичним і методичним інструментарієм в економічній сфері виявлено в експертів і магістрів (на високому рівні) і у порівнянні з бакалаврами цей показник на $1,3$ б – $1,7$ б. нижчий, ніж у магістрів і експертів, а у бакалаврів на $1,6$ б. він вищий у порівнянні з групою першокурсників (все при $p < 0,05$).

Третє питання з блоку «Б» дає змогу визначити у респондентів схильність до оволодіння і використання сучасних інформаційних технологій досліджень у соціально-економічній сфері.

Такі професійно важливі компетентності виявились важливими при обранні професії для усіх категорій обстежуваних з високими показниками як для експертів ($9,2 \pm 0,8$ б.) і магістрів ($9,0 \pm 1,0$ б.), так і для

першокурсників ($8,4 \pm 1,4$ б.) і бакалаврів ($8,7 \pm 1,2$ б.), хоча дещо нижчі показники без істотних відмінностей, але теж на високому рівні. Отже, інтерес до комп'ютерних програм, інформаційних технологій досліджень у соціально-економічній сфері виражені в усіх категоріях респондентів на високому рівні.

Наступне питання Б4 стосується зацікавленості і прагнення респондентів збирати, накопичувати, аналізувати соціально-економічну, довідкову, нормативно-правову інформацію в галузі економіки. З'ясовано, що найбільш вираженим цей показник виявився у експертів ($9,3 \pm 0,7$ б.), потім у магістрів $8,1 \pm 0,9$ б. і у бакалаврів ($7,0 \pm 1,4$ б.) і найнижчим виявився у першокурсників ($3,4 \pm 1,7$ б.). Порівняльний аналіз цього показника свідчить, що він суттєво нижчий у першокурсників у порівнянні із іншими категоріями обстежуваних на ($3,6 \pm 5,9$ б., при $p < 0,05$). У бакалаврів він істотно вищий, ніж у першокурсників, але нижчий у порівнянні з магістрами і експертами (при $p < 0,05$), а у експертів цей показник найбільший у порівнянні з магістрами, бакалаврами і першокурсниками, при $p < 0,05$.

Встановлено, що у респондентів цікавість і прагнення збирати накопичувати і аналізувати соціально-економічну, довідкову, нормативно-правову інформацію у галузі економіки суттєво зростає у міру оволодіння професійними компетентностями від найнижчих у першокурсників із істотним збільшенням у бакалаврів, магістрів і найвищим у експертів.

Аналіз результатів опитування респондентів за блоком питань Б2 показав, що найбільш вираженими і значущими у експертів, магістрів і бакалаврів виявились на високому рівні показники щодо обробки, аналізу, креативного мислення, узагальнення, оволодіння інформаційними технологіями, а також збір і накопичення соціально-економічної, довідкової, нормативно-правової інформації. Окрім того, на дещо нижчому, але теж у межах високих характеристик виявлено прагнення оволодіти методичним інструментарієм в економіці. У першокурсників найнижчим показником

виявилась цікавість і прагнення щодо збору, накопичення, й аналізу соціально-економічної, нормативно правової інформації в галузі економіки.

Наступний аналіз отриманих результатів за авторською анкетною дослідження соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста стосувався показників за блоком «В», тобто адаптивно-комунікативних компетентностей, дані представлені в табл. 3.3.

Таблиця 3.3

Показники адаптивно-комунікативної сфери досліджуваних за авторською анкетною «Детермінанти обрання професії економіста» (блок «В»)

№ зап.	Складові блоку «В»	Рівень впливу в балах			
		1 курс	Бакалаври	Магістри	Експерти
«В»	Чи вважаєте Ви, що в обранні професії економіста зіграли суттєву роль Ваші особисті можливості щодо адаптації до нових умов і здатність до комунікації, взаємодії з іншими людьми				
V1	Я прагнув і певною мірою був здатний до адаптації та дій в новій ситуації	5,7 ± 1,3 (б, м, е) *	6,9 ± 1,2 (п, м, е) *	8,1 ± 1,5 (п, б, е) *	9,3 ± 0,7 (п, б, м)*
V2	Я намагаюсь бути гнучким з новими людьми у міжособистісній взаємодії і проявляти адаптивність у невизначених умовах	4,1 ± 1,9 (б, м, е) *	6,1 ± 1,5 (п, м, е) *	8,0 ± 1,5 (п, б, е) *	9,4 ± 0,6 (п, б, м)*
V3	Я проявляю здатність до професійної комунікації а також до спілкування з різними категоріями людей у своєму оточенні	3,7 ± 1,3 (б, м, е) *	6,2 ± 1,8 (п, м, е) *	9,1 ± 0,9 (п, б) *	9,5 ± 0,5 (п, б) *
V4	Мені подобається переконувати оточуючих (фахівці нефахівці), використовувати цифрову професійну інформацію для аргументації певних поглядів на економічні проблеми	3,5 ± 1,5 (б, м, е) *	5,5 ± 1,3 (п, м, е) *	8,1 ± 1,9 (п, б, е) *	9,6 ± 0,4 (п, б) *
	Підсумкова оцінка за блоком «В»	4,3 ± 1,5 (б, м, е) *	6,2 ± 1,4 (п, м, е) *	8,3 ± 1,5 (п, б, е) *	9,4 ± 0,6 (п, б, м)*

Примітка * – рівень достовірності відмінностей між групами, (п –першокурсники; б– бакалаври; м – магістри; е – експерти), при $p < 0,05$.

Щодо здатності адаптуватись до нових умов, обставин, то вона зростає в професіогенезі. Так, у першокурсників цей показник визначено на рівні $5,7 \pm 1,3$ б., бакалаврів – $6,9 \pm 1,2$, магістрів $8,1 \pm 1,3$ б. і експертів – $9,3 \pm 0,7$ б.

Виявлено, що у першокурсників і бакалаврів цей показник знаходиться в межах середніх критеріїв, відповідно у першокурсників – $5,7 \pm 1,3$ б., бакалаврів – ($6,9 \pm 1,2$ б., при $p < 0,05$). У експертів і магістрів показник легкості адаптації до нових умов знаходиться у межах відповідно $9,3 \pm 0,7$ б. і $8,1 \pm 1,3$ б., що суттєво вище, ніж у першокурсників і бакалаврів, при $p < 0,05$.

Стосовно відповідей респондентів на питання В2, то найкращі показники на рівні високих спостерігаються у експертів ($9,4 \pm 0,6$ б.) і магістрів ($8,0 \pm 1,5$ б.). Такі результати свідчать про те, що експерти і магістри досить легко можуть працювати в команді, формувати і обговорювати своє бачення певної проблеми, адаптуючись і враховуючи конкретні обставини. У бакалаврів цей показник зафіксовано на середньому рівні ($6,1 \pm 1,5$ б.), що суттєво вище, ніж у першокурсників ($4,1 \pm 1,19$ б.), але істотно нижче у порівнянні з показниками групи експертів і магістрів (при $p < 0,05$).

Отже, встановлено, що командна праця, обґрунтування і доведення свого бачення проблеми, адаптуючись до конкретних обставин, найменш притаманні першокурсникам. Суттєво вищий цей показник у бакалаврів, у порівнянні з першокурсниками, у магістрів він більш виражений, ніж у першокурсників і бакалаврів, а у експертів найвищий рівень цього показника. Тобто в процесі навчання, практичної діяльності, здобуваючи загальні і спеціальні професійно значущі компетентності, здатність працювати у команді, доводити правильність своїх ідей, адаптуючись до конкретних обставин, суттєво зростає (у 1,5; 1,95; 2,3 рази) у порівнянні відповідно показників першокурсників з даними бакалаврів, магістрів й експертів.

Третє питання В3 спрямовано на визначення у респондентів комунікативних здібностей щодо здатності спілкуватися і взаємодіяти з

різними категоріями людей у своєму оточенні. На низькому рівні цей показник виявлено у першокурсників ($3,7 \pm 1,3$ б.), на середньому – у групі бакалаврів ($6,2 \pm 1,8$ б.) і високий рівень спостерігається у магістрів ($9,1 \pm 0,9$ б.) та експертів ($9,5 \pm 0,5$ б.). Порівняльний аналіз окремих результатів за цим показником свідчить про найнижчий його рівень у першокурсників (на $1,5$ б., $5,4$ б і $5,8$ б.) у порівнянні з показниками відповідно у бакалаврів, магістрів і експертів.

Таким чином, нами визначено, що комунікативні властивості найменше виражені у першокурсників – на низькому рівні ($3,7 \pm 1,3$ б.), на середньому – у бакалаврів ($6,2 \pm 1,8$ б.) і на високому – у магістрів ($9,1 \pm 0,9$ б.) і експертів ($9,5 \pm 0,6$ б.).

Стосовно четвертого питання блоку В, яке розкриває компетентності, що дають змогу фахівцеві переконувати оточуючих з використанням аргументів і цифрової інформації спостерігається наступне. Так, у групі першокурсників цей показник знаходиться на низькому рівні ($3,5 \pm 1,5$ б.), у бакалаврів він дорівнює $5,5 \pm 1,3$ б., у магістрів – $8,2 \pm 1,9$ б. і у експертів виявився найбільш вираженим – ($9,6 \pm 0,4$ б.), при $p < 0,05$.

Отже, встановлено, що у першокурсників на середньому рівні спостерігаються здатність адаптуватись до нових обставин, працювати в команді, і на низькому рівні виражена здатність спілкуватись, взаємодіяти з різними категоріями людей, переконувати оточуючих з використанням аргументів і цифрової інформації. У бакалаврів ці показники виявлено на середньому рівні, у магістрів – на вищому рівні і найбільш виражені у експертів такі особливості як: адаптуватися до нових обставин, працювати в команді й уміти відстоювати свої позиції з використанням аргументів і цифрової інформації та уміння спілкуватися з різними категоріями людей.

Наступним кроком був аналіз отриманих результатів за авторською анкетною дослідження соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста стосувався показників за блоком «Д», індивідуально-психологічних особливостей, дані представлені в табл. 3.4.

Таблиця 3.4

Показники індивідуально-психологічних особливостей досліджуваних за авторською анкетною «Детермінанти обрання професії економіста» (блок «Д»)

№ зап.	Складові блоку «Д»	Рівень впливу в балах			
		<i>1 курс</i>	<i>Бакалаври</i>	<i>Магістри</i>	<i>Експерти</i>
«Д»	Я ретельно оцінюю свої індивідуально психологічні особливості, які на мій погляд сприяли обранню професії економіста				
Д1	Емоційна стабільність, емоційно-вольовий самоконтроль у конфліктних чи скрутних ситуаціях	3,7 ± 1,3 (б, м, е) *	4,8 ± 1,1 (п, м, е) *	8,4 ± 1,6 (п, б, е) *	9,7 ± 0,3 (п, б, м) *
Д2	Здатність приймати обґрунтовані рішення і діяти сміливо, дипломатично	4,0 ± 1,3 (б, м, е) *	5,1 ± 1,2 (п, м, е) *	9,0 ± 0,9 (п, б) *	9,4 ± 0,6 (п, б) *
Д3	Здатність діяти активно, соціально-відповідально, свідомо з вимогливістю до себе і оточення	6,5 ± 1,5 (м, е) *	7,3 ± 1,7 (м, е) *	8,4 ± 1,4 (п, б) *	9,7 ± 0,3 (п, б, м) *
Д4	Здатність до практичного аналізу і синтезу або абстрактного і креативного мислення	6,8 ± 1,2 (м, е) *	7,2 ± 1,7 (м, е) *	8,3 ± 1,3 (п, б, е) *	9,7 ± 0,2 (п, б, м) *
	Підсумкова оцінка блоку «Д»	5,3 ± 1,3 (м, е) *	6,1 ± 1,4 (м, е) *	8,5 ± 1,3 (п, б, е) *	9,6 ± 0,4 (п, б) *

Примітка * – рівень достовірності відмінностей між групами, (п –першокурсники; б– бакалаври; м – магістри; е – експерти), при $p < 0,05$.

Щодо першого питання Д1, то завдяки відповідям респондентів встановлено рівень емоційної стабільності і емоційно-вольового самоконтролю у скрутних і конфліктних життєвих та професійних ситуаціях.

Встановлено, що рівень емоційної стабільності і емоційно-вольового самоконтролю найнижчий у першокурсників ($3,7 \pm 1,3$ б.), середній - у бакалаврів ($4,8 \pm 1,1$ б.), високий - у магістрів ($8,4 \pm 1,6$ б.) і найвищий - у експертів ($9,7 \pm 0,3$ б.). Тобто, у міру зростання професіоналізму емоційна стабільність і емоційно-вольовий самоконтроль суттєво підвищується – у першокурсників він на низькому рівні, і у порівнянні з іншими категоріями

обстежуваних ці показники істотно нижчі. У бакалаврів, відповідно, вони істотно вищі, ніж у першокурсників, але нижчі, ніж у магістрів і експертів (при $p < 0,05$).

Друге питання блоку «Д» дало змогу визначити рівень таких професійно-значущих індивідуально-психологічних властивостей, як сміливість і дипломатичність. Нами визначено, що ці показники першокурсники оцінили на рівні $4,0 \pm 1,3$ б., бакалаври - $5,1 \pm 1,2$ б., магістри - $9,0 \pm 0,9$ б., експерти - $9,4 \pm 0,6$ б. Такі результати свідчать про те, що у першокурсників і бакалаврів вони на середньому рівні, хоча на $1,1$ б. вищі у бакалаврів, ніж у першокурсників (при $p < 0,05$).

Третє питання блоку «Д» визначає рівень самооцінки респондентів щодо значущості в обранні професії економіста таких індивідуально-психологічних властивостей як: активність, відповідальність, вимогливість до себе і оточення. Потрібно зазначити, що ці показники спостерігаються у першокурсників на рівні $6,5 \pm 1,5$ б., бакалаврів - $7,3 \pm 1,7$ б., у магістрів - $8,4 \pm 1,4$ б. і експертів - $9,7 \pm 0,3$ б. Це вказує на середній рівень вираженості цих властивостей у першокурсників і бакалаврів, порівнюючи з магістрами і експертами, то у магістрів цей показник на $1,9$ б. і $1,1$ б. вищий, ніж у першокурсників і на $3,2$ і $2,0$, ніж у експертів (при $p < 0,05$). При цьому у бакалаврів, у порівнянні з першокурсниками, цей показник не досягає суттєвих відмінностей, хоча з тенденцією до підвищення.

Стосовно четвертого питання блоку Д, то воно дає змогу розкрити такі професійно важливі індивідуально-психологічні якості, як: практичність, креативність, аналітичність мислення. Нами встановлено, що ці показники спостерігаються у першокурсників і бакалаврів на середньому рівні без істотних відмінностей (відповідно - $6,8 \pm 1,2$ б. і $7,2 \pm 1,7$ б.). При цьому у магістрів показники суттєво вищі, ніж у першокурсників на $1,5$ і на $1,1$ б., ніж у бакалаврів, при $p < 0,05$. Аналогічні показники у експертів зафіксовано на високому рівні ($9,7 \pm 1,2$ б.). Це на $2,9$ б. більше у порівнянні з

першокурсниками, на 2,5 б. – у порівнянні з бакалаврами і на 1,4 б. – з магістрами, при $p < 0,05$.

Отже, нами встановлено, що такі професійно значущі індивідуально-психологічні властивості: як практичність, креативність, аналітичність мислення на високому рівні спостерігаються у магістрів, найвищому – у експертів і середньому – у першокурсників і бакалаврів.

Таким чином, аналіз показав самооцінки своїх індивідуально-психологічних властивостей, який у першокурсників виявився: на низькому рівні емоційна стабільність, що характеризує їх як нетерплячих, дратівливих, заклопотаних, засмучених і схильних відкладати рішення складних питань, легко здаються, зіштовхнувшись із труднощами, створюють перешкоди, не завжди дотримуються правил. Емоційна стабільність у групі бакалаврів виражена на середньому рівні, а щодо груп магістрів і експертів, то вона спостерігається на високому рівні. А тому представникам цих груп притаманні такі індивідуально-психологічні властивості, як: врівноваженість, впевненість, вони не бояться складних ситуацій, для них характерні рішучість, обов'язковість, відповідальність, вимогливість до себе і оточення, а також адекватна реакція на практичні питання і спрямованість на успіх.

У подальшому нами було проаналізовано отримані результати за авторською анкетною дослідження соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста стосувався показників за блоком «Е», темпераментальних особливостей, дані представлені в табл. 3.5.

Так, перше питання блоку «Е» спрямоване на визначення рівня ергічності і соціальної ергічності, щодо рівня потреби особистості в діяльності, прагнення до інтелектуальної діяльності, до соціальних контактів. Встановлено, що цей показник поступово і суттєво зростає у професіогенезі. У першокурсників він на рівні $6,1 \pm 1,7$ б., у бакалаврів - $7,3 \pm 1,9$ б., магістрів - $8,4 \pm 1,6$ б. і експертів - $9,6 \pm 0,4$ б. Тобто, у першокурсників цей показник найнижчий у порівнянні з усіма іншими категоріями обстежуваних (при $p < 0,05$), у бакалаврів ергічність і соціальну ергічність виявлено

суттєво вищу, ніж у першокурсників, але нижчу, ніж у магістрів і експертів. А у магістрів ці показники вищі, ніж у першокурсників і бакалаврів, але нижчі, ніж у експертів і вони у них найвищі у порівнянні з іншими респондентами (все при $p < 0.05$).

Таблиця 3.5

**Показники темпераментальних особливостей досліджуваних
за авторською анкетой «Детермінанти обрання професії економіста»
(блок «Е»)**

№ зап.	Складові блоку «Е»	Рівень впливу в балах			
		1 курс	Бакалаври	Магістри	Експерти
«Е»	Я досить непогано знаю свої темпераментальні властивості, які сприяли обранню професії економіста				
Е1	Рівень потреби в діяльності і особливо в інтелектуальній, прагнення до соціальних контактів	6,1 ± 1,7 (б, м, е) *	7,3 ± 1,9 (п, м, е) *	8,4 ± 1,6 (п, б, е) *	9,6 ± 0,4 (п, б, м)*
Е2	Я легко переключаюсь з одного виду діяльності на інший, а також легко переключаю увагу у процесі спілкування	4,0 ± 1,6 (б, м, е) *	6,4 ± 1,6 (п, м, е) *	8,5 ± 1,5 (п, б, е) *	9,7 ± 0,3 (п, б, м)*
Е3	Я здатний швидко виконувати окремі завдання, аналізувати результати, узагальнювати, робити висновки.	5,6 ± 1,4 (м, е) *	6,7 ± 1,8 (п, м, е) *	8,1 ± 1,1 (п, б, е) *	9,4 ± 0,6 (п, б, м)*
Е4	Я вважаю, що володію певним рівнем емоційної чутливості, але намагаюсь стійко переносити і долати труднощі, невдачі та знаходити оптимальний вихід	5,3 ± 1,4 (б, м, е) *	6,68 ± 1,63 (п, м, е) *	8,3 ± 1,3 (п, б, е) *	9,5 ± 0,6 (п, б, м)*
	Підсумкова оцінка блоку «Е»	5,37 ± 1,4 (б, м, е) *	6,68 ± 1,6 (п, м, е) *	8,3 ± 1,3 (п, б, е) *	9,5 ± 0,5 (п, б, м)*

Примітка * – рівень достовірності відмінностей між групами, (п –першокурсники; б– бакалаври; м – магістри; е – експерти), при $p < 0,05$.

Стосовно здатності обстежуваних легко переключатись з одного виду діяльності на інший, а також легко переключати увагу у процесі спілкування, то визначено наступне. Найнижчий рівень здатності переключатись у діяльності, спілкуванні спостерігається у першокурсників ($4,0 \pm 1,6$ б.), у бакалаврів цей показник на $2,4$ б. вищий, ніж у першокурсників, у магістрів – на $4,5$ б. і у експертів – на $5,7$ б. (все при $p < 0,05$).

Здатність швидко виконувати окремі завдання, узагальнювати і робити висновки – це професійно значимі властивості діяльності у структурі економіки і вони виявляються у різних категорій обстежуваних по-різному. Так, у першокурсників і бакалаврів виявилися на середньому рівні (відповідно – $5,6 \pm 1,4$ б.) і ($6,3 \pm 1,2$ б.). У магістрів і експертів ці показники спостерігаються на високому рівні (відповідно – $8,1 \pm 1,1$ б і $9,4 \pm 0,6$ б.).

Встановлено, що суттєвих відмінностей між показниками груп першокурсників і бакалаврів не виявлено. Водночас у порівнянні результатів першокурсників і бакалаврів з магістрами і експертами, то спостерігаються істотні відмінності, при $p < 0,05$.

Четверте питання блоку «Е» дає змогу визначити рівень емоційної чутливості і стійкості перенесення труднощів і невдач. З'ясовано, що цей показник у першокурсників знаходиться на рівні $5,8 \pm 1,2$ б., у бакалаврів – $6,3 \pm 1,2$ б., у магістрів - $8,2 \pm 1,1$ б., і у експертів - $9,1 \pm 0,9$ б. Це означає, що у першокурсників і бакалаврів цей показник спостерігається на рівні $5,8 \pm 1,2$ б. і $6,3 \pm 1,2$ б. без істотних відмінностей у межах середніх критеріїв. У магістрів цей показник суттєво вищий, ніж у першокурсників і бакалаврів, але нижчий, ніж у експертів. У експертів цей показник спостерігається у межах високого рівня критеріїв, що суттєво вище у порівнянні з іншими категоріями обстежуваних.

Таким чином, за рівнем самооцінки у першокурсників показники ергічності, легкості переключення в діяльності і спілкуванні, швидкості виконання завдань, формулювання узагальнень і висновків, а також труднощі перенесення невдач знаходяться у межах середніх значень. У бакалаврів ці

показники за двома питаннями з суттєвими позитивними відмінностями і за двома - на практично однаковому рівні. У групі магістрів ці показники на високому рівні ($8,1 \pm 8,5$ б.) і у експертів ($9,1 \pm 9,6$ б.), що істотно перевищує у останніх показники як магістрів, так і інших категорій обстежуваних (при $p < 0,05$).

Отже, анонімне індивідуальне опитування респондентів дало змогу виявити, які чинники впливають на обрання професії економіста. За результатами аналізу анкетування можемо зробити наступні висновки.

На думку опитуваних найбільше вплинули на обрання професії економіста внутрішні і зовнішні позитивні мотиви. При цьому у першокурсників спостерігаються і суттєво виражені зовнішні негативні мотиви, тоді як у бакалаврів вони виражені на середньому рівні, а у магістрів і експертів – на дуже низькому.

Професійно важливі якості в професіогенезі суттєво зростають у процесі набуття професійних компетентностей, а саме: стосовно обробки й аналізу статистичної інформації, аналізу соціально-довідкової інформації, оволодіння методичним інструментарієм, інформаційними технологіями в економічній сфері діяльності.

Респонденти, набуваючи досвіду вже на рівні магістрів і особливо професіоналів-експертів, вважають суттєвими в обранні професії економіста адаптаційні можливості, здатність швидко пристосовуватись до умов, що постійно змінюються, компетентності щодо спілкування, взаємодії з колегами за професією та іншими людьми, які у цій галузі не компетентні.

Значущість емоційної стабільності та емоційно-вольового самоконтролю мають суттєве значення як при обранні професії економіста, так і у подальшому кар'єрному зростанні.

Встановлено, що такі індивідуально-психологічні властивості за самооцінкою на найнижчому рівні зафіксовано у першокурсників, на середньому – у бакалаврів і високому – у магістрів і експертів. Такі

результати свідчать про необхідність розвивати емоційну стійкість і вольовий самоконтроль у першокурсників і частини бакалаврів.

Щодо ергічності і соціальної ергічності, то у першокурсників вона виражена на середньому рівні, що потребує цілеспрямованої роботи з цією категорією обстежуваних, а також з третиною респондентів бакалаврського рівня.

У підсумку встановлено, що на обрання професії економіста має вплив вираженість внутрішніх і зовнішніх позитивно і негативно значущих мотивів, здатність збирати, аналізувати статистичні дані, оволодівати інформацією і сучасними інформаційними технологіями в галузі економіки. Поряд з цим на вибір професії впливає рівень емоційної стійкості, емоційно-вольового самоконтролю, дипломатичності, комунікативної компетентності, ергічності і соціальної ергічності та стійкості щодо перенесення труднощів.

3.2 Взаємозв'язки і структура соціально-психологічних детермінант обрання професії економіста

3.2.1 Особливості кореляційних зв'язків показників детермінант обрання професії економіста

З метою виокремлення щільності взаємозв'язків показників методик дослідження обрання професії економіста проведено кореляційний і факторний аналіз за 10 методиками та 71 показником. Вибіркову сукупність склали 210 досліджуваних, які працюють у галузі економіки, зі стажем роботи за спеціальністю понад 5 років.

У відповідності до моделі дослідження за результатами анкетування встановлено інтегральний показник вибору професії економіста, який ми будемо корелювати з показниками методик, змінні яких характеризують респондентів на мотиваційному, професійно-інтелектуальному,

адаптаційному, комунікативному, індивідуально-психологічному та типологічному рівнях.

Так, за методикою «Смисложиттєві орієнтації» (О. Леонт'єв) високий рівень кореляційних зв'язків інтегрального показника вибору професії економіста встановлених з такими змінним, показники смисложиттєвих орієнтацій як спрямованість на результат ($r = 0,671$); спрямованість на мету ($r = 0,714$). Помітний рівень прямих кореляційних зв'язків спостерігається з показниками локусу контролю життя ($r = 0,671$); спрямованого на процес ($r = 0,670$) і локус-контролю «Я» ($r = 0,565$).

Отже, на основі аналізу отриманих результатів, визначено високий рівень зв'язків кореляції інтегрального показника вибору професії економіста зі змінними, що орієнтовані на результат і мету, та помітні з даними локус контролю життя, контролю «Я» та спрямованістю на процес.

Зазначимо, що найбільш вираженими прямими кореляційними зв'язками інтегрального показника вибору професії економіста виявилися показники мотивації вибору професії. Високий рівень таких зв'язків визначено з показниками внутрішніх індивідуальних і соціально значущими та зовнішніми позитивними мотивами (відповідно $r = 0,839$ і $r = 0,819$), при зовнішніх негативних мотивах на помірному рівні $r = 0,425$.

З'ясовано, що найбільш значущими зв'язками високого рівня інтегрального показника вибору професії економіста спостерігається з внутрішніми та внутрішньо соціальними мотивами, разом з помірно вираженими зовнішніми негативними мотивами. Емоційна спрямованість особистості при виборі професії вказує на рівень внутрішніх показників емоційного характеру, які суттєво впливають на обрання професії економіста.

Високий рівень прямих кореляційних зв'язків інтегрального показника вибору професії економіста визначено з чотирма показниками, а саме: зі змінними практичної і акізитивної спрямованості ($r = 0,735$), комунікативної ($r = 0,722$), гностичної ($r = 0,702$). Окрім того на рівні помітних зв'язків

виявлено показники глоричної спрямованості ($r = 0,621$), гедоністичної ($r = 0,576$), естетичної ($r = 0,531$) і помірно пугнічної ($r = 0,401$).

Таким чином, визначено, що високий рівень емоційного спрямування з інтегрального показника вибору професії економіста спостерігається за практичною спрямованістю з прагненням до матеріального благополуччя, комунікації і пізнавальної гармонії при помірних щодо самоствердження задоволеності і комфорту й гармонії світу і особистості. Водночас помірний рівень з'ясовано щодо подолання небезпеки і схильності до високих цілей і боротьби.

Отже, аналізуючи отримані показники кореляційної матриці мотиваційного компоненту з інтегрального показника вибору професії економіста можна зробити такі висновки: встановлено, що суттєві і провідні значення в обранні професії економіста мають внутрішні індивідуальні, соціально значущі мотиви та внутрішні позитивні поряд зі спрямованістю на результат і мету, а також практичною, акізитивною, комунікативною і емоційною спрямованістю; помітні значення в обранні професії економіста відіграють такі смисложиттєві орієнтації, як локус контролю життя, особистого «Я» і спрямованості на процесі, а також такі характеристики емоційної спрямованості, як глорична, гедоністична, естетична.

Окрім того, помірну роль в обранні професії економіста мають такі позитивні характеристики як: зовнішні негативні мотиви, пугнічна спрямованість, як потреба в подоланні небезпеки, інтерес і схильність до важких іспитів, боротьби.

Аналіз кореляційної матриці професійно-інтелектуальних компонентів здійснювали за рівнем зв'язків інтегрального показника обрання професії економіста з показниками «Опитувальника відповідності типу особистості професійному середовищу» Дж. Холланда щодо відповідності типу особистості професійному середовищу, емоційного інтелекту і аналітичного мислення.

Щодо кореляційних зв'язків інтегрального показника обрання професії економіста зі змінними соціальної спрямованості особистості на привабливе професійне середовище, встановлено що три показники із шість мають високий рівень прямих кореляційних зв'язків. Обранню професії економіста, за нашими даними, найбільш відповідають такі психологічні типи особистості, як конвенційний ($r = 0,856$), реалістичний ($r = 0,855$), інтелектуальний ($r=0,817$) і заповзятливий (підприємницький) $r = 0,701$).

Отже, встановлено, що високий рівень кореляційних зв'язків інтегрального показника обрання професії економіста спостерігається у осіб конвенційного, реалістичного та інтелектуального типів при помірному соціального типу і помірному артистичного типу.

Професійно значущими для обрання професії економіста виявлено кореляційні зв'язки інтегрального показника обрання професії економіста з показниками методики «Емоційного інтелекту» Н. Холла, яка спрямована на діагностику здатності розуміння взаємодії особистості, що корелює з умінням керувати емоційною сферою.

Встановлено, що найвищий рівень прямого кореляційного зв'язку спостерігається з показником базової шкали методики емоційної обізнаності ($r=0,843$), помітні кореляційні зв'язки відмічено з показниками шкал управління своїми емоціями ($r = 0,617$) і самомотивація ($r = 0,571$) з помірними – розпізнання емоцій інших ($r = 0,435$) і емпатія ($r = 0,434$).

Отже, показники емоційного інтелекту суттєво пов'язані з емоційною обізнаністю особистості, управлінням своїми емоціями у взаємодії та здатності до самомотивації, при помітних характеристиках емпатії, умінням розпізнавати емоції та впливати на інших.

Розвиток аналітичного мислення – це одна із професійно значущих компетенцій для економічної сфери діяльності. З'ясовано, що інтегральний показник обрання професії економіста має високий рівень прямих кореляційних зв'язків з показником рівня розвитку аналітичного мислення

($r = 0,748$) і коефіцієнтом успішності аналітичного мислення ($r = 0,741$) та помірний зв'язок з його швидкістю ($r = 0,633$).

На основі отриманих даних з'ясовано, що суттєве значення при обранні професії економіста мають такі параметри аналітичного мислення: як рівень його розвитку, коефіцієнт успішності, і швидкість аналітичного мислення.

Таким чином, за результатами аналізу показників кореляційних зв'язків професійно-інтелектуального компоненту визначено, що для обрання професії економіста першочергове значення мають такі характеристики як: конвенційний, реалістичний, інтелектуальний, підприємницький типи особистості, рівень емоційної обізнаності, рівень розвитку аналітичного мислення, та коефіцієнт успішності, з помірно вираженими особливостями швидкості аналітичного мислення, емпатії, розпізнавання емоцій інших, артистичності.

Наступний блок методик характеризує рівень розвитку адаптаційного потенціалу особистості, щодо компетентності, швидкого пристосування до змін, діяти у відповідності до обставин які змінюються та професійними компетентностями щодо здатності до комунікації, уміння переконувати, надавати професійну інформацію для професіоналів так і для осіб які не мають фахової підготовки.

Аналіз кореляційної матриці показників інтегрального показника обрання професії економіста з показниками за методиками «Адаптаційна мобільність» Л. Карамушки, «Комунікативний контроль» Г. Ложкіна, Н. Пов'якель показує наступне.

Встановлено, що із 12 змінних – у 7 з них спостерігаються на високому рівні кореляційні зв'язки з ШОПЕ ($r = 0,845 - 0,721$). Це стосується у першу чергу щодо показника який вказує на легкість адаптації обстежуваних до усього нового ($r = 0,845$). І далі у порядку зменшення коефіцієнта кореляції – легко встановлює контакти ($P = 0,840$), здатний до інноваційних перетворень ($P = 0,841$), здатний брати відповідальність на себе за нововведення, легко переключається на іншу діяльність ($P = 0,814$), швидко вирішує складні

питання ($P = 0,731$), спрямований на перемогу, успіх ($P = 0,724$). При цьому на помітному рівні визначено кореляційні зв'язки з показником інтересу до нових ідей ($P = 0,689$), схильності до творчого підходу ($P = 0,575$). Здатності протистояти дестабілізуючим впливам ($P = 0,532$) та на помірному рівні – схильність до неперервного навчання, діяльності ($P = 0,424$).

Отже, проаналізувавши отримані показники, можна зробити наступний висновок. Встановлено, що за результатами аналізу кореляційних зв'язків інтегрального показника обрання професії економіста зі змінними методики адаптаційної мобільності, щодо обрання професії економіста суттєве значення мають такі адаптаційно-комунікативні властивості обстежуваних як здатність легко адаптуватись до обставин і умов які змінюються, легко встановлювати контакти у взаємодії, здатність до інноваційних перетворень та брати відповідальність на себе за нововведення, що позитивно впливає на рівень розвитку загальних та спеціальних компетентностей які стосуються адаптаційних можливостей та комунікативної сфери.

За інтерпретацією Г. Ложкіна і Н. Пов'якель адаптованим варіантом теста М. Снайдера «Оцінка комунікативного контролю у спілкуванні» комунікативний контроль грає важливу роль в організації безконфліктної взаємодії і самореалізації [72, с. 196-198]. Окрім того, автори стверджують, що комунікативний контроль тісно пов'язано з комунікативними компетентностями, а тому включає не тільки оцінку іншого у певній ситуації, а й визначення сильних і слабких сторін, уміти встановлювати дружню атмосферу при розв'язанні конфліктних ситуацій, зрозуміти проблеми і бажання іншого, стати на його позицію і підтримати, здатність контролювати партнерські, дружні взаємовідносини, прогнозувати розвиток інцидентів конфліктних ситуацій тощо [72, с. 196-198].

Встановлено, що рівень комунікативного контролю має тісний вищого рівня прямий зв'язок з інтегральним показником обрання професії економіста ($r = 0,845$), що свідчить про суттєве значення комунікативних компетентностей при обранні професії економіста.

Отже, за результатами аналізу кореляційних зв'язків показників обрання професії економіста встановлено суттєве значення адаптаційних і комунікативних компетентностей. Це підтверджується високим рівнем прямих кореляційних зв'язків інтегрального показника обрання професії економіста з такими властивостями адаптаційної мобільності як: легкість адаптації до нових умов і обставин, можливість встановлення контактів при взаємодії, інтерес, схильність до впровадження нових ідей при цьому здатність брати на себе відповідальність, швидко розв'язувати складні проблеми і у цілому притаманна спрямованість на успіх, перемогу.

Важливість комунікативної сфери підтверджується також і високим рівнем кореляційних зв'язків з індивідуально психологічними особливостями досліджуваних за допомогою показників «16 факторного особистісного опитувальника» Р. Кеттелла.

Так, за показниками кореляції інтелектуального блоку з інтегральним показником обрання професії економіста з'ясовано високий рівень зі змінними відповідно, інтелект ($r = 0,807$), практичне спрямування ($r = 0,818$), радикалізм ($r = 0,801$). У цілому це свідчить про високий рівень впливу на обрання професії економіста інтелектуальної сфери обстежуваних.

Рівень більшості показників індивідуально-психологічних характеристик комунікативної сфери обстежуваних виявився на високому і помітному рівнях. Найвищий рівень кореляційних зв'язків спостерігається зі шкалами «N» (дипломатичність – прямолінійність ($r = 0,843$), «H» сміливість – сором'язливість ($r = 0,794$), «E» домінантність – підпорядкованість ($r = 0,786$), і далі у порядку зниження, на помітному рівні – «Q2» - конформізм – нонконформізм ($r = 0,698$); F дані стриманість – експресивність ($r = 0,679$), відкритість – закритість ($r = 0,589$); I – довірливість – підозрілість ($r = 0,575$).

Отже, високий і помітний рівень кореляційних зв'язків інтегрального показника обрання професії економіста з показниками блоку комунікативної сфери свідчить про суттєве значення в обранні професії таких індивідуальних

властивостей як дипломатичність, сміливість, домінантність, а також конформізм, і стриманість.

Показники емоційно-вольового блоку методики Р. Кеттела також мають високі та помірні зв'язки з інтегральним показником обрання професії економіста. Так, емоційна стабільність–нестабільність «С» ($r = 0,863$), тобто високий кореляційних зв'язків, інші змінні кореляції з ПІВПЕ на помірному рівні, а саме «Q4» – напруженість–розслабленість ($r = 0,624$), а «Q3» – самоконтроль високий–низький ($r = 0,614$), «I» – твердість–чуттєвість ($r = 0,611$), «O» упевненість–тривожність ($r = 0,604$) і 4 покірність–безпринципність ($r = 0,504$).

Отже, емоційно-вольова сфера обстежуваних теж суттєво впливає на обрання професії економіста. Про це свідчать високий рівень кореляційних зв'язків інших змінних із інтегральним показником обрання професії економіста, а саме: з емоційною стабільністю, напруженістю, високим самоконтролем, твердістю і упевненістю.

Таким чином, рівень кореляційних зв'язків інтегрального показника обрання професії економіста з показником індивідуально-психологічних особливостей обстежуваних свідчить про важливість високого рівня кореляційних зв'язків у першу чергу з показником рівня інтелектуальної сфери ($r = 0,808$), комунікативної ($r = 0,709$) і емоційно-вольової ($r = 0,669$).

Аналіз результатів кореляційних зв'язків між інтегральним показником обрання професії економіста і властивостями темпераменту за методикою «Властивості темпераменту» В. Русалова дає змогу охарактеризувати роль в обранні професії економіста психобіологічних властивостей індивіда. Темпераментальні особливості обстежуваних відображаються у 4-ьох блочній структурі функціональної системи людини. Так показник ергічності (1) відповідає функціям аферентного синтезу; пролонговане (2) зумовлене пластичністю; темп (3) відповідає за функції виконання і емоційну чутливість, (4) характеризує зворотній зв'язок [115].

За результатами кореляційних зв'язків інтегрального показника обрання професії економіста і 9 шкалами властивостей темпераменту встановлено наступне: найбільш виражений високий рівень кореляційних зв'язків спостерігається за показниками ергічності ($r = 0,805$). На помітному рівні зафіксовано кореляційні зв'язки ($r = 0,863$), тобто високий кореляційних зв'язків, інші змінні кореляції інтегрального показника обрання професії економіста з показниками соціальної пластичності ($r = 0,796$) і пластичності ($r = 0,735$) і на помірному рівні темп і соціальний темп (відповідно по $r = 0,544$ і $r = 0,539$), а також емоційність і соціальна емоційність (відповідно $r = 0,586$ і $r = 0,501$) і контроль соціальної бажаності (як показник щирості відповідно ($r = 0,527$)).

Отже, в процесі проведеного кореляційного аналізу, було визначено, що при обранні професії економіста суттєвого значення набувають такі властивості темпераменту як, предметна і соціальна ергічність, що характеризує жагу до діяльності, потреба у соціальних контактах; пластичність як показник легкості переключення з одного виду діяльності на інший, швидкості переключення мислення у процесі взаємодії з середовищем; схильність до комунікації, соціальних контактів; темп який вказує на швидкість виконання окремих операцій і соціальний темп, що зумовлює швидкісні особливості у процесі спілкування; емоційність яка стосується емоційної чутливості до невдач у роботі; соціальна емоційність яка стосується чутливості у комунікативній сфері.

Таким чином, за результатами аналізу кореляційних зв'язків інтегрального показника обрання професії економіста з 71 показниками 10 методик дослідження психологічних детермінант обрання професії економіста встановлено, що 38 із них мають високий рівень кореляційних зв'язків (0,7 і більше). Так, за методикою «Смисложиттєвих орієнтацій» О. Леонтєва – спрямованість на результат і на процес; за методикою «Емоційна спрямованість» Л. Туріщева – акізитивна, практична комунікативна спрямованість; за методикою «Мотиви вибору професії»

В. Семиченко – внутрішні індивідуальні і соціальні значущі мотиви та зовнішні позитивні мотиви; за методикою «Опитувальник відповідності типу особистості професійному середовищу» Дж. Холланда – реалістичний, конвенціональний, інтелектуальний та підприємницький типи обстежуваних; за методикою «Емоційний інтелект» Н. Холла – емоційна обізнаність і само мотивація; за тестом «Аналітичне мислення» Т. Пашукова – рівень розвитку і коефіцієнт успішності аналітичного мислення; за методикою «Адаптаційна мобільність» Л. Карамушки – легкість адаптації до нового, до встановлення контактів у взаємодії і переключення на іншу діяльність, здатність швидко вирішувати складні питання, здатність до інноваційних перетворень їх впровадження і брати відповідальність за нововведення на себе; за методикою «Оцінка комунікативного контролю у спілкуванні» Г. Ложкіна, Н. Пов'якель – рівень комунікативного контролю; за інтелектуальним блоком методики «16 факторний особистісний опитувальник» Р. Кеттелла – «В» розвинений інтелект, практична спрямованість, радикалізм; за емоційно-вольовим блоком цієї ж методики – емоційна стабільність, упевненість, твердість (рішучість) і за комунікативним блоком – дипломатичність, домінантність, сміливість; за методикою «Властивості темпераменту» В. Русалова – ергічність, соціальна ергічність, пластичність і соціальна пластичність. Представлені результати свідчать про високий рівень залежності щодо обрання професії економіста обстежуваними від наведених змінних.

У цілому, встановлено наявність 38 високого рівня прямих кореляційних зв'язків високого, помітного і помірного рівнів свідчить про їх інформативність і підтверджує доцільність їх використання при дослідженні детермінант обрання професії економіста.

3.2.2. Характеристика факторної структури та змісту детермінант обрання професії економіста

За результатами аналізу факторних навантажень з усієї вибірки виокремлено групу факторів, які, на наш погляд, є тими детермінантами, що зумовлюють внутрішню структуру компонентів детермінант обрання професії економіста. Визначені рівні факторної ваги (не менше 0,4) величини дисперсії (до 27%) можуть бути визнаними як достатні для подальшої інтерпретації отриманих даних за гомогенністю, стійкістю, інформаційної надійності [103, 147].

Встановлено, що до першого фактору увійшло 19 змінних, з яких 9 – високого рівня (внутрішні індивідуальні значущі (0,839) і внутрішні соціальні значущі (0,819), та зовнішні позитивні мотиви (0,801), а також смисложиттєві орієнтації – на мету (0,719) і результат (0,740); емоційна спрямованість – у першу чергу комунікативна (0,762), практична (0,735), акізитивна (0,734), гностична (0,702). Окрім того, на дещо нижчому рівні виявлено ще 6 значущих змінних, а саме: смисложиттєві орієнтації – на процес (0,670), Локус контролю життя (0,671) і локус контролю «Я» (0,565), а також гедоністична і естетична спрямованість (відповідно – 0,646 і 0,539).

Отже, за результатами факторного навантаження встановлено, що компоненти (змінні), які увійшли до F1 доцільно розглядати як мотиваційні щодо внутрішньої структури детермінант обрання професії економіста за компонентами, що увійшли до нього. Тобто, найбільшу факторну вагу (у межах 0,7 – 0,85) визначено за показниками мотиваційної сфери, а саме: внутрішніми індивідуальними і соціально значущими мотивами, зовнішніми позитивними мотивами, смисложиттєвими орієнтаціями на мету і результат та комунікативну, акізитивну, практичну і гностичну спрямованість, що дає підстави назвати цей фактор F1 як мотиваційний.

До другого фактору F2 із 13 змінними 6 спостерігаються за фактурною вагою у межах 0,801 – 0,855.

Відповідність особистих уподобань до професійного середовища виявлено найбільше вираженим у осіб з реалістичним (0,855), конвенціональним (0,825), інтелектуальним (0,817) і соціальним спрямуванням (0,810), а також за вагою таких змінних як: емоційна обізнаність (0,843) і самомотивація (0,801). Окрім того, достатньо вагомими виявлено і такі змінні як: рівень аналітичного мислення і коефіцієнта успішності (відповідно 0,748 і 0,741), управління своїми емоціями (0,738), швидкість аналітичного мислення (0,633) і підприємницька спрямованість обстежуваних (0,631).

Таким чином, фактор F2 за фактурною вагою його змінних, з одного боку, характеризують професійно значущі спеціальні компетентності, які виявляються у таких властивостях, як конвенційність, реалістичність, підприємливість, а також суттєвих змінних які притаманні інтелектуальній сфері – інтелектуальний тип спрямування на професійне середовище, виражені вагомі показники емоційного інтелекту, емоційна обізнаність, самомотивація, управління своїми емоціями, рівень аналітичного мислення, коефіцієнт успішності та його швидкість. Такі компоненти (змінні), які увійшли до F2, на наш погляд, представляють професійно-інтелектуальний фактор.

Здатність адаптуватись до мінливих обставин та комунікативні уміння у взаємодії з професіоналами та особами, які не обізнані з економічною наукою і практикою є досить важливими професійними компетентностями економіста.

До F3 увійшло 13 змінних із них 9 з факторною вагою у межах 0,724 – 0,846. Так, за показниками методики «Адаптаційна мобільність» висока факторна вага спостерігається за такими компонентами як: легко адаптується до нового (0,846), легко встановлює контакти у взаємодії (0,840), здатний до інноваційних перетворень (0,841), здатний брати відповідальність за нововведення (0,825), легко переключається на іншу діяльність (0,814), швидко вирішує складні проблеми (0,731), спрямований на цілі, перемоги

(0,724). При цьому за методикою оцінки комунікативного контролю її факторна вага зафіксована на рівні (0,845).

За фактором F3 найбільш вагомими виявились компоненти, що характеризують адаптаційні можливості особистості (легко адаптується до нового, легко переключається на іншу діяльність, швидко вирішує складні проблеми, спрямований на успіх, перемогу) а також комунікативна складова (високий рівень комунікативного контролю, легко вступають контакти у взаємодії). Окреслені змінні дають нам право назвати даний фактор як: адаптаційно-комунікативний (F3).

Відомо, що індивідуально-психологічні особливості формуються внаслідок системного узагальнення індивідуальних біологічних і соціально набутих властивостей, які здійснюють функціонування поведінки, діяльності, спілкування і пов'язані з усіма психічними процесами (пізнавальними, мотиваційними, емоційно-вольовими, інтелектуальними, комунікаційними, функціонально-динамічними) [60, 103].

У процесі проведення аналізу за методикою 16-ти факторного опитувальника Р. Кеттелла встановлено, що із 16 показників за фактором F4 – 10 спостерігаються у межах 0,719 – 0,843, із них 3 – з блоку інтелектуальної сфери, 3 – з блоку емоційно-вольової і 4 – з блоку комунікативної.

Найбільш вагомими виявились факторні навантаження за такими індивідуально-психологічні особливості як: «N» дипломатичність (0,833) «Н» сміливість (0,804), «Е» домінантність (0,770), «Q2» конформізм (0,704), що характеризують комунікативні властивості обстежуваних.

Інтелектуальний блок представлено трьома шкалами з високим рівнем факторних навантажень – «В» – інтелект розвинутий (0,800), «М» – практичність (0,801) і «Q1» – радикалізм (0,786), що свідчить про суттєву значущість рівня розвитку інтелектуальної сфери для обрання професії економіста.

За блоком емоційно-вольових властивостей найбільш виражено факторна вага спостерігається за такими показниками як: «С» – емоційна стабільність (0,739), «О» – упевненість (0,742), «І» – твердість (0,719), «Q4» – напруженість, «Q3» – високий самоконтроль (0,675).

Таким чином, на основі отриманих результатів аналізу матриці факторних навантажень, було виокремлено фактор F4, який гармонійно поєднує інтелектуальну сферу, комунікативну, і емоційно-вольову, і свідчить про важливість таких індивідуально-психологічних властивостей обстежуваних при обранні професії економіста.

Фактор F5 включає показники методики дослідження властивостей темпераменту В. Русалова. Встановлено, що найбільша факторна вага на такі темпераментальні властивості як: ергічність (0,814) і соціальна ергічність (0,801), пластичність (0,736) і соціальна пластичність (0,796), соціальний темп (0,631) і соціальна емоційність (0,601), емоційність (0,586), темп (0,544) і контроль соціальної бажаності (0,527).

Отже, за результатами аналізу матриці факторних навантажень, що для F5 найбільшими фактурними навантаженнями виявились ергічність, як жага до діяльності, розумової праці і соціальна ергічність, як потреба в соціальних контактах і засвоєння соціальних форм професійної діяльності, пластичність, як показник легкості, або труднощів переключення з одного предмета на інший, швидкості мисленневих процесів та соціальної практичності, що зумовлює легкість чи труднощі перекладання уваги у процесі взаємодії та схильності до різноманітних форм комунікацій; соціальний темп, що вказує на швидкісні характеристики у мовно рухових функцій спілкування і соціальна емоційність, що стосується емоційній чутливості у комунікаційній сфері – чутливості до невдач у спілкування і до оцінок оточення.

Таким чином, підсумовуючи результати аналізу показників факторних навантажень дослідження соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста встановлено п'ять факторів які є провідними у структурі чинників обрання професії економіста, а саме:

F1 – мотиваційний фактор (коефіцієнт варіації 12%)

F2 – професійно - інтелектуальний (коефіцієнт варіації 14%)

F3 – адаптаційно-комунікативний (коефіцієнт варіації 18%)

F4 – індивідуально-психологічний (коефіцієнт варіації 20%)

F5 – темпераментальний (коефіцієнт варіації 22%)

Таким чином, за результатами аналізу кореляційних матриць зв'язків ($R = 0,863$), тобто високих кореляційних зв'язків, інші змінні кореляції з інтегральним показником обрання професії економіста з 71 показником 10 методик дослідження психологічних детермінант обрання професії економіста встановлено, що 38 з них мають високий рівень кореляційних зв'язків (0,717). А саме за методикою «Смисложиттєвих орієнтацій» О. Леонтьєва спрямованість на результат – на процес; за методикою «Емоційна спрямованість» Л. Туріщева – акзитивна, практична комунікативна спрямованість; за методикою «Мотиви вибору професії» В. Семиченко внутрішні індивідуальні і соціально значущі мотиви та зовнішні позитивні мотиви; за методикою «Опитувальник відповідності типу особистості професійному середовищу» Дж. Холланда – конвенційний, реалістичний, інтелектуальний та підприємницький типи обстежуваних; за методикою «Емоційний інтелект» Н. Холла – емоційна обізнаність і самомотивація; за тестом «Аналітичне мислення» – рівень розвитку і коефіцієнт успішності; за методикою «Адаптаційна мобільність» Л. Карамушки – легкість адаптації до нового, встановлення контактів у взаємодії і переключення на іншу діяльність, швидко вирішує складні питання, здатний до інноваційних перетворень їх впровадження і брати відповідальність за нововведення на себе; за методикою «Оцінка комунікативного контролю у спілкуванні» Г. Ложкіна, Н. Пов'якель – рівень комунікативного контролю; за інтелектуальним блоком методики «16 факторного особистісний опитувальник» Р. Кеттела – розвинений інтелект, практична спрямованість, радикалізм; за емоційно-вольовим блоком цієї ж методики – емоційна стабільність – упевненість, твердість (рішучість) і за

комунікативним блоком – дипломатичність, домінантність, сміливість; за методикою «Властивості темпераменту» В. Русалова – ергічність, соціальна ергічність, пластичність і соціальна пластичність. Представлені результати свідчать про високий рівень залежності щодо обрання професії економіста обстежуваними від наведення змінних.

За результатами рівня кореляційних зв'язків і факторних навантажень дослідження соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста виокремлено п'ять основних факторів: F1 – мотиваційний; F2 – професійно-інтелектуальний; F3 – адаптаційно-комунікативний; F4 – індивідуально-психологічний; F5 – темпераментальний.

При цьому з'ясовано, що найбільші факторні навантаження і найвищі кореляційні зв'язки за F1 спостерігаються за змінними методики «Мотиви вибору професії» В. Семиченко; за F2 – професійно-інтелектуальним за «Опитувальником відповідності типу особистості професійному середовищу» Дж. Холланда; за F3 – адаптаційно-комунікативним за показниками методик «Адаптаційна мобільність» Л. Карамушки і «Оцінка комунікативного контролю Г. Ложкіна, Н. Пов'якель; за F4 – індивідуально-психологічним – за показниками інтелектуальної, комунікативної та емоційно вольової сфер особистості, за «16 факторним особистісним опитувальником» Р. Кеттелла; за F5 – темпераментальним за методикою «Дослідження властивостей темпераменту» В. Русалова. Такі результати дають підстави рекомендувати наведений комплекс методик для проведення емпіричного дослідження.

Дане дослідження не вичерпує усіх аспектів означеної проблеми. Актуальним в умовах сьогодення є використання запропонованого нами комплексу психологічних методик для дослідження інтегральної оцінки показників обрання молоддю професії економіста.

Таким чином, у відповідності до мети і завдань дослідження обстежуваними щодо обрання професії економіста за результатами

емпіричного дослідження проведено кореляційний і факторний аналіз за 10 методиками із 71 показниками.

За результатами рівня кореляційних зв'язків і факторних навантажень дослідження соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста виокремлено п'ять основних факторів: F1 – мотиваційний; F2 – професійно-інтелектуальний; F3 – адаптаційно-комунікативний; F4 – індивідуально-психологічний; F5 – темпераментальний.

При цьому з'ясовано, що найбільші факторні навантаження і найвищі кореляційні зв'язки за F1 спостерігаються за змінними методики «Мотиви вибору професії» В. Семиченко; за F2 – професійно-інтелектуальним за «Опитувальником відповідності типу особистості професійному середовищу» Дж. Холланда; за F3 – адаптаційно-комунікативним за показниками методики «Адаптаційна мобільність» Л. Карамушки і «Оцінка комунікативного контролю» Г. Ложкіна, Н. Пов'якель; за F4 – індивідуально-психологічним – за показниками інтелектуальної, комунікативної та емоційно-вольової сфер особистості за «16-ти факторним особистісним опитувальником» Р. Кеттелла. За F5 – темпераментальним за методикою дослідження властивостей темпераменту В. Русалова. Встановлено, що такий короткий комплекс методик може використовуватися для дослідження інтегральної оцінки показників обрання професії економіста.

3.3. Порівняльний аналіз показників детермінант обрання професії економіста

3.3.1. Особливості мотиваційного фактору обрання професії економіста

Мотиваційну сферу обстежуваних ми вивчали за комплексом інформативних методик, а саме: «Мотивація вибору професії» В. Семиченко,

«Смисложиттєві орієнтації» О. Леонтьєва, «Емоційна спрямованість» Л. Туріщева. Загальна вибірка становить 210 осіб, із них 174 – студентів (першокурсники курс – 82, бакалаври – 52, магістри – 40) і 36 експертів – науково-педагогічні працівники, практики за фахом економіста зі стажем понад 5 років.

Показники кожних з п'яти факторів аналізуємо у відповідності до представників кожної вибірки, після чого здійснюємо порівняльний аналіз між показниками груп.

За методикою «Мотиви вибору професії» В. Семиченко (рис. 3.2), встановлено, що внутрішні індивідуально значущі мотиви, внутрішні соціально значущі і зовнішні позитивні мотиви виражені на рівні низьких середніх значень (фактично 4,0 – 4,1 ст.). Інтерпретаційні значення становлять: 0-3 ст. – низькі показники, 4-6 ст. – середні і 7-10 ст. – високі.

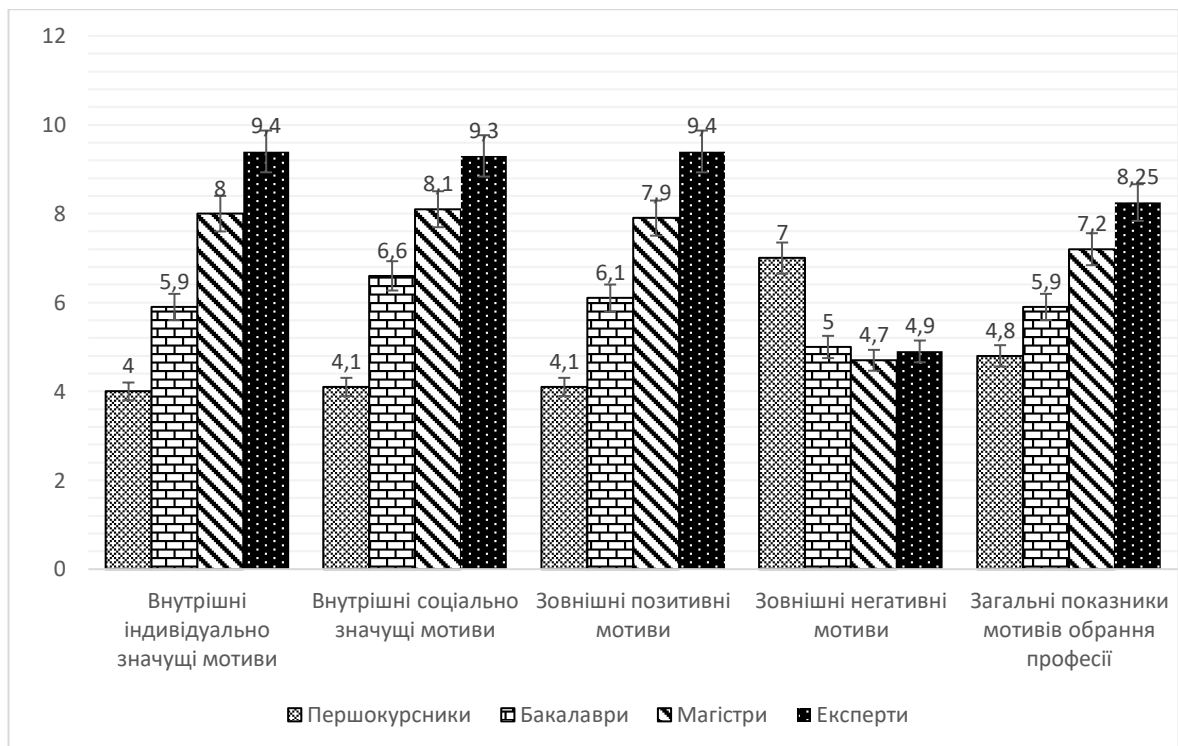

Рис. 3.2 Результати дослідження за методикою «Мотиви обрання професії» В. Семиченко

Внутрішні негативні значущі мотиви виражені на рівні високих показників ($7,0 \pm 1,8$ ст.). Середній рівень внутрішніх значущих мотивів обрання професії економіста визначено у першокурсників, при цьому

з'ясовано високий рівень зовнішніх негативних мотивів, що свідчить про певний когнітивний дисонанс. З одного боку, середньо виражені внутрішні індивідуально значущі мотиви вибору професій, а з іншого боку – суттєвий вплив зовнішніх негативних мотивів. Як правило, до останніх відносять вплив батьків на особистість шляхом тиску, покарання, осуду, або ситуація, коли немає вибору, або така ж професія обрана друзями.

У представників бакалаврату спостерігаються свої особливості стосовно вибору професії економіста. Визначено, що внутрішні індивідуально значущі мотиви зафіксовано на рівні $5,9 \pm 1,2$ ст. і внутрішні соціально значущі мотиви у межах $6,6 \pm 1,2$ ст. При цьому, зовнішні негативні значущі мотиви спостерігаються на рівні $5,0 \pm 0,8$ ст. і зовнішні позитивні – на рівні $6,1 \pm 1,2$ ст.

Отже, з'ясовано, що найнижчий рівень впливу на обрання професії у бакалаврів відмічено за показниками зовнішніх негативних мотивів ($5,0 \pm 0,8$ ст.). Цей показник суттєво нижчий у порівнянні з внутрішніми індивідуально значущими і соціально значущими мотивами ($5,9 \pm 1,2$ ст. і $6,6 \pm 1,4$ ст.) та зовнішніми позитивними мотивами ($6,1 \pm 1,2$), при $p < 0,05$.

Такі результати свідчать про те, що внутрішні позитивні мотиви вибору професії економіста суттєво переважають зовнішні негативні мотиви, хоча спостерігаються на межі верхніх показників середнього рівня за інтерпретацією показників методики ($4,0 \pm 6,0$). Особливості мотивації вибору професії полягають у тому, що усі внутрішні індивідуально значущі показники мотивів зафіксовано на високому рівні ($7,9 - 8,0$ ст.).

Так, внутрішні індивідуально значущі і соціально значущі мотиви визначено на рівні ($8,0 \pm 1,3$ ст. і $8,1 \pm 1,5$ ст.), і зовнішні позитивні мотиви – $7,9 \pm 1,2$ ст. Водночас зовнішні негативні мотиви відмічено на рівні $4,7 \pm 0,9$, що суттєво відрізняється від показників внутрішніх мотивів на $3,2 - 3,4$ ст. (при $p < 0,05$). Отже, встановлено, що у бакалаврів найбільш вираженими, на високому рівні, спостерігаються показники внутрішніх значущих мотивів при середніх результатах зовнішніх негативних мотивів.

У групі експертів встановлено, що усі внутрішні значущі мотиви і зовнішні позитивні спостерігаються на високому рівні (9,3 - 9,4 ст.). При цьому зовнішні негативні мотиви визначено на середньому рівні у межах $4,9 \pm 1,1$ ст., що істотно нижче, ніж за трьома попередніми внутрішніми значущими і зовнішніми позитивними мотивами ($p < 0,05$).

Таким чином, визначено, що для кожної категорії обстежуваних притаманні свої особливості мотивації вибору професії. Так, для першокурсників характерна суттєва перевага зовнішніх негативних мотивів при низьких цифрах середнього рівня проявів обох внутрішніх значущих мотивів і зовнішніх позитивних мотивів.

Для представників бакалаврів особливістю є те, що найменш вираженим виявився показник зовнішніх негативних мотивів при високих результатах середнього рівня внутрішніх індивідуально значущих і низьких показниках середнього рівня зовнішніх негативних мотивів.

У магістрів з'ясовано, що усі внутрішні і позитивні зовнішні мотиви зафіксовано на високому рівні при середній вираженості зовнішніх негативних мотивів.

Особливістю у групі експертів виявлено те, що внутрішні індивідуально і соціально значущі мотиви, а також зовнішні позитивні на дуже високому рівні при середньому значенні зовнішніх негативних мотивів.

Порівняльний аналіз мотивів вибору професії показав наступне. Внутрішні індивідуально значущі мотиви суттєво зростають ($p < 0,05$) від показників 1 курсу ($4,0 \pm 0,9$ ст.) до показників групи бакалаврів ($5,9 \pm 1,2$), магістрів ($8,0 \pm 1,3$ ст.) і експертів ($9,4 \pm 0,6$ ст.).

Аналогічне зростання впливу на обрання професії спостерігається і за внутрішніми соціально значущими мотивами. Відповідно у першокурсників цей показник на рівні $4,1 \pm 1,1$ ст., бакалаврів – $6,6 \pm 1,4$ ст., магістрів – $8,1 \pm 1,3$ і експертів – $9,3 \pm 0,7$ ст., при $p < 0,05$.

Така ж тенденція спостерігається і за показником зовнішніх позитивних мотивів. Відповідно у групі 1 курсу – $4,1 \pm 1,2$ ст., бакалаврів – $0,1 \pm 1,2$ ст., магістрів – $7,9 \pm 1,1$ ст. і експертів – $9,4 \pm 0,6$ ст.

Зовнішні негативні мотиви мають свої особливості. Так, найбільш вираженими ці мотиви спостерігаються у першокурсників ($7,0 \pm 1,8$ ст.), а у інших представників обстежуваних груп цей показник досить стабільний у межах середніх значень ($4,7$ ст. – $5,0$ ст.).

Таким чином, за результатами порівняльного аналізу рівня вираженості мотивів обрання професії економіста встановлено такі закономірності:

1. З'ясовано, що у першокурсників спостерігається суттєва перевага зовнішніх негативних мотивів, які визначено на високому рівні при низьких оцінках (але усе ж таки у межах середніх) внутрішніх індивідуально і соціально значущих мотивах та зовнішніх позитивних.

2. Визначено, що для бакалаврів притаманна суттєва вираженість обох внутрішніх мотивів і зовнішнього позитивного на високих цифрах середніх значень і середньої вираженості зовнішніх негативних мотивів.

3. Групі магістрів характерно високий рівень обох внутрішніх мотивів і зовнішнього позитивного при середніх значеннях зовнішніх негативних мотивів.

4. Для групи експертів визначена аналогічна закономірність така ж як і у магістрів, тільки ступінь вираженості внутрішніх мотивів і зовнішніх позитивних найвища.

5. Загальною закономірністю є те, що із набуттям професійних компетентностей, досвіду роботи економістом суттєво зростає загальний показник вибору мотивів (від $4,8 \pm 1,25$ ст. у першокурсників до $5,9 \pm 1,23$ у бакалаврів, до $7,2 \pm 1,18$ у магістрів і $8,25 \pm 0,85$ у експертів).

За допомогою методики «Смисложиттєвих орієнтацій» О. Леоньєва у обстежуваних досліджувався рівень трьох базових смисложиттєвих орієнтацій – цілі в житті, інтерес і емоційне насичення життя та

задоволеність самореалізацією, а також два аспекти – локус контролю життя і локус контролю «Я» (рис.3.3).

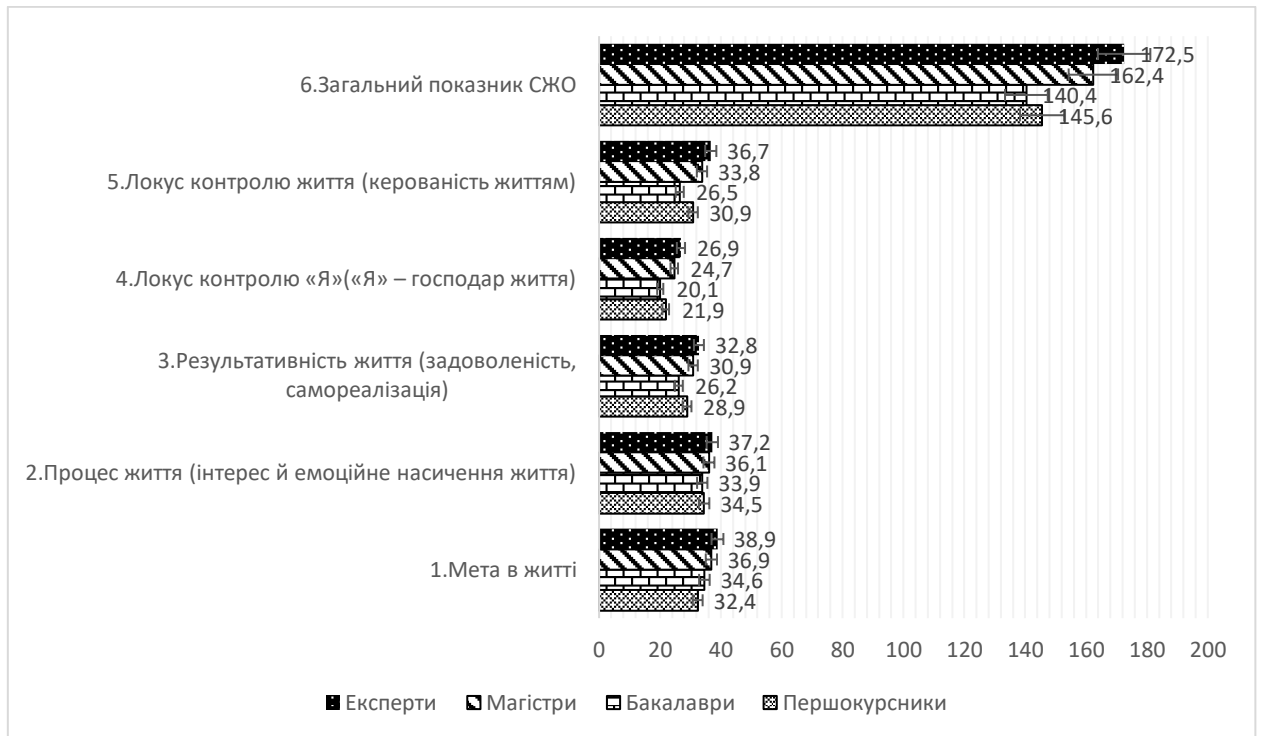

Рис. 3.3 Результати дослідження за методикою «Смисложиттєвих орієнтацій» О. Леонтєва

Встановлено, що у першокурсників показники мети в житті та інтерес і емоційне насичення життя виражені у межах середніх величин для цієї вікової категорії. Відповідно – $32,4 \pm 2,5$ б. і $34,5 \pm 2,4$ б. при середніх інтерпретаційних показниках – $39,2 \pm 5,9$ і $31,09 \pm 4,44$. При цьому результативність життя (задоволеність самореалізацією складає $28,9 \pm 2,8$ б. при середніх інтерпретаційних даних $29,83 \pm 3,0$ б. Показник локус контролю «Я» («я господар життя») і локус контролю життя (керуваність життям) знаходяться у межах середніх величин, відповідно $21,9 \pm 1,3$ і $30,9 \pm 3,5$ б.

Отже, встановлено, що для першокурсників притаманні середньо статистичні характеристики усіх п'яти субшкал смисложиттєвих орієнтацій.

У бакалаврів встановлено певні особливості. Якщо мета в житті і процес життя (інтерес і насиченість) у межах середніх величин ($34,6 \pm 3,2$ б. і $33,9 \pm 3,3$ б.), то задоволеність самореалізацією дещо знижена до $26,2 \pm 2,4$ б. і

локус контролю «Я» ($20,7 \pm 1,2$) та локус контролю життя ($26,5 \pm 3,7$) суттєво знижені.

Отже, особливості смисложиттєвих орієнтацій у бакалаврів виявилися у тому, що вони не вірять у свої сили, щоб контролювати події у своєму житті, а також їм притаманна наявність віра у фаталізм і зневіра щодо майбутнього.

Для групи магістрів притаманні високі показники шкал: мети в житті ($36,9 \pm 3,6$ б.), процесу життя ($36,1 \pm 3,2$ б.), задоволеність самореалізацією ($30,9 \pm 3,8$ б.). При цьому вище середнього спостерігаються показники локус контролю «Я» ($24,7 \pm 3,5$ б.) і локус контролю життя ($33,8 \pm 3,5$ б.).

Отже, такі результати свідчать про суттєву вираженість усіх компонентів смисложиттєвих орієнтацій обстежуваних магістрів, задоволеність, віра у майбутнє, у можливість досягнення своїх цілей і контролю над своїм життям.

Показники смисложиттєвих орієнтацій у експертів можливо розглядати як взірець гармонійного поєднання мети в житті $38,9 \pm 3,6$ б., інтересу і емоційного насичення життям $37,2 \pm 3,3$ б., задоволеність життям і самореалізацією ($32,8 \pm 3,4$ б.). При цьому експерти вважають себе господарями життя ($26,9 \pm 3,3$ б.) і вірять у керованість своїм життям ($36,7 \pm 3,5$ б.).

Порівняльний аналіз результатів обстеження представників кожної групи показав наступне. Показники мети у житті першокурсників у межах середніх інтерпретаційних величин $32,4 \pm 2,5$ б., які у подальших категоріях обстежуваних зростає. Так, у бакалаврів зростає до $34,6 \pm 3,2$ б., магістрів – до $36,9 \pm 3,6$ б. і експертів – до $38,9 \pm 3,6$ б., при $p < 0,05$.

Аналогічно зростають і показники процесу життя (від $34,5 \pm 2,4$ б. у першокурсників до $37,2 \pm 3,3$ б. у експертів).

Особливість задоволення самореалізацією полягає у тому, що у першокурсників показник вищий, ніж у бакалаврів на 2,7 б. (при $p < 0,05$), а у магістрів і експертів він вищий, ніж у бакалаврів відповідно на 4,7 і 6,6 б. Це

свідчить про зниження смисложиттєвих орієнтацій у бакалаврів, що можливо пов'язано із труднощами вступу до магістратури або невдачами у пошуку робочого місця. Це підтверджується і нижчими показниками локус контролю «Я» і життя.

Таким чином, за порівняльним аналізом показників смисложиттєвих орієнтацій встановлено такі особливості. Показники мети в житті, і процесу життя з оволодінням загальними і спеціальними компетентностями зростають від першокурсників до бакалаврів, магістрів, експертів.

Водночас, задоволеність самореалізацією, відчуття «Я» господар життя і керованість життям виявились суттєво нижчими, ніж у першокурсників, магістрів і експертів. Це, очевидно пов'язано з певними труднощами і невпевненістю щодо вступу до магістратури, невдачі пошуку роботи і переосмислення своїх життєвих орієнтацій.

Такі висновки підтверджуються і загальним показником смисложиттєвих орієнтацій, який у першокурсників спостерігається на рівні $145,6 \pm 2,5$ б., що на 5,2 б. менше ($p < 0,05$), ніж у бакалаврів (фактично $140,4 \pm 2,74$). При цьому загальний показник на 22,0 б. нижчий, ніж у магістрів і на 31,9 б. нижчий, ніж у експертів.

У комплексі інформативних методик дослідження мотиваційної сфери суттєве місце займають методики діагностики особистісних і групових базових потреб. З метою дослідження базових потреб ми використали одну з таких методик як: «Методика діагностики емоційної спрямованості особистості» Л. Туріщева.

За показником альтруїстичної спрямованості визначено, що найвищий її рівень за 10-бальним критерієм спостерігається у першокурсників ($9,1 \pm 0,9$ б.), а найнижчий у експертів ($6,7 \pm 0,54$ б.), при $p < 0,05$. При цьому у бакалаврів і магістрів цей показник має відповідно рівні $7,96 \pm 1,07$ б. та $8,0 \pm 1,9$ б. у магістрів, що суттєво вище, ніж у експертів, але нижче, ніж у першокурсників, при $p < 0,05$ (рис. 3.4).

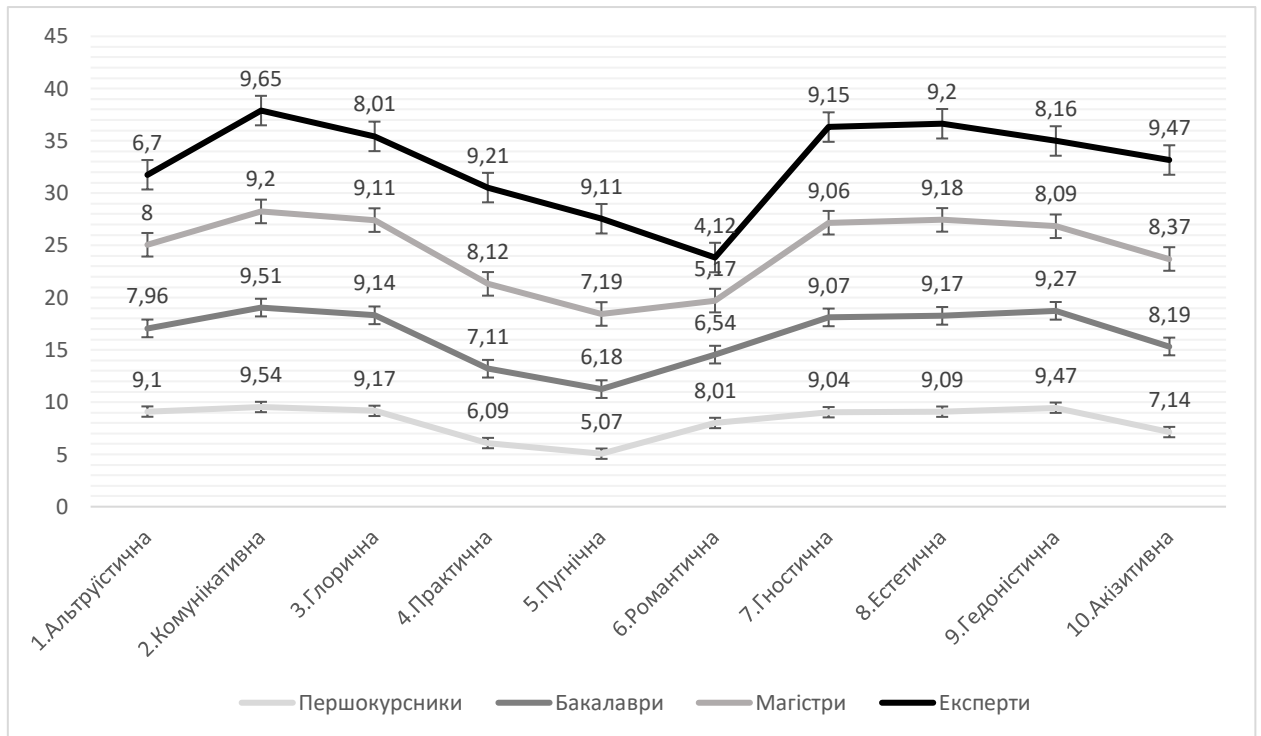

Рис. 3.4 Результати дослідження за методикою «Діагностика емоційної спрямованості особистості»

Отже, встановлено, що найбільш вираженими по потребами у сприянні, допомозі, заступництві іншими людьми виявлено у першокурсників і найменшими – у експертів.

За другою шкалою щодо потреби у спілкуванні, то вона у всіх категорій обстежуваних спостерігається на високому рівні – у межах 9,2 – 9,65 б. Глорична спрямованість, як потреба у самоствердженні, у славі, у «пожинанні лаврів» суттєво нижчою виявилася у експертів ($8,01 \pm 1,4$ б.) у порівнянні з першокурсниками ($9,17 \pm 0,73$ б.), бакалаврами ($9,14 \pm 0,86$ б.) і магістрами ($9,11 \pm 0,09$ б.), при $p < 0,05$.

За четвертою шкалою практичної спрямованості, що характеризує переживання, які пов'язані з процесом і задоволенням від роботи обстежуваних з'ясовано наступне. З оволодінням професійними компетентностями, набуттям знань, досвіду цей показник суттєво зростає від першокурсників ($6,09 \pm 0,51$ б.) до бакалаврів ($7,11 \pm 0,97$ б.), до магістрів ($8,12 \pm 0,88$ б.) і у експертів практична спрямованість виявилась найвищою ($9,21 \pm 0,76$ б.).

Аналогічна тенденція спостерігається і за шкалою пугнічної спрямованості, показники якої суттєво зростають від найнижчих у першокурсників ($5,07 \pm 1,25$ б.) у бакалаврів ($6,18 \pm 1,07$ б.), у магістрів ($7,19 \pm 1,01$ б.) і найвищий у експертів ($9,11 \pm 0,12$ б.) при $p < 0,05$.

Отже, пугнічна спрямованість як суттєвий показник у структурі обрання професії економіста суттєво поліпшується у професіогенезі і досягає вищих показників у магістрів і експертів у порівнянні з першокурсниками і бакалаврами. Значимість пугнічної спрямованості особистості полягає в тому, що вона вказує на рівень потреби у подоланні небезпеки, інтересу і здатності до подолання перешкод, до конкурентної боротьби.

Наступний показник - романтична спрямованість відображає прагнення і сподівання на певні події, що сприятливо вплинуть на долю особистості. Цей показник у обстежуваних має зворотню спрямованість, він виявився найнижчим у експертів ($4,12 \pm 0,48$ б.) у порівнянні з магістрами ($5,17 \pm 0,25$ б.), бакалаврами ($6,54 \pm 0,15$ б.) і першокурсниками ($8,01 \pm 0,21$ б.), при $p < 0,05$. Це свідчить про те, що у професіогенезі викарбовується здатність особистості надіятись, у першу чергу, на себе, а не незвичайні чи таємничі події, що вплинуть на долю.

Щодо показників гностичної спрямованості, як потреби в отриманні нової інформації, її упорядкуванні, прагненні до «пізнавальної гармонії», то цей показник спостерігається на високому рівні в усіх групах обстежуваних у межах $9,04 - 9,15$ б. Це свідчить про високий рівень значущості для обрання професії економіста пізнавально-інформаційної її складової.

За 8 шкалою естетичної спрямованості, яка виокремлює потреби у гармонії світу, особистості спостерігається аналогічна тенденція – в усіх групах обстежуваних цей показник на високому рівні $9,09 - 9,2$ б., що свідчить про прагнення обстежуваних до естетичної гармонії.

Наступний показник гедоністичної спрямованості вказує на потребу в тілесному і душевному комфорті. Найбільш вираженими такі потреби виявилися у першокурсників ($9,47 \pm 0,54$ б.) і бакалаврів ($9,27 \pm 0,37$ б.). У

порівнянні з магістрами й експертами гедоністична спрямованість виявилась у цієї категорії суттєво нижчою (відповідно $8,09 \pm 1,33$ б. і $8,16 \pm 1,72$ б., при $p < 0,05$).

Акзитивна спрямованість, тобто, прагнення до матеріального благополуччя, грошей, потреба у накопиченні найменш виражені у першокурсників ($7,14 \pm 0,32$ б.), а найвищою виявилась у експертів ($9,47 \pm 0,53$ б.) і на рівні $8,19 \pm 0,66$ б. – у бакалаврів і магістрів – $8,38 \pm 1,06$ б. (при $p < 0,05$ у співставленні з даними першокурсників і експертів).

Отже, за порівняльним аналізом результатів емпіричного дослідження емоційної спрямованості обстежуваних встановлено такі закономірності. Так, виявилось, що важливими чинниками в обранні професії економіста, які суттєво зростають у професіогенезі, визначено такі показники емоційної спрямованості як: практична спрямованість, потреба в доланні перешкод, схильність до конкурентної боротьби, акзитивна спрямованість. При цьому рівень альтруїстичної спрямованості, романтичної спрямованості і, певною мірою, глоричної і гедоністичної у професіогенезі знижуються. Показники ж комунікативної, гностичної, естетичної спрямованості спостерігаються на високому рівні в усіх групах обстежуваних.

3.3.2 Характеристика професійно-інтелектуального фактору обстежуваних

Професійно-інтелектуальну сферу обстежуваних досліджували за такими методиками: «Опитувальник відповідності типу особистості професійному середовищу» Дж. Холланда, «Емоційний інтелект» Н. Холла і «Аналітичне мислення» Т. Пашукова.

Методика «Опитувальник відповідності типу особистості професійному середовищу» Дж. Холланда спрямована на визначення у кожного обстежуваного професійно важливих типологічних характеристик

особливостей і властивостей, що відповідають професії, в якій особистість може досягти найбільших успіхів.

Встановлено, що у студентів 1 курсу усі показники спостерігаються у межах середніх інтерпретаційних даних – (7-10 б.) (таблиця 3.8). Найбільш вираженим виявився показник конвенціонального типу – $10,1 \pm 1,2$ б. Особи такого типу надають перевагу структурованій діяльності, роботі за інструкціями, за алгоритмом і схильні до переробки конкретної цифрової інформації. Для вираженого конвенціонального типу особистості найбільш оптимальними є такі професії як економіст, фінансист, бухгалтер (рис. 3.5).

Наступний показник за шкалою реалістичного типу у першокурсників дорівнює $9,11 \pm 1,2$ б., що свідчить про орієнтацію на конкретні об'єкти діяльності та їх використання, виражені невербальні здібності і уява. Особи з такими показниками мають шанси досягти успіхів у таких галузях як економіка, кібернетика та ін.

Майже на такому ж рівні визначено показник артистичного типу ($9,0 \pm 0,75$ б.), що характеризує осіб, як таких, що у взаємовідносинах із оточуючими використовують свою уяву та інтуїцію й мають досить складний емоційний погляд на життя. І для цих осіб найбільш доцільні такі сфери діяльності – історія, філософія, мистецтво.

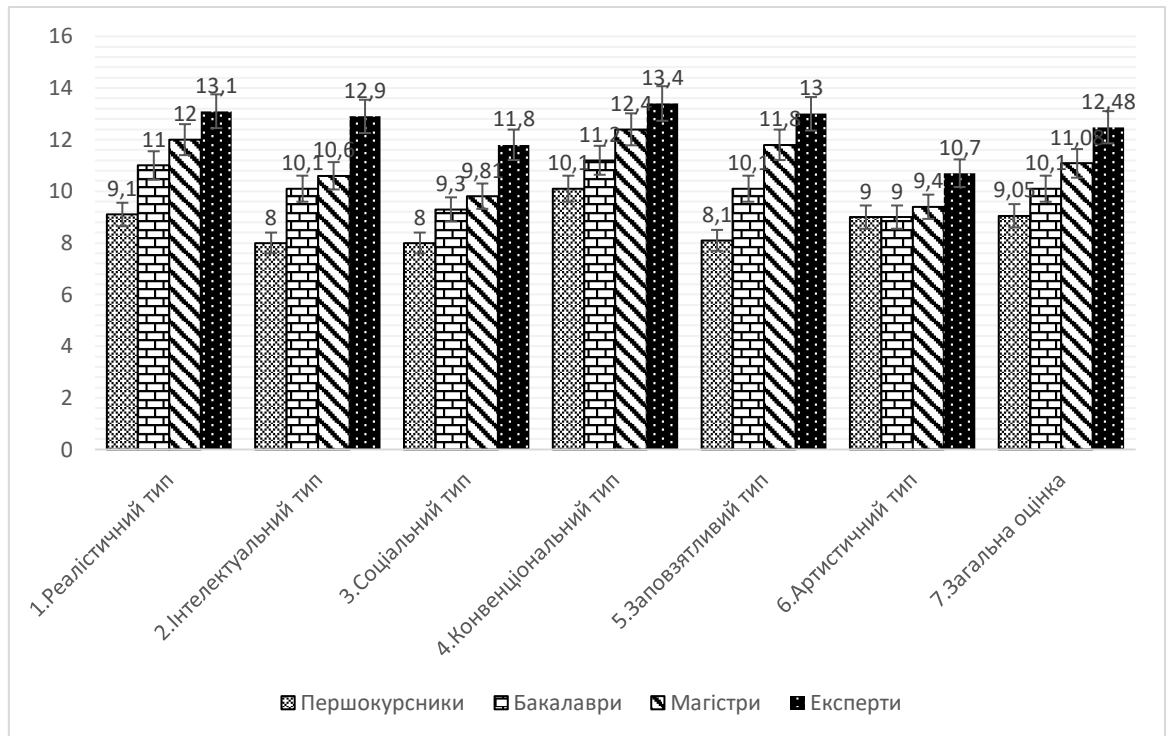

Рис. 3.5 Результати дослідження за методикою «Опитувальник відповідності типу особистості професійному середовищу» Дж. Холланда

Наступні три показники – інтелектуальний, соціальний і заповзятливий типи виражені на одному рівні у межах 8,0 – 8,1 б.

Так, показник інтелектуального типу встановлено на рівні 8,0 – 1,3 б., що свідчить про аналітичний розум, незалежність і оригінальність суджень, орієнтир на розв’язання інтелектуальних завдань. За інтерпретацією автора методики Дж. Холланда таким особам бажано займатись у сфері математики, творчих професій та ін [139].

Показники соціального типу визначено на рівні – $8,0 \pm 0,9$ б. Такі особи характеризуються прагненням до соціальних навичок (лідерство, контакти, пристосування до обставин, здатність до співчуття, научіння і виховання). Таким особам рекомендовано реалізувати себе у галузі психології, педагогіки медицини. Особливості підприємницького типу виражені у межах – $8,1 \pm 1,2$ б. Таким обстежуваним притаманні прагнення до лідерства, високого особистого статусу, потреба у визнанні навіть з певною агресивністю, їм не подобається робота, яка потребує посидючості,

кропіткої праці, концентрації уваги. Найбільш плідно такі особи реалізуються у таких професіях як менеджер, дипломат, директор, кооператор, брокер.

Отже, аналіз результатів обстеження щодо визначення взаємозв'язків типу особистості зі сферою професійної діяльності свідчить про такі особливості їх проявів у першокурсників.

Загальною закономірністю встановлено те, що усі показники шести типів у обстежуваних спостерігаються у межах середніх інтерпретаційних критеріїв (7 – 10 б. фактично 8,0 – 10,1 б.). При цьому найбільш вираженими ці показники виявились у осіб, яким притаманний конвенціональний тип – (10,1 ± 1,2 б.) і реалістичний тип – (9,1 ± 1,2 б.). Такі результати за інтерпретацією методики притаманні особам, які найбільш ефективно можуть реалізувати себе саме в галузі економіки. Так, у першокурсників вони виражені в межах середніх величин, що свідчить про середній рівень обізнаності в обранні професії економіста і потребуватиме розвитку професійно важливих якостей та загальних і спеціальних компетентностей економіста.

На бакалаврському рівні освіти в економічній галузі спостерігаються свої особливості взаємозв'язків типу особистості зі сферою професійної діяльності. Встановлено, що бакалаврів два показника зафіксовано на початкових цифрах високого рівня (11 – 14 б.), а саме: конвенціональний тип – (11,2 ± 0,8 б.) і реалістичний тип (11,0 ± 0,8 б.). Водночас, чотири показника спостерігаються у межах високих значень середніх показників ($X=7,0 - 10, б.$). Фактично за шкалами заповзятливого та інтелектуального типів відповідно на рівні 10,1 ± 0,7 б. і ще за двома шкалами – соціальний тип – 9,3 ± 0,7 б. і артистичний тип – 9,0 ± 1,2 б. Отже, аналіз отриманих результатів показує такі особливості взаємозв'язків типу особистості і сфери професійної діяльності.

Встановлено, що найбільш вираженими взаємозв'язками з професією економіста виявились показники конвенціонального і реалістичного типів

обстежуваних. При цьому професійній реалізації економіста сприяють і такі середнього рівня вираженості типи як інтелектуальний, заповзятий, соціальний і артистичний.

У обстежуваних магістерського рівня особливості визначення взаємозв'язків типу особистості зі сферою професійної діяльності полягають у наступному. З'ясовано, що 4 показники із 6 спостерігаються на високому рівні (10,6 – 12,4 б.). Найбільш вираженими виявилися показники конвенціонального (12,4 ± 0,5 б.), реалістичного (12,0 ± 0,7 б.), заповзятливого (11,8 ± 0,9 б.) та інтелектуального (10,6 ± 0,9 б.) типів. При цьому середній рівень виявлено за артистичним (9,4 ± 0,7 б.) і соціальним (9,8 ± 1,2 б.) типами.

Отже, у магістрів встановлено, що найбільш вираженими зв'язками виявились професійно значущі особливості високого рівня – конвенціонального, реалістичного, заповзятливого та інтелектуального типів, поряд з середньо вираженими показниками соціального і артистичного типів.

Особливістю взаємозв'язків типу особистості зі сферою професійної діяльності економіста у групі експертів виявилось те, що усі 6 показників знаходяться у межах високого рівня (10,7 – 13,4 б.).

Так, найвищий рівень взаємозв'язків типу особистості зі сферою професійної діяльності економіста у групі експертів виявився за шкалою конвенціонального (13,4 ± 0,5 б.), реалістичного (13,1 ± 0,8 б.), заповзятливого (13,0 ± 0,9 б.), інтелектуального (12,9 ± 1,1 б.), соціального (11,8 ± 0,9 б.) і артистичного (10,7 ± 0,2 б.) типів.

Отже, такий високий рівень взаємозв'язків типу особистості у експертів зі сферою професійної діяльності свідчить про суттєву значимість щодо успішності професійної діяльності і правильності обрання професії таких професійно важливих типів особистості як: у першу чергу конвенціонального, у другу чергу – реалістичного, у третю – заповзятливого, у четверту – інтелектуального, у п'яту – соціального, у шосту – артистичного типів.

За результатами порівняльного аналізу показників усіх представників з груп обстежуваних їх взаємозв'язків типу особистості зі сферою професійної діяльності економіста встановлено наступне.

Так, показники реалістичного типу найнижчими виявилися у першокурсників ($9,1 \pm 1,2$ б.) і спостерігаємо суттєво вищими у бакалаврів $11,0 \pm 0,8$ б., у магістрів ($12,0 \pm 0,7$ б.), і у експертів – $13,1 \pm 0,8$ б., при $p < 0,05$ між кожною із груп.

Аналогічно змінювались показники конвенціонального типу – від ($10,1 \pm 1,2$ б.) у першокурсників, до ($11,2 \pm 0,8$ б.) у бакалаврів – $11,0 \pm 0,8$ б., до $12,4 \pm 0,5$ у магістрів і до $13,4 \pm 0,5$ у експертів. Показники інтелектуального типу у першокурсників зафіксовано на рівні ($8,0 \pm 1,3$ б.). При цьому у бакалаврів і магістрів вони істотно не відрізняються ($10,1 \pm 0,1$ б.) і ($1,05 \pm 0,9$ б.), але є суттєво вищими, ніж у групі першокурсників і нижчими, ніж у групі експертів ($12,9 \pm 1,1$ б.), при $p < 0,05$.

Показники соціального типу змінюються з такою ж закономірністю – у студентів ($8,0 \pm 0,9$ б.), у бакалаврів і магістрів практично однакові показники відповідно ($9,3 \pm 0,7$ б. і $9,8 \pm 1,2$ б.) і у експертів цей показник суттєво вищий, ніж у першокурсників, бакалаврів і магістрів, а у першокурсників відповідно нижче показник, ніж у всіх інших категорій обстежуваних (при $p < 0,05$).

Показники за шкалою заповзятливого типу визначено на рівні ($8,1 \pm 1,2$ б.) у першокурсників і у подальшому цей показник суттєво зростає у порівнянні з даними попередньої групи обстежуваних. Так, у групі бакалаврів він дорівнює ($10,1 \pm 0,7$ б.), у магістрів ($11,8 \pm 0,9$ б.) і у експертів ($13,0 \pm 0,9$ б.) при $p < 0,05$. Відмінність показників за шкалою артистичного типу полягає у тому, що він суттєво вищий у експертів ($10,7 \pm 0,2$ б.) у порівнянні з першокурсниками, бакалаврами ($9,0 \pm 1,2$ б.) і магістрами ($9,4 \pm 0,7$ б.), при $p < 0,05$.

Загальна оцінка взаємозв'язків типу особистості зі сферою професійної діяльності економістів має свої особливості. Вона зростає із набуттям

загальних і спеціальних компетентностей і спостерігається у першокурсників і бакалаврів на середньому рівні відповідно ($9,06 \pm 1,3$ б.) і ($10,01 \pm 0,86$ б.), при $p < 0,05$. У магістрів загальний показник ($11,08 \pm 0,98$ б.) вищий, ніж у першокурсників і бакалаврів, але нижчий, ніж у експертів ($12,48 \pm 0,74$ б.), при $p < 0,05$.

Таким чином, за результатами порівняльного аналізу показників взаємозв'язків типу особистості зі сферою професійної діяльності економістів встановлено такі закономірності. Найбільш вираженим виявились показники конвенціонального і реалістичного типів обстежуваних, що свідчить про відповідність професії економіста і саме в цій галузі особистість досягає найбільших успіхів.

Інша закономірність полягає у тому, що професійно важливі особливості, властивості й компетентності набувають суттєвого розвитку у професіогенезі, про що свідчать суттєві відмінності як окремих взаємозв'язків за шкалами так і загальної оцінки які істотно зростають від показників групи першого курсу до бакалаврату, магістратури, експертів.

Третя особливість полягає у тому, що експертів, як досвідчених фахівців-економістів вираженість усіх взаємозв'язків типів особистості і сфери професійної діяльності економістів суттєво і позитивно відрізняються від інших категорій обстежуваних, що зумовлює плідну реалізацію в економічній сфері діяльності.

Аналіз за методикою «Емоційний інтелект» Н. Холла дає змогу визначити його рівень (рис. 3.6). На думку багатьох авторів емоційний інтелект розглядається як здатність розумових, особистісних і емоційних властивостей особистості усвідомлювати і керувати як своїм емоційним станом так і оточуючих та використовувати такі компетентності, знання і навички які розглядаються як розумові здібності, здатності виявляти проблеми, вирішувати їх, і це дозволяє стверджувати, що рівні емоційного інтелекту визначає ймовірність життєвого і професійного успіху.

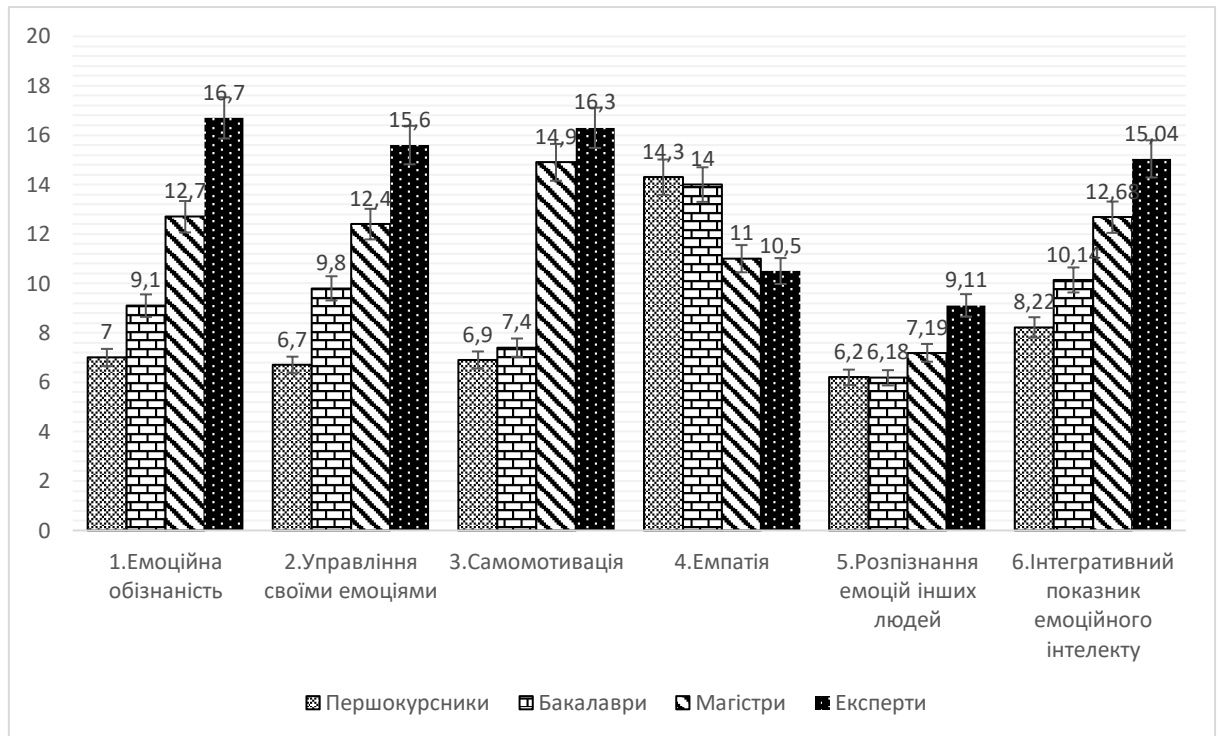

Рис. 3.6 Результати дослідження за методикою «Емоційний інтелект» Н. Холла

Нами встановлено, що у першокурсників тільки показник емпатії дорівнює $14,3 \pm 1,2$ б., а всі інші спостерігаються у межах (6,2 – 7,0), тобто, за інтерпретаційними критеріями показників емпатії - на високому рівні, а інші складові емоційного інтелекту на низькому – емоційна обізнаність – $7,0 \pm 2,3$ б; самомотивація – $6,9 \pm 2,0$ б., управління своїми емоціями – $6,7 \pm 2,1$ б. і розпізнання емоцій інших людей – $6,2 \pm 2,3$ б.

У групі бакалаврів теж найвищий показник встановлено за шкалою емпатії ($14,0 \pm 1,1$ б.). При цьому інші складові емоційного інтелекту зафіксовано у межах середніх інтерпретаційних значень (8 – 13 б.).

Так, розпізнання емоцій інших людей спостерігається на рівні ($10,4 \pm 1,26$ б., управління своїми емоціями ($9,8 \pm 1,9$ б.), емоційна обізнаність ($9,1 \pm 1,2$ б.) при низькому рівні самомотивації ($7,4 \pm 1,3$ б.).

Отже, особливістю емоційного інтелекту у бакалаврів виявлено те, що одна складова – емпатія визначена на високому рівні; самомотивація – на низькому рівні і на середньому рівні знаходиться такі показники як

розпізнання емоцій інших людей, управління своїми емоціями і емоційна обізнаність.

У магістрів спостерігається інші особливості, а саме: одна складова знаходяться на високому рівні самомотивація ($14,9 \pm 1,8$ б.), а інші на середньому – розпізнання емоцій ($13,4 \pm 2,1$ б.), емоційна обізнаність ($12,7 \pm 1,4$ б.), управління своїми емоціями ($12,4 \pm 1,9$ б.) і емпатія ($11,0 \pm 1,9$ б.).

У групі експертів одна складова емоційного інтелекту – емпатія знаходиться у межах середніх інтерпретаційних величин ($10,5 \pm 1,4$ б.). Водночас, інші 4 складові визначено на високому рівні – емоційна обізнаність ($16,7 \pm 1,3$ б.), самомотивація ($16,3 \pm 1,9$ б.), розпізнання емоцій інших людей ($16,2 \pm 1,8$ б.) і управління своїми емоціями ($15,6 \pm 1,6$ б.).

Отже встановлено, що у групі експертів на високому рівні спостерігаються такі складові емоційного інтелекту, як емоційна обізнаність, самомотивація, розпізнання емоцій інших людей, управління своїми емоціями, при цьому показники емпатії знаходяться у межах середніх інтерпретаційних значень.

За порівняльним аналізом складових емоційного інтелекту обстежуваних досліджено наступне.

Так, емоційна обізнаність, як показник емоційного інтелекту, найменше вираженою виявилася у першокурсників ($7,0 \pm 2,3$ б.), що суттєво нижче у порівнянні з бакалаврами ($9,1 \pm 1,2$ б.), магістрами ($12,7 \pm 1,4$ б.) і експертами ($16,7 \pm 1,3$ б.), при $p < 0,05$.

Високий і середній рівень емоційної обізнаності у експертів, магістрів і бакалаврів дає змогу констатувати, що обстежувані достатньо добре обізнані з власними емоціями і можуть діяти у адекватному взаємозв'язку зі своїм внутрішнім середовищем своїх почуттів і бажань.

Стосовно управління своїми емоціями, то високий рівень визначено у експертів ($15,5 \pm 1,6$ б), середній рівень у магістрів ($12,4 \pm 1,9$ б.) і бакалаврів ($9,8 \pm 1,9$ б.) та низький у першокурсників ($6,7 \pm 2,1$ б.).

Показник самомотивації найбільш виражений у експертів ($16,3 \pm 1,9$ б.) і магістрів ($14,9 \pm 1,8$ б.). Водночас самомотивація у бакалаврів і першокурсників суттєво нижче, відповідно ($7,4 \pm 1,3$ б. і $6,9 \pm 2,0$ б.), при $p < 0,05$.

За шкалою емпатії особливістю є те, що цей показник у першокурсників ($14,3 \pm 1,2$ б.) і бакалаврів ($14,0 \pm 1,1$ б.) виявився суттєво вищим (при $p < 0,05$) у порівнянні з магістрами ($11,0 \pm 1,9$ б.) і експертами ($10,5 \pm 1,4$ б.). Рівень показника розпізнання емоцій інших людей на високому рівні спостерігається тільки у експертів ($16,2 \pm 1,8$ б.), на середньому рівні у магістрів ($13,4 \pm 2,1$ б.) та бакалаврів ($10,4 \pm 1,8$ б.), і на низькому у першокурсників ($6,2 \pm 2,3$ б.). При цьому відмінності між показниками кожної з груп обстежуваних істотні, при $p < 0,05$. Таким чином, за результатами порівняльного аналізу показників рівня емоційного інтелекту у обстежуваних встановлено наступне.

У першокурсників визначено високий рівень емпатії, як складової емоційного інтелекту. Вони здатні усвідомлювати, проникатися емоційним станом іншої людини, співчувати, переживати, прийти на допомогу, надати підтримку. За іншими складовими емоційного інтелекту у першокурсників спостерігається низький рівень вираженості показників. Так, низький рівень емоційної обізнаності свідчить про те, що обстежувані мало усвідомлюють власний емоційний стан і їм важко діяти у взаємозв'язку зі своїм внутрішнім світом, почуттів і бажань.

Низький рівень самомотивації вказує на наявність у більшості опитуваних труднощі в контролі за своїми емоціями і поведінкою. Показники складової емоційного інтелекту щодо управління своїми емоціями у першокурсників теж виявились на низькому рівні, що свідчить про виражену емоційну ригідність, низький рівень розуміння своїх емоцій та уміння управляти своєю емоційною сферою на основі інтелектуального аналізу і синтезу.

Низький рівень складової емоційного інтелекту щодо розпізнання емоцій інших людей у першокурсників виявляється у тому, що їм важко розпізнавати і оцінювати емоційні стани оточення. Отже, низькі результати емпіричного дослідження емоційного інтелекту першокурсників за 4 складовими із 5 свідчать про необхідність надання психологічної допомоги цій категорії обстежуваних.

У групі бакалаврів спостерігається високий рівень емпатії при низькому рівні самомотивації. Це виявляється у співпереживанні, проникненні у суб'єктивний світ іншої людини та готовності надати допомогу, підтримати. Водночас їм важко контролювати власні емоції і використовувати їх для покращення взаємодії. Окрім того для групи бакалаврів притаманні середні інтерпретаційні значення щодо управління своїми емоціями що сприяє тому, що для обстежуваних притаманні середньо виражена здатність управління своїми емоціями на основі інтерпретаційного аналізу і синтезу. Середній рівень емоційної обізнаності свідчить, що обстежувані у цілому обізнані з власними емоційними станами і можуть їх диференціювати.

У групі магістрів усі складові емоційного інтелекту суттєво вищі у порівнянні з першокурсниками і бакалаврами, але нижчі ніж у експертів.

Встановлено, що у групі магістрів на високому рівні спостерігається така складова емоційного інтелекту як самомотивація, що свідчить про суттєво виражені можливості ефективно контролювати власні емоції і використовувати це для взаємодії з іншими людьми. На середньому рівні визначено показники інших 4 складових емоційного інтелекту. Розпізнання інших емоцій у обстежуваних цієї групи достатньо виражені і вони спроможні розпізнавати почуття та емоції інших людей і впливати на них. Щодо емоційної обізнаності, то можна стверджувати, що обстежувані добре обізнані з власними емоційними станами і можуть їх диференціювати. Середній рівень емпатії як складової емоційного інтелекту виявляється у

тому, що для магістрів (за інтерпретацією авторів) такий критерій характеризує їх певну епізодичну «сліпоту» до почуття і думок інших.

Особливістю емоційного інтелекту у експертів виявилось те, що з них 4 із 5 складових спостерігають на високому рівні і 1 – на низькому.

Високий рівень емоційної обізнаності свідчить, що опитувані дуже добре обізнані з власними емоційними станами, і можуть ефективно діяти у взаємозв'язку зі своїми почуттями і бажаннями. При цьому високий рівень самомотивації свідчить про уміння ефективно контролювати свої емоції і використовувати це для покращення взаємодії з іншими. Окрім того експертам притаманні високий рівень розпізнавання почуттів та емоцій інших людей, здатність ефективно впливати на їх емоційний стан, а також завдяки розвиненості емоційної обізнаності, уміння розуміти свої емоційні стани і управляти емоційною сферою.

Щодо інтегрального показника емоційного інтелекту, то він вказує на середній рівень вираженості його у першокурсників (тільки за рахунок високого рівня емпатії), у магістрів за рахунок низького рівня самомотивації, що потребує психологічної допомоги цим категоріям обстежуваних. У магістрів інтегральний показник емоційного інтелекту спостерігається у достатньо і суттєво виражених середніх інтерпретаційних характеристик, і у експертів визначено високий рівень таких складових емоційного інтелекту як: самостійна обізнаність, самомотивація, розпізнавання емоцій інших та управління своїми емоціями при середній вираженості емпатії. Вказані особливості складових емоційного інтелекту формують високий рівень інтегрального показника емоційного інтелекту фахівців-економістів що зумовило обрання професії економіста і досягнення високого рівня професійного зростання.

Відомо, що аналітичність мисленевої діяльності є важливою професійно значущою властивістю особистості. Для економічної діяльності – це суттєві компетенції пов'язані зі здатністю фахівця-економіста до пошуку

причинно-наслідкових зв'язків, аналізу, синтезу і узагальнення різноманітних економічних даних.

Аналіз результатів за методикою «Аналітичне мислення» Т. Пашукова нами встановлено наступне (таблиця 3.6).

Таблиця 3.6

**Результати дослідження за методикою
«Аналітичне мислення» Т. Пашукова**

Шкали методики	Першокурсники	Бакалаври	Магістри	Експерти
1. Аналітичність мислення	10,1 ± 2,3*	13,2 ± 1,8	13,5 ± 0,9	14,7 ± 0,3*
2. Коефіцієнт успішності аналітичного мислення	0,70 ± 0,06*	0,88 ± 0,09	0,90 ± 0,07	0,98 ± 0,02*
3. Швидкість аналітичного мислення	8,9 ± 1,1*	7,9 ± 1,9	7,0 ± 1,1	6,8 ± 0,2*

Примітка * - достовірні відмінності між групами, при $p < 0,05$;
- розроблено автором.

У першокурсників кількість правильно записаних рядів чисел становить $10,1 \pm 2,3$ од., при коефіцієнті успішності виконання завдань $0,7$ од. і швидкість виконання завдань $8,9 \pm 1,1$ хвилин. Такий результат за інтерпретацією критеріїв оцінюють як задовільний (середній).

У бакалаврів і магістрів показники аналітичного мислення визначено на високому рівні і вони суттєво вищі, ніж у першокурсників і нижчі, ніж у експертів, при $p < 0,05$.

Тобто, кількість правильно дописаних рядів у бакалаврів ($13,2 \pm 1,8$ од), магістрів ($13,5 \pm 0,9$ од.); коефіцієнт успішності відповідно ($0,88$ од.) і ($0,90$ од.) і швидкість аналітичного мислення ($7,9 \pm 1,9$ хв.) і ($7,0 \pm 1,1$ хв.). Такі результати у бакалаврів і магістрів розцінюються як добрі (високі).

У експертів усі показники аналітичного мислення спостерігаються на високому рівні – кількість правильно дописаних чисел у рядках ($14,7 \pm 0,3$ од.), коефіцієнт успішності аналітичного мислення ($0,98$ од.) і швидкість аналітичного мислення ($6,8 \pm 0,2$ од.).

Отже, за результатом аналізу показників методики «Аналітичне мислення» встановлено, що у першокурсників отримані дані щодо кількості правильно дописаних чисел у рядках, коефіцієнту успішності та швидкості аналітичного мислення знаходиться у межах задовільних параметрів, що потребує подальшого розвитку у процесі навчання.

Аналогічні показники у бакалаврів і магістрів зафіксовано у межах високих значень і у експертів усі дані спостерігаються на дуже високому рівні, що свідчить про важливість розвитку у професіоналів аналітичного мислення.

Порівняльний аналіз показників усіх груп обстежуваних показав, що кількість правильно написаних цифр у рядках найбільша у експертів ($14,7 \pm 0,3$) і найменша у першокурсників ($10,1 \pm 2,3$) при $p < 0,05$. У бакалаврів і магістрів цей показник зафіксовано у межах хороших, високих показників відповідно ($13,2 \pm 1,8$ од.) і ($13,5 \pm 0,9$ од.), що суттєво вище, ніж у першокурсників, але ж і суттєво нижче, ніж у експертів ($14,7 \pm 0,3$ од.), при $p < 0,05$. Аналогічно змінюється і коефіцієнт успішності та швидкість аналітичного мислення.

Отже, за результатами аналізу методики «Аналітичне мислення» Т. Пашукова встановлено такі закономірності: по-перше – кількість правильно дописаних чисел у рядках, коефіцієнт успішності і швидкість аналітичного мислення у першокурсників виявлено на задовільному рівні, що потребує його розвитку, по-друге у бакалаврів і магістрів аналітичні показники зафіксовано на хорошому рівні з тенденцією до більш високого рівня; по-третє – у експертів з'ясовано найвищий рівень аналітичного мислення, що підтверджує професійно важливу якість аналітичного мислення для економістів.

Таким чином, за результатами аналізу професійно-інтелектуальної сфери особистості встановлено загальні закономірності які полягають у наступному:

- У професіогенезі відмічено поліпшення професійно значущих властивостей що підтверджується низьким рівнем взаємозв'язків обстежуваних зі сферою професійної діяльності економіста у першокурсників, покращенням до середніх і високих рівнів у бакалаврів і магістрів і досягнення найвищих показників у експертів. Такі позитивні зміни стосуються реалістичного, конвенціонального і заповзятливого типів зв'язків обстежуваних зі сферою професійної економічної діяльності, а також окремих складових та інтегрального показника емоційного інтелекту (емоційна обізнаність, управління своїми емоціями, розпізнавання емоцій інших людей), а також швидкість та успішність аналітичного мислення.

- Нижчий рівень професійно-інтелектуальних показників у першокурсників порівняно з іншими категоріями обстежуваних свідчить про необхідність розвитку професійно важливих якостей і властивостей, таких як: реалістичності і конвенціональності взаємозв'язків зі сферою професійної діяльності в галузі економіки, складових емоційного інтелекту та аналітичного мислення.

- У представників освітнього рівня «бакалавр» визначено низький рівень самомотивації, що потребує цілеспрямованої психологічної допомоги.

Високий рівень усіх професійно-інтелектуальних важливих якостей експертів і середній з тенденцією до високих у магістрів свідчить про суттєву значимість у професійній діяльності економіста взаємозв'язків типів особистості зі сферою професійної діяльності таких як: конвенціональний, реалістичний, заповзятливий, інтелектуальний, а також таких складових емоційного інтелекту як: емоційна обізнаність, самомотивація, розпізнавання емоцій інших, управління своїми емоціями та ефективність, успішність і швидкість аналітичного мислення.

3.3.3 Результати адаптаційно-комунікативного фактору обстежуваних

Відомо, що адаптаційні і комунікативні здібності сприяють розвитку відповідних спеціальних професійно-значущих компетентностей в професійній діяльності економіста.

Для дослідження рівня сформованості у майбутніх економістів і досвідчених фахівців використано методика «Адаптаційна мобільність» Л. Карамушки та методики «Оцінка комунікативного контролю у спілкуванні» Г. Ложкіна і Н. Пов'якель. Автори методики пропонують такі інтерпретаційні критерії, як: високий рівень адаптаційної мобільності з кількісним показником на рівні 41–48 балів, середній рівень – 30–40 балів і низький рівень – 20–29 балів.

За результатами обстеження за методикою «Адаптаційна мобільність» Л. Карамушки у першокурсників встановлено низький рівень показників адаптаційної мобільності за 5 показниками із 12 (рис. 3.7).

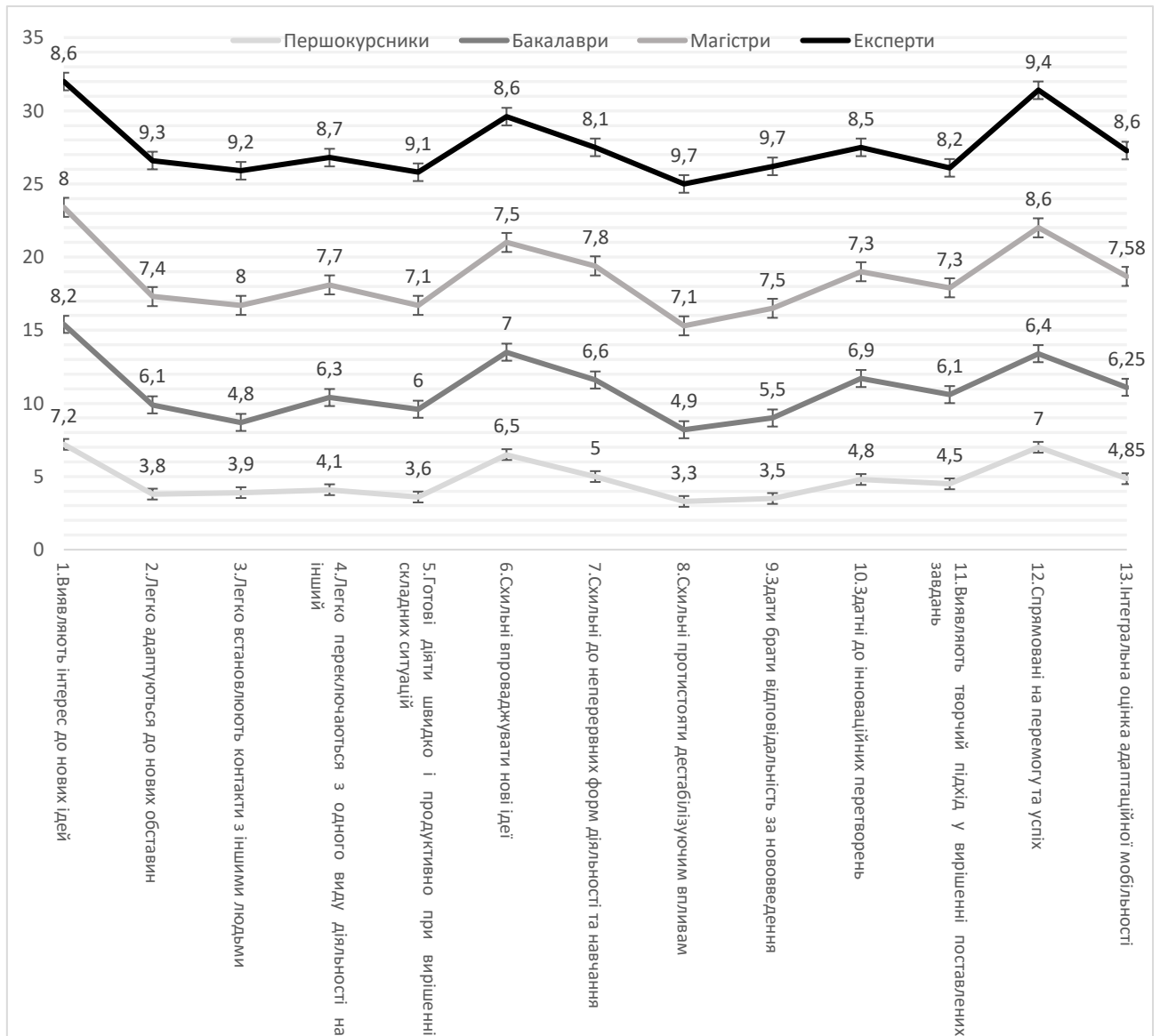

Рис. 3.7 Результати дослідження за методикою «Адаптаційна мобільність» Л. Карамушки

Так, найнижчими виявились показники щодо схильності протистояти дестабілізуючим впливам ($3,3 \pm 0,75$ б.); здатність брати відповідальність на себе ($3,5 \pm 0,5$ б.); готовність діяти швидко при вирішенні складних завдань ($3,6 \pm 1,8$ б.); легкості адаптації до нових обставин ($3,8 \pm 1,4$ б.); здатності до встановлення контактів з іншими людьми ($3,9 \pm 0,7$ б.). Окрім того, чітко у межах середніх величин спостерігаються такі характеристики як: схильність до неперервних форм діяльності та навчання ($5,0 \pm 1,0$ б.); схильність впроваджувати нові ідеї ($6,5 \pm 1,5$ б.); здатність до інноваційних перетворень ($4,8 \pm 1,2$ б.); схильність до творчого підходу у вирішенні поставлених завдань ($4,5 \pm 1,5$ б.).

На високому рівні у першокурсників зафіксовано такі схильності як: інтерес до нових ідей ($7,2 \pm 1,9$ б.) і спрямованість на перемогу ($7,0 \pm 1,4$ б.).

Отже, у першокурсників встановлено такі особливості адаптаційної мобільності як: низький рівень адаптаційних можливостей до нових обставин, схильності протистояти дестабілізуючим впливам, легкості встановлення контактів з іншими людьми, здатності брати відповідальність за нововведення і готовності швидко і продуктивно вирішувати складні ситуації, що потребує психологічної корекції. При цьому високий рівень виявився за такими показниками, як: виявлення інтересу до нових ідей і спрямованості на перемогу, що позитивно впливає на оволодіння професією економіста.

У групі бакалаврів встановлено 2 характеристики готовності до адаптаційної мобільності на високому рівні; 7 – у межах середніх величин; і 2 – у межах низьких критеріїв середніх показників.

Нами встановлено що бакалаври виявляють високий рівень інтересу до нових ідей ($8,2 \pm 1,8$ б.); схильність до впровадження нових ідей ($7,0 \pm 1,2$ б.) і здатність до інноваційних перетворень ($6,9 \pm 0,9$ б.).

У межах середніх показників спостерігається: схильність до неперервних форм діяльності і навчання ($6,5 \pm 1,1$ б.), здатності легко переключатись з одного виду діяльності на інший ($6,3 \pm 1,0$ б.), спрямованість на перемогу ($6,4 \pm 1,2$ б.), легко адаптуватись в нових обставинах ($6,1 \pm 1,1$ б.), виявлення творчого підходу у вирішенні поставлених завдань ($6,1 \pm 0,9$ б.), готовність діяти швидко і продуктивно при вирішенні складних ситуацій ($6,0 \pm 1,5$ б.). Водночас на суттєво нижчому рівні, хоча і в межах середніх величин, спостерігаються такі показники як: легкість встановлення контактів з іншими людьми ($4,8 \pm 1,2$) і схильність протистояти дестабілізуючим впливам ($4,9 \pm 1,3$ б.).

Отже, найбільш сприятливі характеристики готовності до адаптаційної мобільності у бакалаврів виявилися такі особистісні характеристики як: інтерес до нових ідей, схильність впроваджувати нові ідеї і схильність до

інноваційних перетворень. Водночас, звертають на себе увагу суттєво нижчі показники легкості встановлення контактів з іншими людьми і схильність протистояти дестабілізуючим впливам, що не сприяє ефективності діяльності і задоволення щодо адекватного обрання професії економіста і потребує психологічної корекції.

У групі магістрів найвищими особистісними характеристиками готовності до АМ визначено виявлення інтересу до нових ідей ($8,0 \pm 0,75$ б.), легкість встановлення контактів з іншими людьми ($8,0 \pm 1,5$ б.) і спрямованості на перемогу, успіх ($8,6 \pm 1,8$ б.). При цьому всі інші показники адаптаційної мобільності у магістрів зафіксовано теж у межах високого рівня критеріїв, а саме: схильність до неперервних форм діяльності і навчання ($7,8 \pm 1,3$ б.), легкість переключення з одного виду діяльності на інший ($7,7 \pm 1,8$ б.), здатність брати відповідальність на себе ($7,5 \pm 1,6$ б.), легко адаптуватись до нових обставин ($7,4 \pm 1,8$ б.), здатність до інноваційних перетворень ($7,3 \pm 1,1$ б.), виявляти творчий підхід у вирішенні поставлених задач, схильність протистояти дестабілізуючим впливам ($7,1 \pm 1,5$ б.), готовність діяти швидко і продуктивно при вирішенні складних ситуацій ($7,1 \pm 1,3$ б.).

Отже, в групі магістрів встановлено, що усі 12 особистісних характеристик виявлено у межах високого рівня інтерпретаційних критеріїв, що є визначальним щодо ефективності і задоволеності професійною діяльністю і обранням професії економіста.

У групі експертів встановлено дуже високі показники за 6 і високі за 6 особистісними характеристиками готовності до адаптаційної мобільності. Найбільш високими виявлено за такими показниками адаптаційної мобільності як: схильність протистояти дестабілізуючим впливам ($9,7 \pm 0,3$ б.), здатність брати відповідальність за нововведення на себе ($9,7 \pm 0,3$ б.), легко адаптуватись до нових обставин ($9,3 \pm 0,7$ б.), спрямованість на перемогу та успіх ($9,4 \pm 0,6$ б.), легко встановлювати контактами з іншими

людьми ($9,2 \pm 0,8$ б.), готовність діяти швидко і продуктивно при вирішенні складних ситуацій ($9,1 \pm 0,9$ б.).

Окрім того, на високому рівні зафіксовано і інші складові адаптаційної мобільності, а саме: легкість переключення з одного виду діяльності на інший ($8,7 \pm 1,3$ б.), інтерес і схильність впроваджувати нові ідеї ($8,6 \pm 1,4$ б.), здатність до інноваційних перетворень ($8,5 \pm 1,5$ б.), виявляти творчий підхід у вирішенні поставлених завдань ($8,2 \pm 1,8$ б.), схильність до неперервних форм діяльності і навчання ($8,1 \pm 1,9$ б.).

Отже, у групі експертів встановлено дуже високий і високий рівень готовності до адаптаційної мобільності експертів, як фахівців професіоналів у економічній сфері діяльності, що у підсумку свідчить про адекватне обрання професії економіста і отримання особистої і професійної самореалізації.

Порівняльний аналіз показників особистісних характеристик готовності до АМ свідчить про те, що найбільші та істотні відмінності між показниками першокурсників, бакалаврів, магістрів і експертів спостерігається за такими характеристиками.

Так, схильність протистояти дестабілізуючим впливам найнижчою у порівнянні з іншими групами обстежених спостерігається на рівні ($3,3 \pm 0,7$ б.) у першокурсників; у бакалаврів ($4,9 \pm 1,3$ б.), у магістрів ($7,1 \pm 1,5$ б.) і у експертів ($9,7 \pm 0,3$ б.). Це вказує на суттєві поліпшення цього показнику у порівнянні з попередніми даними кожної з груп, при $p < 0,05$.

Аналогічно істотно при $p < 0,05$ змінюються у бік поліпшення і такі складові адаптаційної мобільності як: здатність брати на себе відповідальність – відповідно у експертів ($9,7 \pm 0,3$ б.); легкість адаптації до нових обставин відповідно від ($3,8 \pm 1,4$ б.) у першокурсників і до ($6,1 \pm 1,1$ б.) бакалаврів, ($7,4 \pm 1,8$ б.) магістрів, і ($9,3 \pm 0,4$ б.) у експертів; готовність діяти швидко і продуктивно при вирішенні складних ситуацій у першокурсників ($3,6 \pm 1,8$ б.); у бакалаврів ($6,0 \pm 1,5$ б.), магістрів ($7,1 \pm 1,3$ б.), експертів ($9,1 \pm 0,9$ б.).

Окрім того встановлено певні особливості, які виявлено при порівнянні професійно важливих показників готовності до адаптаційної мобільності у групі бакалаврів з першокурсниками і іншими категоріями обстежуваних. Так вираженість спрямованості на перемогу та успіх у бакалаврів визначено у межах середніх величин ($6,4 \pm 1,2$ б.), у першокурсників на межі вищих значень ($7,0 \pm 1,4$ б.), хоча достовірних відмінностей не спостерігається. Цей показник у магістрів ($8,6 \pm 1,8$ б.) і у експертів ($9,4 \pm 0,6$ б.), що суттєво вище, ніж у першокурсників і бакалаврів, при $p < 0,05$. Щодо легкості встановлення контактів з іншими людьми, то цей показник у першокурсників на межі низького рівня ($3,9 \pm 0,7$ б.), а у бакалаврів на межі низьких критеріїв середнього рівня (х середнє = 4-6 б.) фактично ($4,8 \pm 1,2$ б.) тільки з тенденцією до поліпшення, але, без істотних відмінностей. Хоча у магістрів він дорівнює ($8,0 \pm 1,5$ б.) і у експертів ($9,2 \pm 0,8$ б.), що у порівнянні з першокурсниками і бакалаврами істотно вищі показники, при $p < 0,05$.

Стосовно виявлення інтересу до нових ідей то особливістю є те, що в усіх групах обстежуваних цей показник у межах високого рівня (7,2 – 8,6 б.). Водночас тільки у експертів він суттєво вищий, ніж у першокурсників (при $p < 0,05$), а у порівнянні з даними груп бакалаврів і магістрів суттєвих відмінностей не визначено.

Ще одну особливість готовності до адаптаційної мобільності виявлено, при порівнянні схильності до впровадження нових ідей. Цей показник у першокурсників ($6,5 \pm 1,5$ б.) і ($7,0 \pm 1,2$ б.) у бакалаврів – без суттєвої відмінності, а у порівнянні з магістрами ($7,5 \pm 1,5$ б.) він суттєво вищий, ніж у першокурсників ($6,5 \pm 1,5$ б.) і експертів він на рівні ($8,6 \pm 1,4$ б.), що істотно переважає показники усіх інших категорій обстежуваних.

Інші 5 особистісних характеристик готовності до адаптаційної мобільності за результатами порівняльного аналізу мають загальну закономірність – вони позитивно змінюються від нижніх показників середніх критеріїв (4,5 – 4,8 – 5,0 б.) до істотно вищих середніх значень у бакалаврів

(5,5 – 6,3 б.), суттєво вище середніх показників у магістрів (7,1 ± 7,7 б.) і високих критеріїв у експертів (8,1 ± 9,1 б.) при $p < 0,05$.

Це притаманно таким складовим як: легкість переключення з одного виду діяльності на інший, схильність до неперервних форм діяльності та навчання, здатність до інноваційних перетворень, виявлення творчого підходу в вирішенні поставлених завдань, готовності діяти швидко і продуктивно при вирішенні складних ситуацій та легкість адаптації до нових обставин.

Отже, за результатами порівняльного аналізу показників особистісних характеристик готовності до адаптаційної мобільності встановлено такі закономірності:

- У першокурсників на низькому рівні виявилися такі складові адаптаційної мобільності як: легкість встановлення контактів з іншими людьми, схильність протистояти дестабілізуючим впливам, здатність брати відповідальність на себе, готовність діяти швидко і продуктивно при вирішенні складних ситуацій, що є показанням для цілеспрямованої психологічної допомоги. Водночас за рахунок інших складових і у першу чергу виявлення інтересу до нових ідей і спрямованості на перемогу інтегральна оцінка виявилась на нижніх цифрах середніх показників (4,85 ± 1,2 б.).

- У бакалаврів інтегральна оцінка виявилась на середньому рівні (6,25 ± 1,0 б.) у першу чергу за рахунок високого інтересу до нових ідей, середнього рівня схильності до їх впровадження, здатності до інноваційних перетворень, хоча спрямованість на перемогу, комунікативна складова і протистояння дестабілізуючим впливам потребує психологічної корекції.

- У магістрів усі складові особистісних характеристик готовності до адаптаційної мобільності визначено на високому рівні. Особливо це стосується спрямованості на перемогу, виявлення інтересу до нових ідей, легкості встановлення контактів з іншими людьми, схильності до неперервної форми діяльності і навчання.

- У експертів половина показників особистісних характеристик готовності до адаптаційної мобільності визначено на дуже високому рівні – спрямованість на перемогу та успіх, легкість встановлення конфліктів з іншими людьми, схильність протистояти дестабілізуючим впливам, здатність брати відповідальність на себе, готовність діяти швидко і продуктивно при вирішенні складних завдань.

Результати обстеження за методикою «Оцінка комунікативного контролю у спілкуванні» Г. Ложкіна і Н. Пов'якель (рис. 3.8) свідчать про те, що у першокурсників його показник зафіксовано на низькому рівні ($3,8 \pm 1,7$ б.) у бакалаврів; ($4,9 \pm 1,5$ б.) у магістрів ($7,4 \pm 1,2$ б.) і у експертів ($9,2 \pm 0,8$ б.) при $p < 0,05$. Тобто, з набуттям професійних ЗНУ і досвіду взаємодії з іншими людьми рівень комунікативного контролю поліпшується.

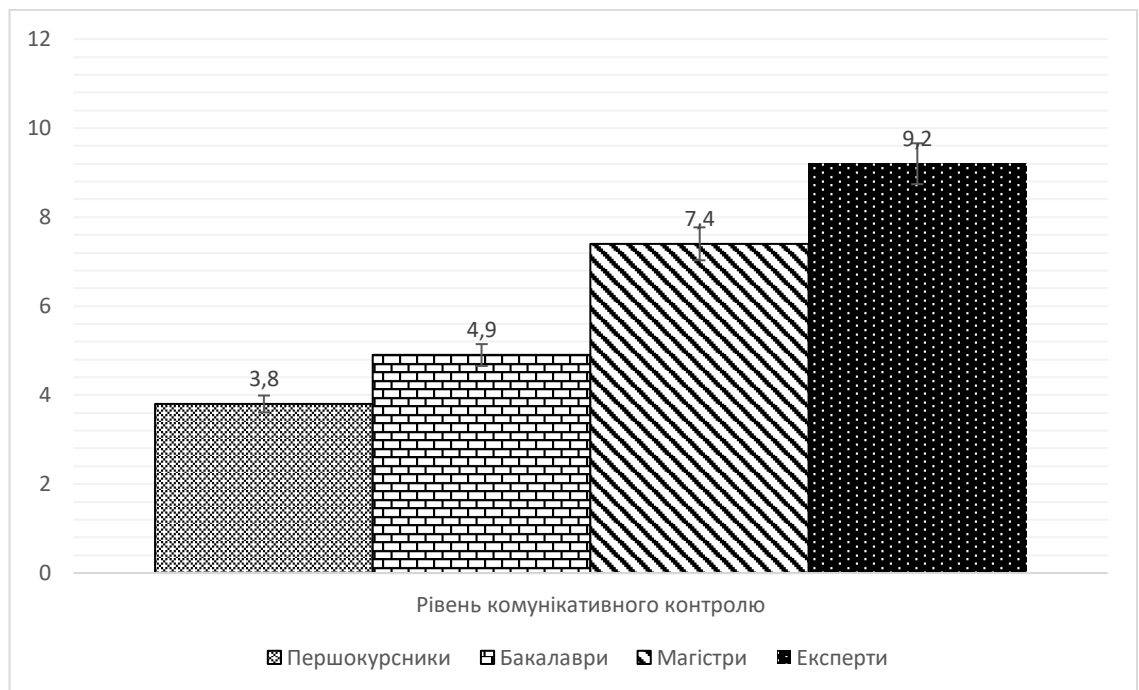

Рис. 3.8 Результати дослідження за методикою «Оцінка комунікативного контролю у спілкуванні» Г. Ложкіна і Н. Пов'якель

Для першокурсників, як осіб з низьким рівнем комунікативного контролю притаманно те, що вони мало або майже не враховують обставини партнера при взаємодії, особливостей ситуації, а також виявляють певний

рівень ригідності, стереотипності при спілкуванні, зі спонтанним емоційним саморозкриттям, безпосередністю, відкритістю.

Для бакалаврів більшою мірою притаманний середній рівень комунікативного контролю, що характеризує певну нестриманість прояви і схильність до образ, конфліктність, що свідчить про низьку саморегуляцію і водночас вони все-таки схильні враховувати у своїй поведінці інтереси оточуючих.

Показники комунікативного контролю магістрів і експертів знаходяться на високому рівні, а тому їм властива гнучкість реагування на конкретну ситуацію, легкість комунікації, вміння постійно тримати себе у належній формі, керувати своїми емоціями. Окрім того, особи з високим рівнем КК мають вироблені хорошого рівня комунікативні компетенції, які включають не тільки здатність оцінки іншого чи ситуації, але й визначання сильних і слабких сторін партнера у взаємодії, встановлювати дружню атмосферу, урегульовувати конфлікт, зрозуміти позицію інших і контролювати партнерські, дружні взаємини та прогнозувати розвиток інцидентів і конфліктних ситуацій.

Отже, встановлено, що рівень комунікативного контролю суттєво поліпшується у професіогенезі від низького рівня у першокурсників, до середнього у бакалаврів, й високого у магістрів і найвищого у експертів. Якщо для першокурсників, як осіб з низьким рівнем, притаманні труднощі у комунікації зумовлені певним рівнем з одного боку спонтанності, а з іншого – ригідності, стереотипності, не бажання змінюватися, то для бакалаврів вже більш притаманна властивість ураховувати поведінку і інтереси інших, але зі схильністю до конфліктів, образ, що зумовлюється низькою саморегуляцією і в обох випадках потребує психологічної допомоги.

Водночас, досліджено, що у магістрів і, особливо, експертів спостерігається високий рівень комунікативних компетентностей, що виявляється не тільки в самооцінці та оцінці інших, ситуації, володіння своїми емоціями, а й такими професійно значущими компетентностями для

економіста як: уміння аргументовано відстоювати свою позицію, схильність аналізувати слабкі і сильні сторони співрозмовника, здатність формувати дружню атмосферу і прогнозувати та регулювати конфліктні ситуації.

3.3.4 Аналіз показників індивідуально-психологічного фактору в обранні професії економіста

Важливість індивідуально психологічних властивостей як в обранні професії так в її оволодінні і професійній самореалізації відома ученим всього світу. Адже вони пов'язані з усіма психічними процесами: мотиваційними, пізнавальними, емоційно-вольовими і розвиваються у тісному взаємозв'язку біологічних, соціально набутих властивостей та включені у функціонування поведінки, спілкування, навчання та професійної діяльності [50, 58, 130, 157].

Індивідуально-психологічні особливості нашого контингенту досліджували за допомогою «16 факторного особистісного опитувальника» Р. Кеттелла з розподілом на комунікативний, емоційно-вольовий, та інтелектуальні блоки, з оцінками в стенах. Комунікативний блок представлено такими шкалами як: «А» – відкритість–замкнутість; «Е» – домінування–підлеглість; «F» – експресивність–стриманість; «Н» – сміливість–сором'язливість; «L» – підозрілість–довірливість; «N» – дипломатичність–прямолінійність; «Q2» – нонконформізм–конформізм, і нами розраховано загальну оцінку за показниками комунікативного блоку (рис. 3.9).

Встановлено, що у групі першокурсників найбільш вираженим виявився показник експресивності ($8,3 \pm 1,34$ ст.) і підозрілості ($6,7 \pm 0,9$ ст.), а найнижчі – дипломатичності ($3,5 \pm 1,3$ ст.). Інші ж показники – відкритість ($4,2 \pm 1,4$ ст.), домінування ($4,1 \pm 1,6$ ст.), сміливості ($4,1 \pm 1,32$ ст.), нонконформізму ($4,0 \pm 1,35$ ст.) зафіксовано у межах нижніх критеріїв середніх значень ($x=4-6$ ст.).

Результати дослідження у групі бакалаврів свідчать про те, що для них притаманна експресивність ($7,5 \pm 1,46$ ст.), домінування ($6,8 \pm 1,49$ ст.) і відкритість ($6,6 \pm 1,58$ ст.), середньо виражена підозрілість ($5,6 \pm 1,24$ ст.), нонконформізм ($5,1 \pm 1,33$ ст.) і нижчі показники – дипломатичності ($4,2 \pm 1,91$ ст.) і сміливість ($4,7 \pm 1,46$ ст.).

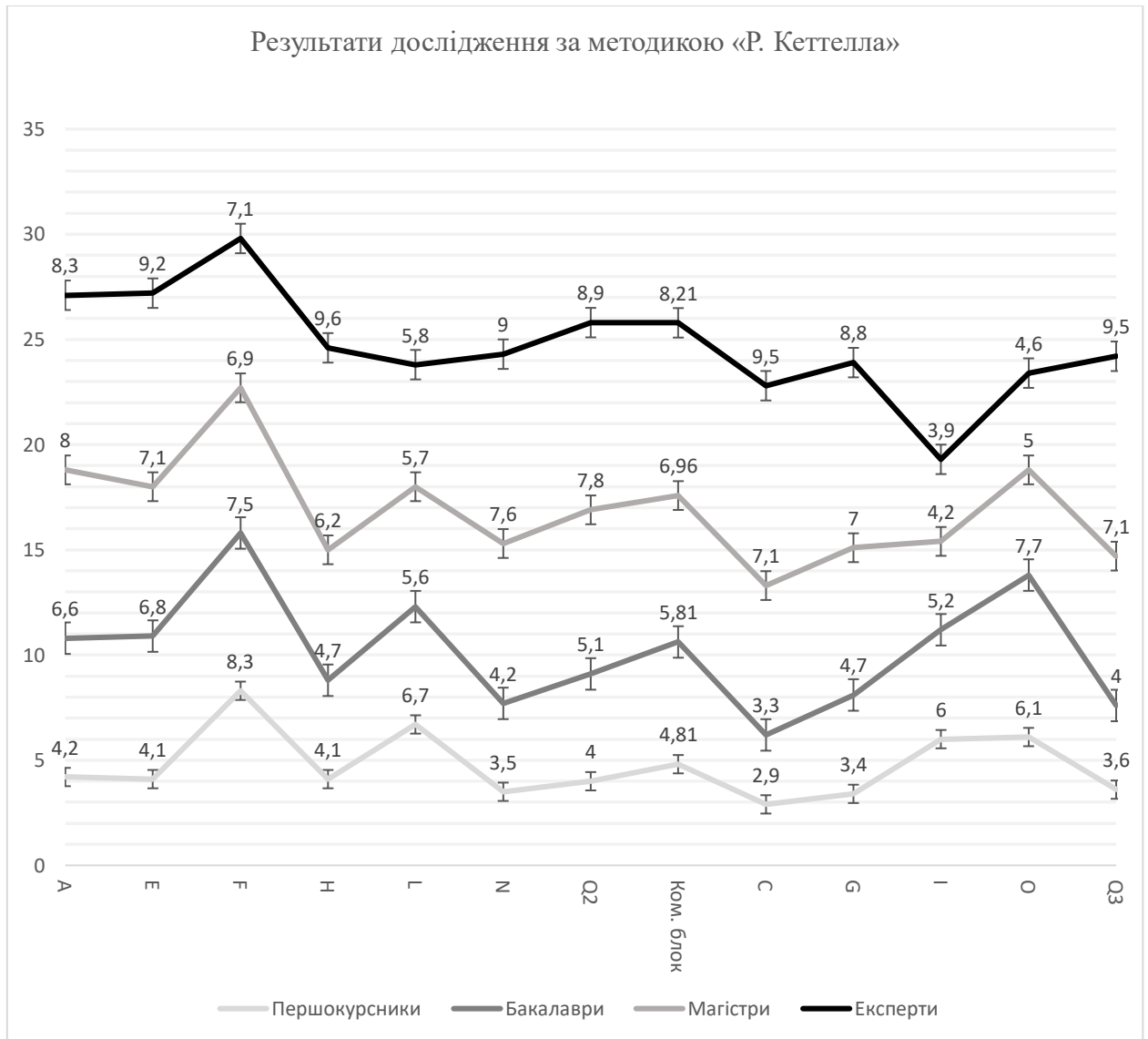

Рис. 3.9 Результати дослідження за методикою «16 факторного особистісного опитувальника» Р. Кеттелла

Нами з'ясовано, що у групі магістрів високого рівня досягли такі показники, як: відкритість ($8,0 \pm 1,63$); нонконформізм ($7,8 \pm 1,44$ ст.), дипломатичність ($7,6 \pm 1,12$ ст.), домінування ($7,1 \pm 1,74$ ст.). Окрім того, у межах чітко виражених середніх критеріїв спостерігаються такі

індивідуально-психологічні комунікативні властивості як підозрілість ($5,7 \pm 1,12$ ст.), експресивність, ($6,9 \pm 1,25$ ст.) і сміливість ($6,2 \pm 1,34$ ст.).

У групі експертів 6 із 7 складових комунікативного блоку визначено на високому рівні: сміливість ($9,6 \pm 0,4$ ст.), домінування ($9,2 \pm 0,8$ ст.), дипломатичність ($9,0 \pm 1,0$ ст.), нонконформізм ($8,9 \pm 1,27$ ст.), відкритість ($8,31 \pm 1,54$ ст., при підозрілості середнього рівня ($5,8 \pm 1,1$ ст.).

Порівняльний аналіз показників шкал кожної групи обстежуваних свідчить про наступне. Найбільш вираженим виявився показник сміливості у експертів ($9,6 \pm 0,4$ ст.) у порівнянні з магістрами ($6,2 \pm 1,3$ ст.), бакалаврами ($4,7 \pm 1,46$ ст.) і першокурсниками ($4,1 \pm 1,32$ ст.) він достовірно кращий при $p < 0,05$. Також істотно вищим спостерігається і показник магістрів у порівнянні з бакалаврами і першокурсниками при $p < 0,05$. Водночас, практично однакові нижчі показники сміливості у бакалаврів і першокурсників у порівнянні з магістрами й експертами, що потребує психологічної допомоги. Щодо показника домінування, то він теж суттєво вищий у експертів, ніж у інших групах обстежуваних, але у бакалаврів і магістрів він майже однаковий (відповідно $6,8 \pm 1,49$ і $7,1 \pm 1,7$ ст.), але у порівнянні з першокурсниками $4,1 \pm 1,6$ істотно менший про $p < 0,05$.

Стосовно вираженості дипломатичності, то вона найбільш притаманна експертам і магістрам відповідно ($9,0 \pm 1,0$ ст. і $7,6 \pm 1,12$ ст.), при $p < 0,05$. Особливість вираженості цього показника полягає у тому, що він на низькому рівні у першокурсників ($3,5 \pm 1,3$ ст.) і середньому ($4,2 \pm 1,91$ ст.) у бакалаврів і ці дані суттєво є вищими у порівнянні з аналогічними у магістрів і експертів, при $p < 0,05$.

Оцінку нонконформізму у групі першокурсників ($4,0 \pm 1,35$ ст.) і бакалаврів ($5,1 \pm 1,33$ ст.) зафіксовано у межах середніх інтерпретаційних критеріїв ($p < 0,05$), у магістрів і експертів відповідно ($7,8 \pm 1,44$ ст.) і $8,9 \pm 1,27$ ст.), при $p < 0,05$.

Показник відкритості у магістрів і експертів виявлено на високому рівні (відповідно $8,0 \pm 1,63$ і $8,3 \pm 1,54$ ст.), що суттєво відрізняється від

показників бакалаврів і першокурсників (відповідно $4,2 \pm 1,4$ ст. і $6,6 \pm 1,58$ ст.) при $p < 0,05$

Показник експресивності на високому рівні виявлено у всіх групах обстежуваних, але суттєво вищим ($8,3 \pm 1,34$ ст.) він виявився у першокурсників у порівнянні з магістрами ($6,9 \pm 1,25$ ст.) і експертами ($7,1 \pm 1,12$ ст.), при $p < 0,05$.

Щодо підозрливості, то цей показник в усіх групах обстежуваних спостерігається у межах середніх критеріїв, хоча найбільш і суттєво він виражений у першокурсників ($6,7 \pm 0,9$ ст.) у порівнянні з бакалаврами, магістрами і експертами, при $p < 0,05$.

Отже, особливістю комунікативного блоку є те, що у першокурсників як окремі показники так і відповідно і підсумкова його оцінка знаходиться у межах його середніх величин за рахунок високого рівня експресивності, підозрливості і низького рівня дипломатичності, що потребує психологічної корекції.

У групі бакалаврів підсумкова оцінка комунікативного блоку чітко виражена у межах середніх критеріїв ($5,1 \pm 1,69$ ст.) у першу чергу за рахунок високого рівня експресивності, домінування, відкритості, що теж потребує певної корекції, особливо рівня експресивності.

Таким чином, за результатами адаптаційно-комунікативних показників відповідних методик визначено особливості проявів, як детермінант, щодо обрання професії економіста у професіогенезі від початкового рівня вищої освіти – першокурсників до бакалаврського і магістерського, а також погляд на процес обрання професії з позиції професіоналів-експертів які успішні як фахівці у сфері економіки, задоволені своїм рівнем самореалізації.

Щодо рівня комунікативних особливостей у магістрів і експертів, то він суттєво відрізняється від бакалаврів і особливо першокурсників, так як усі показники окрім підозрливості визначено у межах високих оціночних критеріїв. Такі результати свідчать з одного боку про необхідність розвитку комунікативних компетентностей у першокурсників і бакалаврів а з іншого

про їх необхідність для ефективної самореалізації, що підтверджується показниками які встановлено у магістрів і експертів.

Емоційно-вольовий компонент безумовно важливий як на початковому етапі – вибір професії, так і в професіогенезі під час оволодіння і набуття досвіду будь-якої професії і в тому числі економіста. Нами встановлено за аналізом результатів обстеження емоційно-вольового блоку за методикою «16 факторного особистісного опитувальника» Р. Кеттела наступне.

Так із 6 показників – 4 спостерігаються на низькому рівні: емоційна стабільність ($2,9 \pm 0,8$ ст.), безпринципність ($3,4 \pm 0,9$ ст.), самоконтроль ($3,6 \pm 0,4$ ст.), і напруженість ($3,8 \pm 1,19$ ст.). При цьому показники тривожності і чуттєвості виражені у межах високих цифр середніх критеріїв ($X = 4-5$ ст. фактично відповідно ($6,1 \pm 1,39$ ст.) і ($6,0 \pm 1,3$ ст.)). Такі результати свідчать про необхідність надання психологічної допомоги щодо регуляції емоційної сфери першокурсників.

У групі бакалаврів один показник – емоційна стабільність виявився на низькому рівні ($3,3 \pm 1,69$ ст. і один тривожність у межах високих критеріїв ($7,7 \pm 1,5$ ст.)). Інші складові емоційного блоку зафіксовано у межах середніх критеріїв чуттєвість ($5,2 \pm 3,1$ ст.), нормативність ($4,7 \pm 2,0$ ст., напруженість ($4,1 \pm 1,3$ ст. , самоконтроль ($4,0 \pm 0,9$ ст.)).

Отримані результати у групі бакалаврів свідчать про необхідність регулювання емоційно-вольової сфери психологічними технологіями.

Особливості емоційно-вольової сфери у групі магістрів є те, що 4 показника з'ясовано на високому рівні - емоційна стабільність $7,1 \pm 1,8$ ст., нормативність $7,0 \pm 1,9$ ст.; самоконтроль ($7,1 \pm 0,8$ ст.) і напруженість $6,7 \pm 1,35$ ст.) і 2 на середньому – чуттєвість ($4,2 \pm 1,24$ ст.) та тривожність ($5,0 \pm 1,29$ ст.). Тобто емоційно-вольова сфера у магістрів спостерігається переважно на високому і середньому рівнях. У групі експертів 4 показники емоційно-вольового блоку теж виражені на високому рівні (у межах $7,2 - 9,5$ ст.), що суттєво і позитивно відрізняється, як від показників магістрів, так і даних першокурсників і бакалаврів (при $p < 0,05$). При цьому у магістрів

теж суттєво вищі показники у порівнянні з бакалаврами і першокурсниками ($p < 0,05$).

У бакалаврів у порівнянні з першокурсниками суттєво вищими виявилися показники тривожності (на 16 ст.) і нормативності ($4,7 \pm 2,0$ ст.), а інші спостерігаються без суттєвих відмінностей з даними груп першокурсників.

Отже за результатом аналізу показників емоційно-вольової сфери встановлено, що найнижчими вони як за окремими шкалами так і за підсумковою оцінкою у першокурсників ($4,3 \pm 1,0$ ст.) і бакалаврів ($4,83 \pm 1,48$ ст.). Це характеризує, що категорію обстежуваних як таких що зіткнувшись з труднощами вони створюють перешкоди з внутрішніми конфліктами, спонтанністю у поведінці, низьким самоконтролем, що у сукупності зумовлює їхню емоційну нестійкість з дратівливістю, заклопотаністю, перевагою смутку і відкладання важливих рішень. Отже, низький рівень емоційно-вольової стійкості зумовлює необхідність надання цій категорії обстежуваних цілеспрямованої психологічної допомоги.

У магістрів і ще більшою мірою експертів визначено достатньо високий рівень показників які підтверджують емоційну стабільність обстежуваних з високим рівнем нормативності, що свідчить про рішучість, відповідальність, завзятість у досягненні мети; високий самоконтроль, який характеризує обстежуваних як осіб з сильною волею, дисциплінованих, з гарним контролем над своїми емоціями які турбуються про свою репутацію, що у підсумку зумовлює високий рівень емоційно-вольової сфери і це сприяє як обранню професії економіста, так і професійному й особистісному зростанню у професіогенезі.

Таким чином узагальнюючи отримані результати у обстежуваних за методикою «16 факторного особистісного опитувальника Р. Кеттелла, встановлено такі загальні закономірності:

Встановлено значне поліпшення показників комунікативних, емоційно-вольових та інтелектуальних від низьких і середніх (на нижніх цифрах) у

першокурсників до чітко виражених середніх критеріїв у бакалаврів середнього і високого рівня у магістрів та високого рівня у експертів. Це свідчить про те, що першокурсникам притаманний низький рівень дипломатичності, сміливості, домінування з високим рівнем підозрливості, експресивності; низькі показники спостерігаються і емоційної стабільності із середньо вираженими інтелектуальними показниками. Такі результати є показаннями до надання цілеспрямованої психологічної допомоги щодо оптимізації комунікативних та емоційно-вольових властивостей першокурсників. При цьому у бакалаврів спостерігається високий рівень експресивності, тривожності, що теж потребує психологічної корекції.

Для магістрів найбільш притаманними виявились такі індивідуально-психологічні особливості як: відкритість, нонконформізм, дипломатичність, нормативність, напруженість, високий самоконтроль, середня вираженість емоційної стабільності, що вказує на необхідність стабілізації емоційно-вольової сфери.

Для експертів найбільш характерними виявились такі особливості комунікативної взаємодії як відкритість, домінування, дипломатичність, сміливість при таких виражених емоційно-вольових властивостей як: емоційна стабільність, високий рівень самоконтролю, напруженості з високим рівнем інтелекту.

Суттєво виражені самоконтроль і високий рівень напруженості свідчать про необхідність оволодіння тренінговими програмами, які спрямовані на зняття надлишкової напруги, на уміння розслаблятися.

Тобто, на обрання професії економіста і успішності професійної діяльності у цій сфері сприяють у першу чергу такі індивідуально-психологічні особливості з комунікативного блоку як: сміливість, домінування, дипломатичність у поєднанні з нонконформізмом; з емоційно-вольових особливостей – самоконтроль, емоційна стабільність, напруженість та нормативність, при високому рівні практичності, нонконформізму та високими інтелектуальними здібностями.

3.3.5 Аналіз особливостей темпераментального фактору обстежуваних

Відомо, що темперамент вченими розглядається як своєрідна властивість особистості, її психічної активності, що виявляється в психічному орієнтуванні в програмуванні, регуляції, оцінки життєдіяльності в професіогенезі і має суттєве значення при обранні професії та успіху в професійній діяльності [58, 80, 115, 140]. Темпераментальні особливості обстежуваних ми досліджували за допомогою методики «Дослідження властивостей темперамента» В. Русалова з визначення рівнів таких властивостей, як: ергічність і соціальна ергічність, пластичність і соціальна пластичність, темп і соціальний темп та емоційність і соціальна емоційність. За результатами аналізу показників властивості темпераменту першокурсників нами встановлено наступне (рис. 3.10).

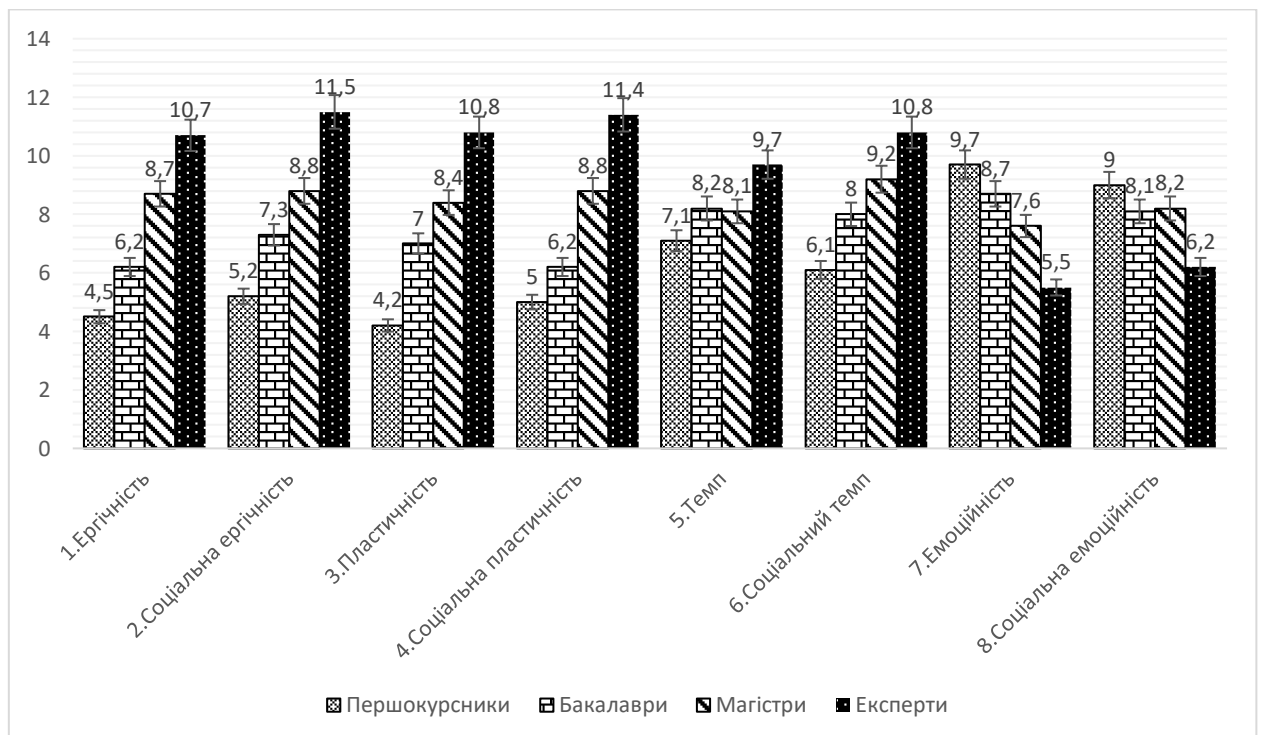

Рис. 3.10 Результати «Дослідження властивостей темпераменту» В. Русалова

Так, найбільш вираженими, на високому рівні (9 – 12 б.; 4 – 8 б. середній; 0 – 3 б. низький), виявились показники емоційності і соціальної

емоційності відповідно ($9,1 \pm 1,9$ б.) і ($9,0 \pm 1,3$ б.). Найнижчий рівень у групі першокурсників спостерігається за проявом пластичності ($4,2 \pm 1,8$ б.) і ергічності ($4,5 \pm 1,5$ б.). У межах середніх критеріїв у цій групі обстежуваних встановлено такі властивості як: темп ($7,1 \pm 1,9$ б.), соціальний темп ($6,1 \pm 1,0$ б.), соціальна ергічність ($5,2 \pm 1,1$ б.) і соціальна пластичність ($5,0 \pm 0,9$ б.).

Отже, за отриманими результатами оцінки властивостей темпераменту першокурсників встановлено, що найбільш вираженими виявилися показники емоційності і соціальної емоційності, що свідчить про їхній високий рівень і потребує використання тренінгів спрямованих на оптимізацію емоційно-вольової сфери. Найнижчими показниками у першокурсників виявилася ергічність, яка свідчить про низьку витривалість, пасивність, і ступінь особистої включеності у діяльність, а також пластичність, яка характеризує легкість-важкість переходу з одного виду діяльності на інший, що потребує цілеспрямованої психологічної допомоги.

У групі бакалаврів з'ясовано, що на межі високого і середнього рівнів спостерігаються властивості емоційності ($8,7 \pm 0,9$ б.), соціальної емоційності ($9,1 \pm 0,7$ б.), темпу ($8,2 \pm 1,8$ б.) і соціального темпу ($8,0 \pm 0,7$ б.). Інші ж властивості виражені у межах середніх критеріїв – ергічність і соціальна ергічність відповідно ($6,2 \pm 1,9$ б.) і ($7,3 \pm 1,4$ б.), пластичність і соціальна пластичність – ($7,0 \pm 0,9$ б.) і ($6,2 \pm 1,7$ б.).

Отже, для бакалаврів притаманні середньо виражені показники, водночас високий рівень емоційності потребує проведення спеціальних тренінгів щодо оптимізації емоційно-вольової сфери обстежуваних.

У магістрів на високому рівні визначено показник соціального типу ($9,2 \pm 1,3$ б.) і практично на високому – ергічності, соціальної ергічності і пластичності ($8,7 \pm 1,3$ б., $8,8 \pm 1,2$ б. і $8,8 \pm 1,3$ б.), а пластичності ($8,4 \pm 1,6$ б.), соціальної емоційності і темпу ($7,2 \pm 1,2$ б.) і ($8,1 \pm 1,1$ б.) – на середньому. Зважаючи на досить високий показник емоційності у магістрів є показання щодо регуляції емоційно-вольової сфери.

У групі експертів на середньому рівні визначено показники емоційності ($5,5 \pm 2,5$ б.) і соціальної емоційності ($6,2 \pm 2,0$ б.). Але зважаючи на розмах коливань отриманих результатів, то біля 20% обстежуваних знаходяться у межах низьких і нижчих показників середніх критеріїв, що свідчить про необхідність цілеспрямованої підтримки щодо зниження рівня емоційності у цій групі.

За порівняльним аналізом темпераментальних особливостей різних категорій обстежуваних з'ясовано, що найбільш вираженими і на високому рівні визначено у магістрів і експертів відповідно показники ергічності ($8,7 \pm 1,3$ б. і $10,7 \pm 0,9$ б.), соціальної пластичності ($8,8 \pm 1,3$ б.) і ($11,4 \pm 0,6$ б.); темпу ($8,1 \pm 1,1$ і $9,7 \pm 1,3$ б.) і соціального темпу ($9,2 \pm 1,3$ б.) і ($10,9 \pm 1,2$ б.). Причому, у експертів і магістрів ці показники суттєво вищі на 3-5 балів, ніж у бакалаврів і першокурсників (при $p < 0,05$).

Водночас рівень емоційності у першокурсників і бакалаврів суттєво не відрізняється, а у порівнянні з магістрами, цей показник суттєво нижчий у магістрів і експертів на 1,1 і 3,2 б. відповідно при $p < 0,05$.

Отже, за результатом аналізу показників які притаманні магістрам і експертам встановлено, що найбільш вираженими і професійно значущими для обрання професії виявились ергічність і соціальна ергічність, як прагнення до пізнання розумової діяльності і активності поряд з пластичністю і соціальною пластичністю, як показник ступеня легкості чи труднощів переключення з одного виду діяльності на інший, а також здатністю до різноманітних програм комунікації, взаємодії, темп і соціальний темп як ознака висока швидкість виконання предметної діяльності, психічна активність при виконанні конкретних завдань.

Окрім того середній рівень емоційності у магістрів і експертів сприяє ефективності діяльності в галузі економіки і особистого задоволення й самореалізації.

3.4 Комплексна програма діагностики і розвитку соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста

Нинішній етап життя і діяльності молоді в особливих умовах пандемії, війни, конкурентності та глобалізації вимагає від фундаментальної психології реалізації накопиченого потужного потенціалу знань, навичок, умінь у різних в галузях психологічної науки. У цьому аспекті психологічна наука має підтвердити свою гуманістичною спрямованістю розвитку суспільства в цілому і конкретно у створенні умов щодо обрання молоддю адекватної професії для задоволення особистих і базових потреб людини – задоволення у праці. Водночас, на наш погляд, ще більш важливим є те, що професіонали соціально-психологічної сфери діяльності, практичні психологи, соціальні працівники, педагоги, менеджери з управління персоналом, а також батьки повинні глибоко усвідомлювати свою роль у обранні і розвитку професій молоддю на підставі використання нинішніх досягнень науково-практичної психології. Саме для цієї категорії фахівців призначена комплексна програма.

Комплексна програма діагностики і розвитку психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста (надалі програма) містить: вступ, дві частини і додатки. У вступі розкрито актуальність проблеми і її призначення для практичного використання (рис. 3.10).

У першій частині «Особливості діагностики і розвитку детермінант обрання молоддю професії економіста» представлено інформативний комплекс методик, які дають змогу визначити особливості обстежуваних на мотиваційному, професійно-інтелектуальному, адаптаційно-комунікативному, індивідуально-психологічному рівнях.

У другій частині представлено модель впровадження психологічної тренінгової програми розвитку психологічних компонентів детермінант обрання молоддю професії економіста. Програма розроблена з

використанням психологічних технологій провідних українських вчених [5, 8, 22, 39, 40, 46, 47, 64, 97, 99, 101, 105, 149, 153, 164, 189, 204].

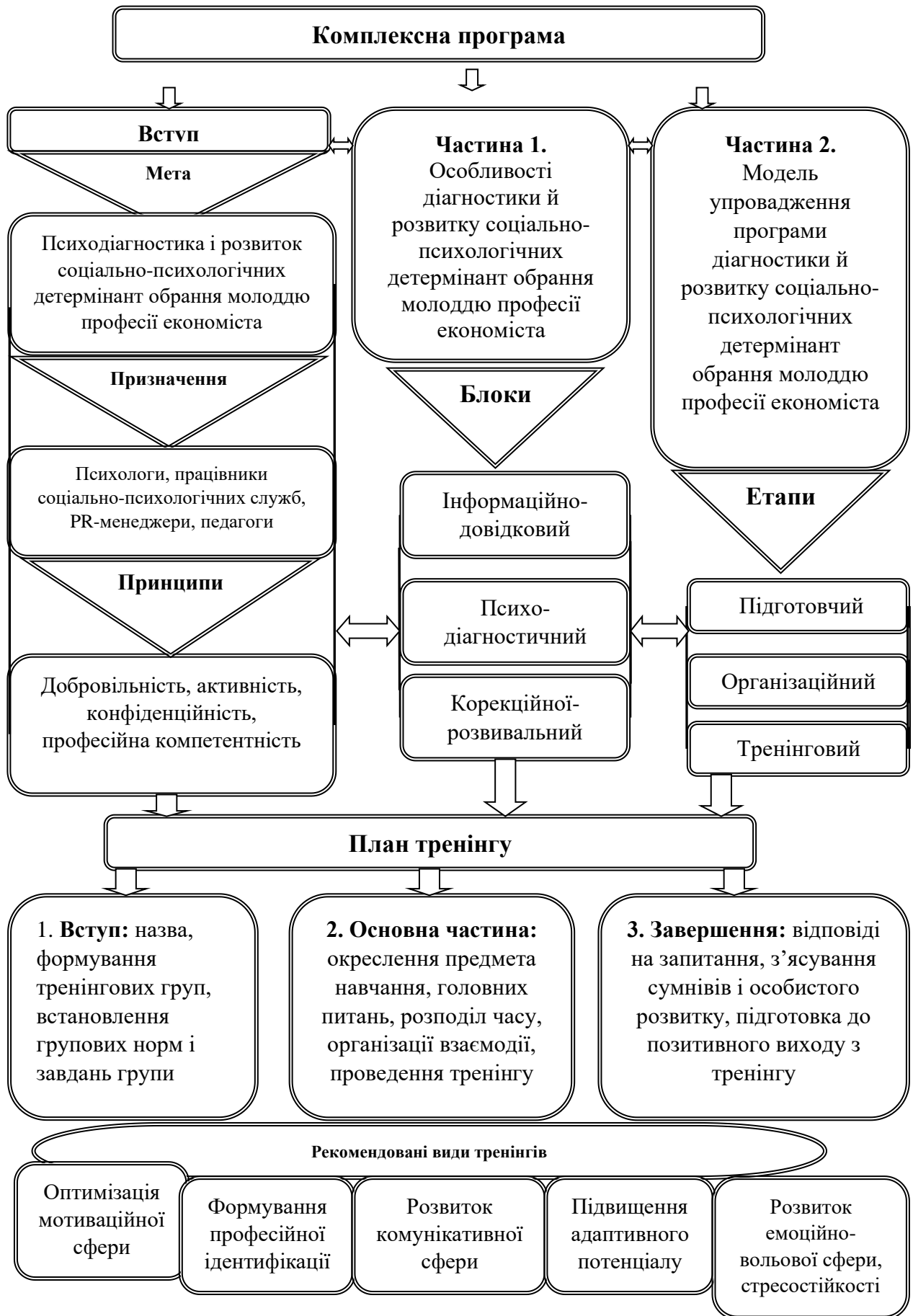

Рис. 3.11 Комплексна програма діагностики й розвитку соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста

Частина 1. Особливості діагностики і розвитку детермінант обрання молоддю професії економіста

В основу побудови зазначеної програми покладено наукові підходи розробок психологічних технологій тренінгових програм Л. Карамушки, О. Креденцер, роботи Ю. Дроздової, І. Овдієнко, М. Ткалич та інших [39, 40, 129, 154, 189].

Мета програми полягає у розробці інформативного комплексу психодіагностичного інструментарію та визначення адекватних психологічних технологій спрямованих на розвиток соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста.

У відповідності до мети виокремлено наступні завдання:

- на підставі емпіричного дослідження визначено короткий комплекс інформативних методик дослідження молоді;
- за результатами кореляційного факторного аналізу нами виокремлено такі структурні компоненти обрання молоддю професії економіста як: мотиваційний, професійно-інтелектуальний, комунікативно-адаптаційний та індивідуально психологічний;
- на підставі порівняльного аналізу результатів і врахування особливостей детермінант обрання молоддю професії економіста підібрано вправи для цілеспрямованої корекції і розвитку соціально-психологічних детермінант обстежуваних;
- підвищити рівень психологічних детермінант обрання комплексної структури компонентів обрання молоддю професії економіста завдяки використанню спеціальних технологій, які спрямовані на формування і розвиток мотиваційної сфери особистості, професійно-важливих якостей майбутньої професії, інтелектуальної сфери, ідентифікації себе у певному професійному середовищі.

При цьому ми враховуємо необхідність розвитку важливих професійних компетентностей для майбутнього економіста, які стосуються: комунікації, спроможності адаптації особистості безпосередньо до умов

професійної діяльності та набуття навичок адаптації до особливих умов оточуючого середовища; здатності володіти собою в складних, конфліктних чи стресових ситуаціях; знати свої темпераментальні та індивідуально-психологічні особливості й використовувати їх для саморозвитку.

Програма обрання молоддю професії економіста формувалась із дотриманням низки професійно-етичних організаційних принципів, що сформульовано у працях Л. Карамушки, М. Корольчука, С. Миронця, І. Овдієнко В. Осьодла, М. Ткалич та ін. [39, 40, 60, 100, 153, 189].

Найбільш значущими принципами автори визначають такі, як:

- добровільність участі оптанта в усіх психологічних процедурах після роз'яснення про користь і доцільність проведення психодіагностичного обстеження з визначенням професійно-важливих якостей для обраної професії, а також у разі необхідності буде рекомендовано прийняти участь у корекційно-розвивальній програмі;

- активність особистості у психологічних обстеженнях щодо усвідомлення і бажання здобути професію й отримати професійну консультацію психолога. Це виявляється у формі цілеспрямованого діалогу: питання, відповіді, уточнення, коментарі з боку обох учасників і спеціальної підготовки з боку психолога;

- конфіденційність діагностичної інформації. Тобто підкреслити, що ознайомлення з результатами обстеження буде тільки особисто з кожним і із запевненням обстежуваних щодо збереження професійної таємниці у процесі використання даних;

- професійна компетентність фахівців які здійснюють обстеження та інтерпретацію результатів (використовувати не просто результати психодіагностичних обстежень, а професійно їх представляти завдяки навичкам спілкування, переконання, досвіду, аналізу психологічної інформації);

- інформувати оптанта про його індивідуально-психологічні особливості, їх відповідності щодо вимог професії та значення для самореалізації у майбутній професії;

- у процесі взаємодії необхідно виховувати повагу до різних видів професій.

Як зазначає більшість фахівців, організацію роботи за програмою рекомендовано розпочинати за трьома блоками: індивідуально-довідковим, психодіагностичним, корекційно-розвивальним [39, 40, 41, 42, 43].

Блок 1. Інформаційно-довідковий (оптанту повідомляємо про вимоги при прийомі на навчання, на роботу, умови навчання, працевлаштування, сам процес навчання).

Зміст блоку 1

1.1 Лекція–бесіда « Світ професій».

1.2 Лекція–бесіда «Особливості і переваги професійної діяльності економіста в сучасних умовах розвитку України.

1.3 Профорієнтаційна екскурсія по Державному торговельно-економічному університеті за участі кафедри психології.

1.4 Перспективи професійного зростання особистості у разі обрання професії економіста.

Блок 2. Психодіагностичний інструментарій дослідження детермінант обрання молоддю професії економіста

Психодіагностичне обстеження спрямовано на визначення детермінант, які зумовлюють професійно-важливі якості для професії економіста або ж для іншого професійного спрямування у відповідності до індивідуально-психологічних здібностей оптанта.

Зміст блоку 2.

2.1. Комплексний авторський опитувальник «Детермінанти обрання професії економіста»

2.2. Методики Дослідження мотиваційної сфери особистості:

- Методика «Смисложиттєві орієнтації» О. Леонтєва

- Методика «Емоційна спрямованість» Л. Туріщева
- Методика «Мотиви вибору професії» В. Семиченко

З'ясування професійно-інтелектуальної сфери особистості:

- «Опитувальник відповідності типу особистості професійному середовищу» Дж. Холланда

- Методика «Емоційний інтелект» Н. Холла
- Методика «Аналітичне мислення» Т. Пашукова

Особливості адаптаційно-комунікативної сфери

- Методика «Адаптаційна мобільність» Л. Карамушки
- Методика «Оцінка комунікативного контролю у спілкуванні»

Г. Ложкіна і Н. Пов'якель

Характеристика індивідуально-психологічних властивостей

- «16 факторний особистісний опитувальник Р. Кеттелла (інтелектуальний, емоційно-вольовий та комунікативний блоки)

- «Властивості темпераменту» В. Русалова.

Психодіагностика завершується ознайомленням оптанта із результатами його особистісних характеристик.

За результатами комплексного індивідуально-психологічного обстеження формується висновок щодо відповідності професійно-важливих якостей оптанта вимогам професії, до якої виявляється інтерес у особистості і певна мотиваційна спрямованість. Після цього обговорюється необхідність застосування психологічних технологій щодо розвитку певних професійно-важливих якостей (якщо це потрібно для конкретної особи).

Блок 3 Корекційно-розвивальний

Пропонується здійснити корекцію відповідно до обраної професії або призначаються спеціальні вправи розвитку необхідних для професії економіста професійно-важливих якостей.

Зміст блоку 3

1. Вправи оптимізації мотиваційної сфери обрання професії.

2. Вправи розвитку професійної ідентифікації особистості до професії економіста
3. Вправи розвитку комунікативної сфери.
4. Вправи на сприяння підвищення адаптаційного потенціалу.
5. Вправи розвитку емоційно-вольової сфери.

Таким чином, психодіагностику і розвиток компонентів структури обрання молоддю професії економіста пропонується здійснювати з урахуванням визначених нами структурних компонентів і використання тренінгових вправ адекватних до особливостей їх проявів у обстежуваних.

Комплексна програма спрямована на розвиток загальних професійних компетентностей, які є важливими для професії економіста за рахунок оптимізації мотиваційних, професійно-інтелектуальних, комунікативно-адаптаційних, індивідуально-психологічних характеристик особистості.

В основу розробки комплексної програми ми взяли здобутки наукової школи під керівництвом завідувача лабораторії організаційної психології, заступника директора Інституту психології імені Г.С. Костюка, президента асоціації організаційних психологів і психологів праці академіка НАПН України Л. Карамушки. У відповідності до наукових розробок вченої та її учнів структурно-психологічна технологія має такі блоки, як інформаційно-довідковий, діагностичний і корекційно-розвивальний [39, 40, 41].

Комплексна програма включає загальновідомі наукові принципи, такі як: системність, індивідуальний підхід, комплексність щодо використання організаційних засад і методичних прийомів, адекватність, інтенсивність, насиченість, безперервність.

Отже, кожен з блоків цієї програми спрямований на усвідомлення особистої значущості кожного з компонентів. Так, завдання інформаційного блоку є:

- ознайомити обстежуваних з професійно-важливими функціями економіста, вимогами до рівня освіти, здоров'я при вступі до закладу вищої освіти;

- зацікавити молодь, сформуванати мотиваційні потяги і переконати щодо вступу на професію економіста;
- ознайомити із програмами закладів вищої освіти в Україні і за кордоном за цією спеціальністю, показати шляхи самореалізації у сфері економічної діяльності, можливості саморозвитку, перспективи успішної професійної діяльності.

Щодо психодіагностичного блоку програми, то в ній основна мета полягає в усвідомленні рівня і наявності індивідуальних професійних задатків, засвоєнні методів самодіагностики та підвищенні рівня адекватності самооцінки.

Основне завдання корекційно-розвивального блоку полягає у наступному. На підставі визначених особливостей соціально-психологічних детермінант мотиваційної, професійно-інтелектуальної, комунікативно-адаптаційної та індивідуально-психологічної сфер обстежуваних підібрати комплекс вправ для розвитку значущих професійних компетентностей, які пов'язані із мотивацією, емоційно-вольовою регуляцією, управлінням поведінкою в складних ситуаціях, контролем із розв'язання конфліктів, оволодінням знаннями, навичками, уміннями і розвитком професійно значущих здібностей.

Частина 2. Модель впровадження психологічної тренінгової програми розвитку соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста

За результатами аналізу наукових джерел, емпіричного дослідження та особистого досвіду профорієнтаційної роботи зазначаємо, що організаційно впровадження психологічної тренінгової програми складається з трьох етапів: підготовчого, організаційного й етапу проведення тренінгу [40, 41, 43].

1. Підготовчий етап роботи спрямований на те, щоб ознайомити ймовірних учасників з умовами, вимогами і режимом впровадження комплексної тренінгової програми. Презентація тренінгу може бути як

письмовою, так і усною. Матеріали письмової презентації можна використати як об'яву для збору групи. Для групи чітко зазначається мета й завдання тренінгу, склад його учасників, час і місце проведення, тривалість тренінгу. Усна презентація тренінгу інколи відбувається за кілька днів до його початку, коли учасники мають познайомитись із тренером та програмою, прийняти рішення щодо участі в ньому.

Планування тренінгу та формування групи реалізується за результатами попередньої психодіагностики, аналізу виконання студентами навчального плану, а також за запитами адміністрації закладу освіти, кураторів груп, викладачів.

2. **Організаційний етап:** на цьому етапі роботи вирішується низка адміністративно-організаційних питань (підготовка аудиторії, обладнання та допоміжних засобів щодо зручності й комфортності впровадження тренінгової програми в освітній процес).

Вимоги до аудиторного фонду. Створенню робочого настрою групи сприяє проведення тренінгів у одному і тому самому приміщенні, яке має бути просторим, щоб можливо було вільно виконувати рухові вправи. Потрібно забезпечити хороше освітлення, вентиляція, комфортна температура, свіже повітря. Приміщення має бути достатньо шумоізольованим. Бажано уникати одночасно проведення в одному приміщенні тренінгу та інших заходів, які розраховані на значну кількість учасників. Під час тренінгу забороняється присутність інших людей.

Обладнання. Найважливіше, щоб були окремі стільці для кожного учасника і тренера. Бажано, щоб стільці були однакові, зручні, легкі. Усе зайве необхідно винести з приміщення, щоб не було відчуття хаосу.

Приблизний перелік обладнання: програма тренінгу, робочі матеріали для учасників, біджі, фліпчарти і папір для нього, папір формату А4, скотч, ножиці, кольоровий папір, картки, стікери, магніти, пісковий годинник, дзвіночок, пластилін чи глина, таймер.

Зручніше користуватися великими аркушами паперу, що кріпляться до стін скотчем, бо це дає змогу розміщувати одночасно всі потрібні опорні схеми. Наявність дошки (фліп-чарту), ноутбуку, проєктору, екрану значно покращать якість тренінгу. Учасники повинні мати блокноти, ручки, папки для матеріалів. Допоміжним обладнанням можуть бути аркуші клейкого паперу, м'ячі, клубки ниток.

Для деяких вправ (рухових) можна використовувати музичний супровід, якщо це не відволікає уваги тренера та учасників, і створює потрібний емоційний стан групи.

Посібники та друковані матеріали завжди використовують у тренінгах, особливо у тренінгах щодо розвитку конкретних навичок та вмінь. Друковані матеріали – різновид візуальної допомоги. Вони містять такі елементи: визначення базових понять, інструкції до конкретних вправ, тестові запитання, робочі зошити, опитувальники та анкети, розгорнуті інформаційні тексти. У структурі робочих матеріалів варто передбачити розділ з додатковою літературою з теми/проблеми, якій присвячено тренінг.

3. *Етап проведення тренінгу:* конкретизуємо порядок проведення тренінгу, кожен пункт з якого має своє завдання та ознаки завершення.

Порядок проведення тренінгу:

- знайомство з тренером та метою проведення тренінгу;
- знайомство студентів між собою;
- установлення правил групи;
- формування позитивного ставлення до себе;
- формування уявлення про власну життєву перспективу;
- створення на тренінгу атмосфери толерантності та поваги;
- підтримка особистих планів та взаємоповага;
- стимулювання активності групи;
- перевірка рівня засвоєних знань;

Компоненти тренінгу: **міні-лекції** (надання групі потрібної інформації з певних питань), **групова дискусія** (обговорення питань, що

виникають у тренера чи учасників групи), **мозковий штурм** (метод групового обговорення проблеми з метою її розв'язання), **вправи** (можливість пізнати на власному досвіді ті чи інші відчуття, набути нових навичок), **рухові вправи** (активізують увагу, підвищують рівень активності та довіри учасників), **малювання** (демонстрація підсвідомого ставлення учасників до заданої теми), **демонстрація** (показ вправи), **тестування** (перевірка актуального рівня знань і навичок), **рольова гра** (структурована вправа, де учасники взаємодіють із заданими ролями та обставинами), **ділова гра** (вирішення навчальних питань в ігровій формі).

План тренінгу. Незалежно від назви або спрямованості тренінгу, план занять містить одні і ті ж основні компоненти та підпорядкований одній меті. У загальному вигляді план занять містить три елементи: вступ (вибір відповідної назви для курсу чи його частини; формування завдань тренінгу), основна частина (окреслення предмета навчання, визначення головних питань, розподіл часу, організація взаємодії, проведення тренінгу), завершення (відповіді на запитання, з'ясування сумнівів, підготовка позитивного виходу з тренінгу) [5, 8, 22, 41, 46, 101, 105].

Вік учасників: 17 – 25 років. Це студенти першого курсу, бакалаври та магістри.

Тренінгова група – це спеціально створена група, учасники якої за сприяння ведучого (тренера) включаються в інтенсивне спілкування, спрямоване на досягнення визначеної мети, вирішення поставлених завдань, та на яку спрямований вплив комплексної тренінгової програми. Мінімум учасників тренінгової групи становить – 4 особи. Верхня межа, зазвичай, не називається, але в нашій програмі буде включено максимум 20 чоловік. Така кількість уможлиблює вільну взаємодію кожного з учасників і має організаційні переваги: двадцять ділиться на два, чотири, п'ять, що дозволяє створювати різноманітні підгрупи. Якщо в групі більше 20 чоловік – це веде до різкого зниження рівня продуктивного зворотного зв'язку, зменшення

часу, що приділяється кожному учаснику, зникнення умов для прояву активності кожної людини [5, 8, 22, 41, 46, 101, 105].

Групові норми – це неписані правила, які визначають, що правильно, а що ні, що припустимо, а що заборонено. Тренер може запропонувати такі норми існування групи:

- кожен проявляє активність;
- все, що відбувається в групі, має тут і залишатися;
- кожен має право просити допомоги в групі.

Бажано, щоб тренер мав психологічну чи педагогічну освіту. Особисті якості тренера мають бути такими, щоб під час роботи він був спрямований на досягнення мети групи та допомогу учасникам у їхніх особистісних змінах. Рівень знань тренера щодо предмета обговорення має перевищувати об'єм того, який безпосередньо потрібний для тренінгу, у кілька разів. Це дає можливість вільно змінювати тему, відповідати на будь-які складні запитання.

Професійна кваліфікація тренера складається з таких компонентів: технічної компетентності (уміння трансформувати поставлену мету в систему конкретних навчальних завдань, підібрати відповідні вправи), міжособистісної комунікативної компетентності (розвинутих комунікативних навичок), контекстуальної компетентності (володіння соціальним контекстом), адаптивної компетентності (здатність передбачати зміни та пристосовуватись до них), концептуальної компетентності (володіння основами знань), інтегративної компетенції (швидко приймати рішення) [5, 41, 46, 97, 101, 105].

Глобальні завдання будь-якої тренінгової групи:

- ефективно навчання знанням, навичкам, умінням, навичкам професійної взаємодії майбутніх працівників з різними категоріями соціального оточення;
- конструктивний розвиток особистості, удосконалення емоційної саморегуляції, стресостійкості, розвиток професійної та життєвої мотивації;

- розширення та трансформація системи переконань для підвищення адаптивних можливостей;
- розкриття творчих можливостей особистості й визначення переважного контексту творчого самовираження;
- тренування навичок нової поведінки та спостереження за змінами своїх реакцій і реакцій оточення [5, 46, 101, 105].

Види тренінгів які рекомендовано використовувати у навчально-виховному процесі:

- функціональний тренінг – дає можливість оптимізувати функції психічних процесів відповідно до вимог професійної діяльності людини. До цієї групи відносяться методи тренування уваги, пам'яті, сприйняття – тих якостей, які є досить важливими в майбутній професійній діяльності студентам.
- тренінг особистісного зростання – спрямований на саморозвиток особистості, формування навичок професійного інтелекту при вивченні профільних дисциплін.
- тренінг спеціальних вмінь – орієнтований на розвиток у старшокурсників спеціальних вмінь та навичок самоуправління, впевненості в собі, розв'язання конфліктів, комунікативної компетентності [5, 30, 47, 101, 149].

Методи оцінки ефективності впровадження комплексної тренінгової програми:

- опитування учасників. Опитування можна проводити як усно, так і письмово залежно від мети тренінгу. Усну форму застосовують у групах особистісного зростання у вигляді запитань тренера: що ви зараз відчуваєте, які зміни відбулися з вами на тренінгу, що здається незавершеним, як ви збираєтесь використовувати результати тренінгу в повсякденному житті.
- вхідна та вихідна анкета. Можна проводити у вільній формі або в структурованій;
- фіксація спостережень у ході роботи; полегшити процес

оцінювання може робота з другим тренером або відеозапис із подальшим складанням таблиць спостереження;

- постійний зворотній зв'язок (з'ясування рівня реалізації очікувань учасників тренінгу, їх задоволення від роботи тощо);
- тестові завдання (письмові тести, спрямовані на перевірку знань; психологічні тести, спрямовані на дослідження змін у психічному стані учасників; тестові завдання у вигляді вправ, які неможливо виконати, не набувши потрібних навичок;
- повторне використання психодіагностичних методів, що були використані при формуванні тренінгової групи для удосконалення професійного інтелекту, навичок, знань [101, 105, 158, 164].

Очікувані результати:

- розширення кола знань про можливості професійної самореалізації та шляхи становлення кар'єри;
- усвідомлення життєвих перспектив, що відкриває реалізація власного професійного вибору;
- позитивні зміни у перебігу адаптаційних процесів щодо умов навчання;
- підвищення рівня сформованості комунікативних навичок;
- розвиток соціального та емоційного інтелекту;
- планування та зміни способу життя з метою формування позитивних життєвих навичок [5, 45, 47, 101, 105, 158, 164].

Таким чином, під час формування програми використано досвід вчених і практиків зі сфери формальної і неформальної освіти, які орієнтовані на обрання професії, на створення мотивації розвитку, на розвиток компетентностей, на розв'язання конкретних завдань, на виявлення задатків, індивідуально-психологічних особливостей, що зумовлюють спрямованість на певні професії.

Програма може бути використана для роботи при викладанні курсу «Практична психологія», «Професійно-психологічний відбір» в закладах

вищої освіти, практикуючими психологами при наданні профорієнтаційної консультації та Центрах молоді в державних і приватних установах.

Виходячи з мети й завдань, розроблена нами Комплексна тренінгова програма спрямована на формування професійної компетентності молоді, яка знаходиться на стадії обрання або навчається за професіями економічного спрямування. Окрім того, її можна рекомендувати як тренінгову програму для студентів інших факультетів.

Структура комплексної тренінгової програми відповідає загальним принципам групової психологічної роботи (активність, рефлексія, творчість, активна взаємодія й занурення у груповий досвід) та принципам психодіагностики, системності, особистісного підходу, комплексності використання методичних засобів та організаційних прийомів.

Окрім того, враховано принципи психологічної допомоги (добровільність, рівноправність, активність, дослідницька позиція, конфіденційність). Програма розрахована на 12 академічних годин (6 занять по дві години), вона складається з двох частин, які бажано впроваджувати за планом чи в режимі окремих тематичних зустрічей. Заняття розроблені таким чином, що кожен окремий тренінг відповідає поставлений меті та має чітко окреслені завдання, чим полегшує варіативність впровадження програми у навчальний процес.

Висновки до розділу 3

Узагальнюючи результати емпіричного дослідження всіх категорій обстежуваних за комплексом інформативних методик встановлено особливості обрання професії економіста на мотиваційному, професійно-інтелектуальному, адаптаційно-комунікативному, індивідуально-психологічному та темпераментальному рівнях.

Встановлено, що проведений аналіз отриманих даних дав змогу виокремити за цими показниками найбільш суттєві кореляційні зв'язки та

факторні навантаження, які виявились найбільш значущими у структурі детермінант обрання професії економіста. Це свідчить про інформативність показників методик і необхідність їхнього використання для діагностики детермінант обрання професії економіста: по-перше, «Мотиви вибору професії» В. Семиченко; по-друге, «Опитувальник відповідності типу особистості професійному середовищу» Дж. Холланда та «Емоційного інтелекту» Н. Холла; по-третє показники за методиками «Адаптаційна мобільність» Л. Карамушки та «Оцінка комунікативного контролю у спілкуванні» Г. Ложкіна, Н. Пов'якель; по-четверте індивідуально-психологічні особливості за «16-ти факторним особистісним опитувальником» Р. Кеттела і по-п'яте за показниками методики «Властивості темпераменту» В. Русалова.

За суттєвою вагою факторних навантажень змінних і кореляційних зв'язків виокремлено соціально-психологічні детермінанти обрання професії економіста, а саме: F1 – мотиваційний; F2 – професійно-інтелектуальний; F3 – адаптаційно-комунікативний; F4 – індивідуально-психологічний; F5 – темпераментальний.

Встановлено загальні закономірності та особливості, які притаманні кожній окремій групі обстежуваних.

Доведено, що більшість показників мотиваційної, професійно-інтелектуальної, адаптаційно-комунікативної, індивідуально-психологічної сфер обстежуваних суттєво змінювались у професіогенезі у бік зростання від низьких і середніх у першокурсників до переважно середніх у бакалаврів і до середніх і переважно високих у магістрів і високих у експертів. Такі результати свідчать про адекватне обрання професії економіста більшістю обстежуваних.

Визначено особливості детермінант обрання професії економіста які виявляються у суттєвому впливі внутрішніх індивідуально і соціально значущих мотивах, разом із зовнішніми позитивними мотивами; на професійно інтелектуальному рівні істотним виявився емоційний інтелект:

емоційна обізнаність, самомотивація, розпізнання емоцій інших людей і управління своїми емоціями, а також такі важливі зв'язки особистості зі сферою професійної діяльності економіста як: конвенціональний, інтелектуальний, реалістичний, заповзятливий; на адаптаційно-комунікативному – такі особистісні характеристики як: готовність до адаптаційної мобільності завдяки легкості переключення на інші види діяльності та адаптації до нових обставин, а також легкості встановлення контактів з іншими людьми та здатності до високого рівня комунікативного контролю; на індивідуально-психологічному рівні – суттєва значущість таких рис як: сміливість, домінування, дипломатичність. Такі індивідуально-психологічні характеристики сприяють розвитку значущих для професії економіста компетентностей, пов'язаних зі здатністю взаємодіяти, налагоджувати контакти з іншими людьми; сприяють емоційній стабільності, яка зумовлена високим рівнем самоконтролю, твердості, низьким рівнем тривожності, а практичність і радикалізм сприяє високим оцінкам інтелекту; при цьому темпераментальні особливості обстежуваних свідчать про такі важливі професійні якості як високі ергічність і соціальна ергічність, пластичність і соціальна пластичність, темп і соціальний темп.

Розроблено комплексну програму діагностики і розвитку соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста.

Мета програми полягає у розробці інформативного комплексу психодіагностичного інструментарію та визначення адекватних психологічних технологій спрямованих на розвиток соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста.

Програма призначена для профорієнтаційної роботи практичним психологам, соціальним працівникам, піар-менеджерам та педагогам.

Комплексна програма діагностики і розвитку психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста містить: вступ, дві частини і додатки. У вступі розкрито актуальність проблеми і її призначення для практичного використання.

У першій частині представлено інформативний комплекс методик, які дають змогу визначити особливості обстежуваних на мотиваційному, професійно-інтелектуальному, адаптаційно-комунікативному, індивідуально-психологічному рівнях.

У другій частині сформовано модель впровадження психологічної тренінгової програми розвитку психологічних компонентів детермінант обрання молоддю професії економіста.

На підставі теоретичного та емпіричного дослідження ми розглядаємо соціально-психологічні детермінанти обрання молоддю професії економіста як системні інтегральні характеристики, що реалізуються особистістю під впливом зовнішніх і внутрішніх умов життєдіяльності та виявляються в особливостях гармонійного поєднання мотиваційної, професійно-інтелектуальної, адаптаційно-комунікативної, індивідуально-психологічної та темпераментальної сфер особистості, які сприяють розвитку професійно значущих компетентностей у професійній діяльності економіста.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі на підставі теоретичного аналізу наукових підходів та узагальнення результатів емпіричного дослідження запропоновано вирішення актуального науково-практичного завдання щодо визначення змісту, структури, соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста та розроблення комплексної програми психодіагностики та їх розвитку у процесі професійного навчання і становлення особистості. Отримані результати дали змогу реалізувати мету і завдання дослідження, на основі чого сформульовано наступні висновки.

1. Теоретичний аналіз наукових підходів щодо обрання молоддю професій дав змогу з'ясувати їх різноманіття, виходячи із конкретних наукових завдань або ж належності до певних наукових шкіл і напрямів психологічної науки і практики. Визначено, що спільним у наукових поглядах на обрання молоддю професій є безперечний вплив на особистість комплексу зовнішніх і внутрішніх детермінант. До зовнішніх віднесено такі фактори як: тиск, тяжіння, відштовхування, інерція, а до внутрішніх власні мотиваційні чинники обрання конкретної професії, привабливість умов і особливостей професійної діяльності, можливості реалізації позапрофесійних цілей.

1.1. Складність економічних, соціально-психологічних, політичних, епідеміологічних і нинішніх особливих умов життєдіяльності молоді під час ковіду і війни зумовлює суперечливий вплив на ціннісні орієнтації, структуру мотивації, комунікацію, сприйняття негативної і неоднозначної інформації і це, безперечно, зумовлює когнітивний дисонанс особистості при обранні професії.

1.2. Професійна діяльність економіста для молоді є соціально значущою. Вона визначається високим рівнем економічної освіченості, розвитком комунікативної і етичної культури, професійно важливих якостей та набуттям загальних і професійних компетентностей, ґрунтовною

підготовкою до виконання планово-економічних, організаційних, управлінських, аналітичних і дослідницьких завдань.

1.3. Профорієнтаційна робота, як система заходів, сприяє людині у виборі професії і побудові професійної кар'єри на основі врахування її бажань, інтересів і схильностей, можливостей і здібностей працювати в обраному виді діяльності. З'ясовано, що цілями функціонування системи професійної орієнтації є формування в молоді соціально-значимих внутрішніх регуляторів активності (поведінки) у зв'язку з вибором професії і планування перспектив професійного шляху; створення умов для соціально цінної активності в професійному самовизначенні; надання допомоги молоді в адекватному виборі професії; розподіл молоді за професіями; психологічна підготовка й адаптація молоді до професійного навчання і подальшої трудової діяльності.

Практика показує, що найбільш активне психологічне забезпечення профорієнтаційної роботи виявляється на етапі професійної консультації. Вона вимагає дотримання ряду професійних, етичних, організаційних принципів, а саме: добровільність участі; активність опанта в процесі консультування; конфіденційність діагностичної інформації; професійна компетентність фахівців.

2. За результатами емпіричного дослідження кореляційного та факторного аналізу визначено інформативний психодіагностичний інструментарій, який дав змогу дослідити особливості соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста на мотиваційному, професійно-інтелектуальному, комунікативно-адаптаційному, індивідуально-психологічному та типологічному рівнях.

В основу емпіричного дослідження покладено авторську концептуальну модель. Вона включає мету, завдання, три етапи дослідження (теоретичний, емпіричний і підсумковий), психодіагностичний інструментарій дослідження, соціально-психологічні детермінанти обрання молоддю професії економіста і призначення щодо використання

комплексної програми психодіагностики і розвитку соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста.

3. Результати анонімного індивідуального опитування показали наступне. Найбільшу силу впливу на вибір професії економіста мають зовнішні та внутрішні чинники й мотиви. Негативно виражені зовнішні мотиви мають найбільшу силу у студентів першого курсу, середню силу -- у бакалаврів; силу низького рівня – у магістрів та експертіву.

3.1. Ідентифіковано наступну закономірність за результатами проведеного дослідження: професійно важливі якості у професіогенезі суттєво зростають у процесі набуття професійних компетентностей. Зокрема в частині обробки даних (засобами статистичного аналізу); бібліографічного аналізу (соціальні та довідкові дані); володіння інформаційними технологіями та сучасними методами обробки даних. Дослідження показало, що респонденти на більш пізньому рівні розвитку професійного рівня до суттєвих аспектів оволодіння професією відносять м'які навички, зокрема адаптивність до швидкозмінюваних умов оточуючого середовища, комунікаційні навички.

3.2. Встановлено, що на вибір саме професії економіста впливає сукупність та рівень вираженості внутрішніх та зовнішніх мотивів, здатність опрацьовувати інформацію і дані, аналізувати та виявляти тенденції на основі вивчення статистичних даних, оволодіти сучасними інформаційними технологіями. Разом із тим, дослідження продемонструвало важливість не лише професійних навичок, а й м'яких навичок, зокрема тих, що сприяють розвитку емоціонального інтелекту особистості.

4. На підставі результатів емпіричного дослідження виокремлено 5 факторів, які ми розглядаємо як соціально-психологічні детермінанти, що зумовлюють обрання професії економіста. Найбільш вагомими факторними навантаженнями і найвищими кореляційними зв'язками за F1 (мотиваційний фактор) спостерігаються за змінними методики «Мотиви вибору професії» В. Семиченко; за F2 – професійно-інтелектуальним фактором за

«Опитувальником відповідності типу особистості професійному середовищу» Дж. Холланда; за F3 –адаптаційно-комунікативним – за показниками методик «Адаптаційна мобільність» Л. карамушки і «Оцінка комунікативного контролю у спілкуванні» Г. Ложкіна, Н. Пов'якель; за F4 – індивідуально-психологічним – за показниками інтелектуальної, комунікативної та емоційно вольової сфер особистості, за «16 факторним особистісним опитувальником» Р. Кеттелла; за F5 – темпераментальним – за методикою «Дослідження властивостей темпераменту» В. русалова. Такі результати дають підстави рекомендувати наведений комплекс методик для дослідження соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста.

5. Узагальнюючи результати дослідження всіх категорій обстежуваних за комплексом показників інформативних методик встановлено особливості обрання професії економіста на мотиваційному, професійно-інтелектуальному, адаптаційно-комунікативному, індивідуально-психологічному та темпераментальному рівнях.

Доведено, що соціально-психологічні детермінанти мотиваційної, професійно-інтелектуальної, адаптаційно-комунікативної, індивідуально-психологічної сфер обстежуваних суттєво змінюються у професіогенезі у бік зростання – від низьких і середніх у першокурсників до переважно середніх у бакалаврів і до середніх і переважно високих у магістрів і високих у експертів. Водночас низький їх рівень є показанням для використання комплексної програми діагностики і розвитку соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста як на етапі профорієнтації, так і під час професійної підготовки.

5.1 Визначено особливості детермінант обрання професії економіста, які виявляються у суттєвому впливі внутрішніх індивідуально і соціально значущих мотивах, разом із зовнішніми позитивними мотивами.

5.2 Емоційний інтелект особистості є суттєвим для розвитку професійно-інтелектуального рівня особистості та включає ряд важливих

складових: емоційну обізнаність, здатність до мотивації, вміння розпізнавати емоції інших членів соціуму, можливість створювати зв'язки у професійній сфері (конвенціональний, інтелектуальний, реалістичний, заповзятливий).

5.3 На адаптаційно-комунікативному – виявлено такі особистісні характеристики як: готовність до адаптаційної мобільності завдяки легкості переключення на інші види діяльності та адаптації до нових обставин, а також легкості встановлення контактів з іншими людьми та здатності до високого рівня комунікативного контролю.

5.4 На індивідуально-психологічному рівні визначено суттєву значущість таких рис як: сміливість, домінування, дипломатичність, зумовлюють значущість у професії економіста компетентності пов'язані зі здатністю взаємодіяти, налагоджувати контакти з іншими людьми, емоційна стабільність зумовлена високим рівнем самоконтролю, твердості, низьким рівнем тривожності, а практичність і радикалізм сприяє високим оцінкам інтелекту.

5.5 Темпераментальні особливості обстежуваних свідчать про такі важливі професійні якості як: високі ергічність і соціальна ергічність, пластичність і соціальна пластичність, темп і соціальний темп.

6. Розроблено комплексну програму діагностики і розвитку соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста.

Мета програми полягає у розробці інформативного комплексу психодіагностичного інструментарію та визначення адекватних психологічних технологій спрямованих на розвиток соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста.

Програма призначена для профорієнтаційної роботи практичним психологам, соціальним працівникам, піар-менеджерам та педагогам.

Комплексна програма діагностики і розвитку психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста містить: вступ, дві частини і додатки. У вступі розкрито актуальність проблеми і її призначення для практичного використання.

У першій частині представлено інформативний комплекс методик, які дають змогу визначити особливості обстежуваних на мотиваційному, професійно-інтелектуальному, адаптаційно-комунікативному, індивідуально-психологічному рівнях.

У другій частині сформовано модель впровадження психологічної тренінгової програми розвитку психологічних компонентів детермінант обрання молоддю професії економіста.

7. На підставі теоретичного та емпіричного дослідження ми розглядаємо соціально-психологічні детермінанти обрання молоддю професії економіста як системні інтегральні характеристики, що реалізуються особистістю під впливом зовнішніх і внутрішніх умов життєдіяльності та виявляються в особливостях гармонійного поєднання мотиваційної, професійно-інтелектуальної, адаптаційно-комунікативної, індивідуально-психологічної та темпераментальної сфер особистості, які сприяють розвитку професійно значущих компетентностей у професійній діяльності економіста.

Дане дослідження не вичерпує усіх аспектів означеної проблеми. Актуальним в умовах сьогодення є використання запропонованого нами комплексу психологічних методик для дослідження інтегральної оцінки показників обрання молоддю професії економіста з використанням комп'ютерної діагностики та моніторингу розвитку професійних компетентностей у професіогенезі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янова А. В. Концептуальні підходи до проблеми професійного самовизначення особистості у вітчизняній та зарубіжній психології. *Молодий вчений*. 2015. № 2(6). С. 357–360.
2. Аксенченко К. Б., Журба А. М., Бочелюк В. Й. Аналіз категорій професійного самовизначення та професійних криз особистості у науковому просторі. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2018. № 1. С. 19–26.
3. Анотований каталог дисертацій, захищених у спеціалізованих вчених радах Д. 26.453.01 та Д. 26.453.02 Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України (2014–2018 рр.) : інформ.-довідк. вид. / за наук. ред. С. Д. Максименка. Київ : Ін-т психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2019. 188 с.
4. Артеменко О. А. Структурні компоненти та критерії оцінки професійної спрямованості старшокласників. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2013. Вип. 17(1). С. 62–72.
5. Афанасьєва Н. Є., Перелигіна Л. А. Теоретико-методологічні основи соціально-психологічного тренінгу : навчальний посібник. Харків : ХНАДУ, 2015. 315 с.
6. Балл Г. О. Методологічні засади гуманізації (особистісної орієнтації) професійної діяльності та підготовки до неї. Психологія праці та професійної підготовки особистості : навчальний посібник. / за ред. І. С. Перепелиці, В. В. Рибалки. Хмельницький : ТУП, 2001. С. 5–25.
7. Барко В. І., Остапович В. П., Барко В. В. Шляхи оптимізації професійного психологічного відбору кандидатів на службу до національній поліції України. *Право і безпека*. 2017. № 1(64). С. 12–19.
8. Бєвз В., Главник О. Технологія тренінгу / за заг. ред. С. Максименка. Київ : Главник, 2005. 112 с.
9. Бєх М. І. Формування образу «Я – майбутній професіонал» у старшокласників у процесі професійної орієнтації : дис. ... канд. пед. наук :

13.00.07. Київ, 2010. 229 с.

10. Бухлова Н. В. Тренінг про тренінг: формування самоосвітньої компетентності учнів. Київ : Шкільний світ, 2009. 128 с.

11. Василик А. В., Вандоляк О. В. Передумови та проблеми професійного самовизначення і планування кар'єри молоддю в Україні. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2018. № 1. С. 344–354.

12. Винославська О. В. Емпіричні методи психології. *Практична психологія та соціальна робота*. 2005. № 5. С. 1–7.

13. Власенко А. А. Про когнітивну складову професійної соціалізації особистості. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2018. № 4. С. 22–28.

14. Вовковінська Ю. В. Роль мотиваційних чинників та соціально-педагогічний вплив при виборі професії серед випускників ЗОШ. *Вісник Національного університету оборони України*. 2012. Вип. 6. С. 29–32.

15. Галян І. М. Життєві репрезентації як регулятори аксіогенезу особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. Психологічні науки*. 2018. Вип. 1(1). С. 62–67.

16. Гомонюк О. М. Особливості формування професійного самовизначення старшокласників у процесі профорієнтації. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер. Психологія*. 2017. Вип. 4. С. 35–39.

17. Гудименко К. М. Професійне самовизначення старшокласників як психолого-педагогічна проблема. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. Т. 2, № 46. С. 227–232.

18. Гузій Н. В. Проблема професіогенезу фахівця в ракурсі сучасних теорій професіоналізації. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. 2010. Вип. 11(21). С. 3–6.

19. Гуцан Л. А. Професійне самовизначення старшокласників в умовах освітнього округу. Харків, 2016. 219 с.

20. Доротюк В. І. Педагогічні умови професійного самовизначення

старшокласників. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2015. № 4. С. 28–30.

21. Дроздова Ю. В. Особливості застосування психологічної програми розвитку професійного самовизначення майбутніх фахівців торговельного підприємства під час викладання іноземної мови. *Проблеми сучасної психології*. 2016. Вип. 31. С. 58–66. URL: <http://journals.uran.ua/index.php/2227-6246/article/view/157823> (дата звернення: 15.04.2023).

22. Євдокимова Н. О. Професійно-психологічний тренінг як технологія становлення професіонала. *Актуальні проблеми психології*. 2009. Вип. 20, Т. 7, Ч. 1. С. 125–128.

23. Психодіагностичне забезпечення профорієнтації в системі педагогічної освіти : посібник. / Єгорова Є. В. та ін. ; за ред. О. М. Ігнатович. Кіровоград : ІмексЛТД, 2014. 228 с.

24. Жуковська В. Аксьонова А., Мрихіна О. Мотиваційний інструментарій результативності персоналу підприємства. *Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту*. 2019. Вип. 25. С. 152–160.

25. Загребнюк Ю. В. Професійне самовизначення учнівської молоді в середніх навчальних закладах США : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Умань, 2016. 19 с.

26. Занюк С. С. Психологія мотивації. Київ : Либідь, 2002. 304 с.

27. Занюк С. Мотивація та саморегуляція учня. Київ : Главник, 2004. 96 с.

28. Зарицька В. В. Емоційний інтелект як чинник ефективності професійної діяльності. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2016. Вип. 50. С. 117–125.

29. Іванова Н. Г. Формування професійно важливих якостей – важлива умова успішного виховання майбутніх фахівців. *Педагогічний дискурс*. 2012. Вип. 12. С. 163–166.

30. Іваньо Ю. Особливості формування особистих професійних планів учнів 8–9 класів. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Педагогіка*. 2009. № 1. С. 141–145.
31. Іллін Є. П. Мотивація й мотиви / пер. з рос., передмова та примітки Т. В. Тадеєвої. Тернопіль : Навчальна книга ; Богдан, 2013. 512 с.
32. Кавецький В. Є. Чинники впливу на професійне самовизначення школярів. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Педагогіка*. 2015. № 2. С. 158–162.
33. Калінська А. В. Формування у старшокласників готовності до вибору професій сфери економіки та підприємництва в умовах профільного навчання : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2013. 20 с.
34. Калюжна І. П. Психологічні чинники професійного самовизначення старшокласників : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2019. 20 с.
35. Кандиба М. О. Особливості взаємозв'язку емоційної зрілості та професійної толерантності особистості. *Психологічні перспективи*. 2015. Вип. 25. С. 75–87.
36. Капосльоз Г. В. Особливості мотивації до професійної діяльності (опанування професією) в юнацькому віці. *Військова освіта*. 2013. Вип. 2. С. 96–109.
37. Капосльоз Г. В. Особливості функціонування мотиваційної сфери особистості та управління мотивацією суб'єкта. *Вісник національного університету оборони України*. 2011. Вип. 1(20). С. 157–163.
38. Карамушка Л. М., Іщук О. В. Психологія організаційної культури вищого навчального закладу (у контексті становлення професійної ідентичності студентів) : монографія. Київ–Запоріжжя : Кругозір, 2015. 276 с.
39. Психологічні технології підготовки освітнього персоналу до розвитку організаційної культури в умовах соціальної напруженості :

монографія / Карамушка Л. М. та ін. ; за ред. Л. М. Карамушки. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2018. 240 с.

40. Карамушка Л. М. Технології роботи організаційних психологів: навчальний посібник для студентів вищ. навч. закл. та слухачів ін-тів післядиплом. освіти / За наук. ред. Л. М. Карамушки. Київ : ІНКІОС, 2005. 366 с.

41. Технологія психологічної підготовки персоналу організацій до роботи в умовах соціально-економічних змін (на матеріалі освітніх організацій) : навчальний посібник. / за наук. ред. проф. Л. М. Карамушки. Київ : Науковий світ, 2008. 230 с.

42. Карамушка Л. М., Москальов М. В. Психологія підготовки майбутніх менеджерів до управління змінами в організації : монографія. Київ-Львів : Сполом, 2011. 216 с.

43. Карамушка Л., Литвинчук А. Комплекс методик для дослідження лідерських якостей персоналу комерційних організацій. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2021. № 2–3(23). С. 50–55. DOI: <https://doi.org/10.31108/2.2021.2.23.9>.

44. Карамушка Л., Тиченко М. Психологічна готовність працівників сфери креативних індустрій до здійснення професійної кар'єри: зміст, структура, методики дослідження. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2022. № 3-4(27). С. 95–102. DOI: <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.9>.

45. Карамушка Л. М., Гончаренко\ Я. В. Психологія орієнтації на клієнта персоналу комерційних організацій : монографія. Київ :Компринт, 2021. 224 с.

46. Карамушка Л. М., Худякова Н. Ю. Мотивація підприємницької діяльності : монографія. Київ–Львів : Сполом, 2011. 208 с.

47. Карпенко Є. Основи психотренінгу : навчальний посібник. Дрогобич : Львівський державний університет внутрішніх справ ; Просвіт, 2015. 78 с.

48. Про затвердження переліку робіт, де є потреба у професійному доборі : Наказ Міністерства охорони здоров'я України та державного комітету України по нагляду за охороною праці від 23 верес. 1994 р. № 263/121.

49. Клименко В. В. Теоретико-методологічні проблеми психології (психосеміотичний аналіз понять) : монографія. Київ : Слово, 2017. 304 с.

50. Коkun О. М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця : монографія. Київ : Інформ.-аналіт. агентство, 2012. 200 с.

51. Збірник методик діагностики лідерських якостей курсантського, сержантського та офіцерського складу : методичний посібник. / Коkun О. М. та ін. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2012. 433 с.

52. Коkun О. М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини: психофізіологічний аспект забезпечення діяльності : монографія. Київ : Міленіум, 2004. 265 с.

53. Комар Т. В. Професійне самовизначення як передумова становлення професійної зрілості особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. Психологічні науки*. 2016. Вип. 5(1). С. 81–85.

54. Кондратенко В. С., Губа Н. О. Вплив мотивів на вибір майбутньої професії старшокласників. *Молодий вчений*. 2016. № 6. С. 419–422.

55. Коновалова О. В. Обґрунтування психодіагностичного інструментарію дослідження мотиваційної готовності студентів до діяльності у сфері торгівлі. *Проблеми сучасної психології*. 2018. Вип. 41. С. 127–141.

56. Коновалова О. В. Психологічні особливості формування мотиваційної готовності до діяльності майбутніх фахівців торговельно-економічної сфери. *Science and Educationa New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2019. Vol. VII(78), Iss. 196. P. 71–75.

57. Психологія праці в звичайних та екстремальних умовах : навч. посіб. для студ. ВНЗ / Корольчук М. С. та ін. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. 523 с.

58. Корольчук М. С., Крайнюк В. М. Теорія і практика професійного психологічного відбору : навч. посіб. для студ. вищих навчальних закладів. Київ : Ельга-Ніка-Центр, 2012. 536 с.
59. Корольчук М. С., Крайнюк В. М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах : навчальний посібник. Київ : Ніка-Центр, 2010. 580 с.
60. Корольчук М. С., Осьодло В. І. Психодіагностика. Київ : Ельга ; Ніка-Центр, 2014. 400 с.
61. Корольчук М. С. Психофізіологія діяльності. Київ : Ельга ; Ніка-Центр, 2012. 400 с.
62. Костюк Г. С. Роль професійного самовизначення в формуванні особистості / Професійна орієнтація учнів / упоряд. З. С. Нечипорук. Київ: Рад. шк., 1971. С. 17-25.
63. Котик І. О. Практикум із діагностики мотиваційної сфери особистості : навчально-методичний посібник. Вінниця, 2008. 171 с.
64. Крайнюк В. М. Психологія стресостійкості особистості : монографія. Київ : Ніка-Центр, 2009. 432 с.
65. Креденцер О. В. Психологія розвитку підприємницької активності персоналу освітніх організацій : монографія. Київ : Логос, 2019. 320 с.
66. Креденцер О. В., Абдулаєва І. Б. Тренінг «Розвиток самоефективності підприємців сфери торгівлі»: структура, особливості проведення та оцінка ефективності. *Актуальні проблеми психології: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія.* 2016. Вип. 44, Т. 1. С. 36–41.
67. Кулаков Р. С. Психологічні особливості становлення готовності старшокласників до професійного самовизначення в умовах профільного навчання. *Проблеми сучасної психології.* 2014. Вип. 26. С. 340–352.
68. Кумпан О. О. Професійне самовизначення та його вплив на загальний розвиток особистості в професійній діяльності. *Науковий вісник*

льотної академії. *Сер. Педагогічні науки*. 2018. Вип. 4. С. 118–123.

69. Кушніренко К. О. Психологічні особливості професіографії діяльності спеціалістів банківської сфери : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.10. Київ, 2017. 235 с.

70. Лібович Н. П. Професійне самовизначення старшокласників в умовах соціально економічних змін та сучасного ринку праці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова*. 2013. Вип. 7(33), Т. 1. С. 462–467.

71. Ліплянська О. В. Дослідження плинності персоналу комерційних організацій: вплив чинників мезо- та макрорівня. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2015. № 2. С. 75–80.

72. Ложкін Г. В., Пов'якель Н. І. Психологія конфлікту: Теорія і сучасна практика: навчальний посібник. Київ: Професіонал, 2006. 416 с.

73. Ложкін Г. В., Спасенніков І. В. Економічна психологія : навчальний посібник. Вид. 2-ге, переробл. і доповн. Київ : Професіонал, 2006. 400 с.

74. Лозовецька В. Т. Професійна орієнтація молоді в умовах сучасного ринку праці : монографія. Київ, 2012. 157 с.

75. Луценко О. Л. Тести для вибору професії. Київ : Майстер-клас, 2011. 226 с.

76. Лучик С. Д. Професійне самовизначення і професійний розвиток молоді. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Сер. Економічні науки*. 2017. Вип. 3. С. 16–26.

77. Любягина О. А. Процесс социализации личности старшеклассника как основа становления профессионального самоопределения. *Наука в інформаційному просторі* : матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф., 10-11 жовт. 2013 р. : у 8 т. Дніпропетровськ, 2013. Т. 5. С. 35–38.

78. Ляховченко Н. В., Петрук В. А. Аналіз факторів, що впливають на вибір майбутньої професії старшокласниками. *Вісник Вінницького*

політехнічного інституту. 2014. № 4. С. 125–128.

79. Ляшенко Р. О. Взаємозв'язок розвитку професійного самовизначення та самоактуалізації особистості. *Професійна освіта: проблеми і перспективи*. 2017. Вип. 12. С. 83–88.

80. Макаренко М. В. Основи професійного відбору військових спеціалістів та методики вивчення індивідуальних психофізіологічних відмінностей між людьми / Ін-т фізіології ім. О. О. Богомольця НАН України ; Наук.-дослід. центр гуманітар. проблем Збройних Сил України. Київ, 2006. 395 с.

81. Максименко С. Д. Метод дослідження особистості. *Практична психологія та соціальна робота*. 2004. № 7. С. 1–8.

82. Максименко С. Д., Осьодло В. І. Структура та особистісні детермінанти професійної самореалізації суб'єкта. *Проблеми сучасної психології*. 2010. Вип. 8. С. 32–35.

83. Максименко С. Д., Прокоф'єва О. О., Царькова О. В., Кочкурова О. В. Практикум із групової психокорекції : підручник. Мелітополь : Люкс, 2015. 414 с.

84. Максименко С. Д., Карамушка М. Л., Креденцер О. В., Філь О. А. Комплекс активних методів та форм психологічної підготовки підприємців до підвищення ефективності підприємницької діяльності. *Актуальні проблеми психології. Соціальна психологія. Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2005. Т. 1. С. 3–9.

85. Максименко С. Д. Метод дослідження особистості. *Практична психологія та соціальна робота*. 2004. № 7. С. 1–8.

86. Малкова Т. М. Професійне становлення особистості (на прикладі вищих навчальних закладів системи Міністерства внутрішніх справ України) : монографія. Київ, 2012. 396 с.

87. Мартиненко О. О. Загальні особливості професійного самовизначення сучасних старшокласників. *Науковий журнал «Габітус»*. 2020. Вип. 16. С. 151–155.

88. Мартиненко О. О. Концептуальна модель дослідження вибору молоддю професії економіста. *Science and Education a New Dimension*. 2021. Vol. IX(99), Iss. 252. P. 68-74. DOI: <https://doi.org/10.31174/SEND-PP2021-252IX99>.
89. Мартиненко О. О. Особливості мотиваційного та професійно інтелектуального факторів обрання молоддю професії економіста. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. Психологія*. 2021. Вип. 3. С. 119–124.
90. Мартиненко О. О. Теоретико-методологічний аналіз наукових підходів до вибору професій старшокласниками. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2020. № 3(53), Т. 1.
91. Мартиненко О. О. Аналіз результатів анкетування соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста. *Вісник Національного університету оборони України*. 2021. Вип. 5(62).
92. Мартиненко О. О. Взаємозв'язки і фактори дослідження соціально психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста. *Вісник Національного університету оборони України*. 2021. Вип. 4(62). С. 79–86.
93. Маслоу А. Мотивація і особистість. СПб.: Євразія, 1999. С.77-10.
94. Мащенко Н. І. Основи педагогіки і психології вищої школи : курс лекцій. Вид. 2-е, доповн. та переробл. Кременчук, 2006. 272 с.
95. Мельник М. Ю. Формування готовності обдарованих старшокласників до професійного самовизначення : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Умань, 2016. 19 с.
96. Корольчук М. С., Осьодло В. І., Трофімов Ю. Л. Методологічні та теоретичні проблеми психології : навч. посіб. Київ : Ніка-Центр, 2013. 296 с.
97. Методологія проведення тренінгів : курс лекцій з дисципліни для студ. денної та заочної форми навчання спеціальності 053 «Психологія» / укл.: І. О. Корнієнко, С. І. Алмаші. Мукачево : МДУ, 2016. 60 с.

98. Миронець С. М., Тімченко О. В. Негативні психічні стани рятувальників в умовах надзвичайної ситуації: монографія. Київ: Консультант, 2008. 232 с.
99. Миронець С. М. Психологічна допомога та підтримка рятувальникам в умовах проведення міжнародних гуманітарних місій. *Актуальні дослідження в сучасній вітчизняній екстремальній та кризовій психології*: монографія / за заг. ред. В. П. Садкового, О. В. Тімченко; НУЦЗУ. Харків: ФОП Панов А. М., 2022. Т. II. С. 289–306.
100. Миронець С. М. Психологія діяльності міжнародних гуманітарних місій: теоретичні та прикладні аспекти: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2020. 712 с.
101. Мілютіна К. Л. Теорія і практика психологічного тренінгу: навч. посіб. Київ: МАУП, 2004. 192 с.
102. Мірошниченко О. М. Особливості професійно-психологічного відбору кадрів до державної кримінально-виконавчої служби України. *Право і безпека*. 2017. № 1(64). С. 140–145.
103. Моргун В. Ф., Тітов І. Г. Основи психологічної діагностики: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2009. 464 с.
104. Морін О. Л. Закономірності професійного самовизначення особистості. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2017. Вип. 21(2). С. 78–89.
105. Мороз Л. І. Професійно-психологічний тренінг у становленні особистості фахівця (на прикладі працівників ОВС): монографія. Івано-Франківськ: Надвірнянська друкарня, 2007. 312 с.
106. Москаленко В. В. Психологія соціального впливу. Київ, 2007. 447 с.
107. Мудрик А. Б., Шишкіна Х. Ю. Розвиток лідерських якостей: програма тренінгу. Луцьк, 2013. 120 с.
108. Муқан Н. В. Специфіка розвитку професійної освіти в Україні.

Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2018. Вип. 60, Т. 2. С. 125–128.

109. Найдъонов М. І. Психологія престижності професій : монографія. Кіровоград, 2013. 159 с.

110. Неїжпапа Л. С. Стратегія професійного розвитку особистості: теоретичний аналіз. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сер. Соціальна робота. Соціальна педагогіка.* 2016. Вип. 22. С. 167–173.

111. Особистісно-професійне зростання: психологічні тренінги : навчально-методичний посібник. / за ред.: Л. В. Долинської, О. В. Темрук. Київ : Каравела, 2017. 560 с.

112. Осьодло В. І. Психологія професійного становлення офіцера : монографія. Київ : Золоті ворота, 2012. 462 с.

113. Ошуркевич Н. Генеза та сутнісний зміст професійного самовизначення особистості. *Педагогічний процес: теорія і практика.* 2018. Вип. 4(63). С. 43–49.

114. Пачковський Ю. Ф. Психологія підприємництва. Київ : Каравела, 2012. 416 с.

115. Пашукова Т. І., Допіра А. І., Дьяконов Г. В. Практикум із загальної психології / за ред. Т. І. Пашукової. Київ : Знання ; КОО, 2000. 204 с.

116. Педорич А. В. Профорієнтаційна робота педагога як механізм формування свідомого професійного вибору. *Інноваційна педагогіка.* 2018. Вип. 5. С. 120–124.

117. Перелигіна Л. А., Крещук К. Ю. Теоретико-методологічні основи дослідження стереотипів у професійній діяльності. *Проблеми екстремальної та кризової психології.* 2014. Вип. 15. С. 192–200.

118. Петрище В., Лемак М. Обираю професію : навчально-методичний посібник з профільного навчання (на допомогу практичним психологам та соціальним педагогам). Ужгород : Уждрук, 2013. 200 с.

119. Пилипенк Н. М. Мотиваційні чинники адаптації молодшої людини до ситуації кризи професійного становлення : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Київ, 2012. 20 с.

120. Максименко С. Д., Мазаракі А. А., Кулаковська Л. П., Кулаковський Т. Ю. Підприємництво: психологічні, організаційні та економічні аспекти : навчальний посібник. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. 720 с.

121. Погрібна В. Л., Підкуркова І. В. Професійне самовизначення: проблеми теорії та практики. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Сер. Соціологія. 2017. № 4. С. 106–117.

122. Поплавська О. А. Сутність та структура формування готовності майбутніх економістів до професійної діяльності в умовах дистанційного навчання. *Проблеми сучасної педагогічної освіти*. Сер. Педагогіка і психологія. 2013. Вип. 41, Ч. 3. С. 573–579.

123. Практична психологія : навч. посіб. для студ. вищ.навч. закл. / Корольчук М. С. та ін. Київ : Київ.нац.торг.-екон. ун-т, 2014. 728 с.

124. Приймук О. О. Психологічні умови формування професійних якостей здобувачів вищої освіти : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.10. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017. 22 с.

125. Приходько Т. П. Теоретичні основи дослідження формування готовності економістів до професійної діяльності у вищому навчальному закладі. *Наука і освіта*. 2013. № 4. С. 49–52.

126. Психологічне забезпечення професіогенезу фахівців торгівлі і сфери послуг : монографія / Корольчук В. М. та ін. ; за заг. ред. М. С. Корольчука. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2020. 288 с.

127. Психологічні тренінги в школі / упоряд. Т. Шаповал. Київ : Шкільний світ, 2006. 128 с.

128. Психологія адаптації студентів до навчальної діяльності : монографія / Корольчук М. С. та ін. ; за заг. ред. М. С. Корольчука. Ужгород : РІК-У, 2017. 218 с.

129. Психологія професійного самовизначення особистості : монографія / Корольчук М. С. та ін. ; за заг. ред. М. С. Корольчука. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 280 с.

130. Психофізіологічне забезпечення професійного самоздійснення фахівця в умовах соціально-економічних перетворень : монографія / Кокун О. М. та ін. ; за ред. О. М. Кокуна. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2018. 298 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/712848> (дата звернення: 15.04.2023).

131. Ренке С. О. Професійний образ «Я» як предмет психології та становлення особистісної ідентичності майбутнього фахівця. *Проблеми сучасної психології*. 2018. Вип. 39. С. 257–271.

132. Рибалко В. Психолого-педагогічні принципи і стадії розробки особистісно орієнтованої підготовки учнівської молоді в системі неперервної професійної освіти. *Неперервна освіта: теорія і практика*. 2011. Вип. 2. С. 33–41.

133. Рубінштейн С. Л. Основи загальної психології, М.: Вчені записки ЛДП ім. А. І. Герцена. Том XXXIV, Л., 1940.

134. Савчин М. В. Духовний потенціал людини : монографія. Вид. 2-ге, переробл. та доповн. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010.

135. Саприкін Ю. М. Психологічні чинники процесу професійного самовизначення. *Проблеми сучасної психології*. 2016. № 1. С. 88–96.

136. Сафін О. Д., Джулай А. І., Горенко М. В. Емоційний інтелект як предиктор різних аспектів регуляції у професійній діяльності психолога. *Вісник Національного університету оборони України*. 2021. № 6. С. 24–36.

137. Сафін О. Д., Столярова О. М., Діхтяренко С. Ю., Рабодзей Т. С. Мотиваційна готовність здобувачів вищої освіти до майбутньої професії

психолога. *Вісник Національного університету оборони України*. 2021. № 6. С. 48–60.

138. Святенко Ю. О. Тренінг особистісного зростання : навчально-методичний посібник. Київ : Слово, 2017. 107 с.

139. Семиченко В. А. Проблеми мотивації поведінки і діяльності людини. Модульний курс психології, 2004. 521 с.

140. Семиченко В. А. Психологія: Темперамент. Київ–Полтава : Форміка, 2001. 168 с.

141. Серета О. Ю. Особливості впливу соціально-психологічних чинників на професійне самовизначення старшокласників. *Психологічний часопис*. 2019. Т. 5, № 11. С. 268–282.

142. Сидоренко В. К. Професійне самовизначення як основа створення умов для забезпечення якості життя молодою людиною. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Сер. Педагогіка, психологія, філософія*. 2013. Вип. 192(2). С. 148–159.

143. Слесик К. М. Виховання лідерів. Харків : Основа, 2009. 128 с.

144. Словік О. М. Типи професійної ідентифікації особистості. *Вісник Одеського національного університету. Сер. Економіка*. 2013. Т. 18, Вип. 2(1). С. 159–162.

145. Спиця-Оріщенко Н. А. Професійне самовизначення учнівської молоді в умовах допрофільного навчання як психолого-педагогічна проблема. *Вісник Одеського національного університету. Сер. Психологія*. 2016. Т. 21, Вип. 1. С. 235–242.

146. Стеблюк С. В., Староста В. І. Педагогічні умови економічної підготовки майбутніх фахівців сфери кооперації у коледжі : монографія. Ужгород : Говерла, 2017. 168 с.

147. Собуцька Л.І. Професійна роль як одна з головних емоціонально-психологічних ролей особистості. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. Ч. 1. С. 80–90.

148. Татенко В. О. Соціальна психологія впливу : монографія. Київ, 2008. 216 с.
149. Технологія тренінгу / упоряд.: О. Главник, Г. Бевз ; за заг. ред. С. Максименко. Київ : Главник, 2005. 112 с.
150. Тимошенко Н. Є. Професійне самовизначення особистості як психолого-педагогічна проблема. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сер. Соціальна робота. Соціальна педагогіка*. 2016. Вип. 21. С. 109–113.
151. Ткалич М. Г. Етапи та особливості особистісно-професійного розвитку в управлінській діяльності. *Проблеми сучасної психології*. 2016. № 2(10). С. 130–136.
152. Ткалич М. Г., Шутько Д. О. Гендерно-орієнтовані технології розвитку професійної самоактуалізації персоналу: розробка тренінгової програми. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2017. № 4(11). С. 93–98.
153. Ткалич М. Г. Баранова А. М. Соціально-психологічні критерії формування лідерського потенціалу в юнацькому віці: емпіричні показники. *Проблеми сучасної психології*. 2021. № 3(23). С. 97–104.
154. Ткалич М. Г., Дубяга Я. І. Задоволеність працею в контексті професійної самореалізації персоналу: результати емпіричного дослідження. *Проблеми сучасної психології*. 2021. № 2(21). С.97–104.
155. Ткаченко М. В. Особливості ієрархічної будови чинників професійного самовизначення старшокласників. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2013. Вип. 32(35) С. 368–384.
156. Толков О. С. Формування психологічної готовності персоналу вищої школи до діяльності в умовах соціально-економічних змін : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.10. Київ, 2012. 186 с.
157. Томчук М. І. Методологічні засади дослідження та формування психологічної готовності особистості до діяльності. *Психологія і суспільство*.

Український теоретико-методологічний соціогуманітарний часопис. 2010. № 4(42). С. 41–43.

158. Тренінгова робота з підлітками / упоряд.: О. А. Возіянова, К. М. Бабенко. Київ : Ред. загальнопед. газет, 2012. 128 с.

159. Третьяченко В. В., Шевченко О. О. Соціально-психологічні технології професійної підготовки студентів в умовах сучасного освітнього простору: теоретико-методичний аспект. Київ : Укр. вид. консорціум, 2008. 240 с.

160. Третьяк А. І. Значення професійного самовизначення для майбутньої професійної самореалізації особистості. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер. Педагогічні науки*. 2018. Вип. 150. С. 136–139.

161. Тринчук О. Б. Психологічні особливості мотиваційно-ціннісної сфери у майбутній професійній діяльності особистості : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Одеса, 2016. 21 с.

162. Турчина Л. О. Педагогічні умови підготовки старшокласників до вибору професії в умовах профільного навчання : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Луганськ, 2011. 20 с.

163. Федоренко Л. П. Психологічні детермінанти професійного самовизначення старшокласників. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сер. Психологічні науки*. 2018. Вип. 7. С. 143–149.

164. Федорчук В. М. Тренінг особистісного зростання : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 250 с.

165. Харченко С. В. Психологічні особливості професійного самовизначення старшокласників. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2015. Вип. 18. С. 314–319.

166. Хміляр О. Ф. Психологія символічної регуляції дій і вчинків особистості : монографія. Київ : Контекст Україна, 2016. 380 с.

167. Цимбалюк І. М. Психологія торгівлі : навчальний посібник. Київ : Професіонал, 2007. 368 с.
168. Чалдині Р. Психологія впливу. Харків, 2019. 351 с.
169. Черевань І. І. Організація профорієнтаційної роботи зі старшокласниками в системі навчально-методичної діяльності загальноосвітніх шкіл України (кінець ХХ – початок ХХІ століття) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Харків, 2016. 21 с.
170. Чечко І. І. Професійне самовизначення старшокласників в контексті профорієнтаційної роботи в закладах загальної середньої освіти. *Проблеми сучасної психології*. 2019. № 1. С. 146–152.
171. Шолох О. А. Ціннісне ставлення особистості до майбутньої професії як психолого-педагогічна проблема. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер. Педагогічні науки*. 2017. Вип. 142. С. 225–230.
172. Щербакова І. М., Стадник Г. А. Психодіагностика професійного самовизначення особистості : навчально-методичний посібник. Суми : Вид-во Сум ДПУ імені А.С.Макаренка, 2012. 324 с.
173. Яланська С. Підлітки: заняття з психології. Київ : Ред. загальнопед. газет, 2012. 127 с.
174. Abduelkarem A., Hamrrouni A. The choice of pharmacy profession as a career: uaeexperience. *Asian Journal of Pharmaceutical and Clinical Research*. 2016. Vol. 9, No. 4. P. 1–7.
175. Arthur J. B. Effects of human resource systems on manufacturing performance and turn-over. *Academy of Management Journal*. 1994. Vol. 37. P. 670–667.
176. Kazi A. S., Akhlaq A. Factors Affecting Students' Career Choice. *Journal of Research and Reflections in Education*. 2017. Vol. 1, No. 2. P. 187–196.
177. Glavinska O. D., Ovdienko I. M., Brukhovetska O. V., Chausova T. V., Didenko M. S. Professional self-realization as a factor in the

psychological well-being of specialists of caring professions. *Journal of Intellectual Disability – Diagnosis and Treatment*, 2020, 8(3), pp. 548–559.

178. Öznacar B. Evaluation of Parental Interference in the Choice of Profession. *International Journal of Educational Sciences*. 2016. Vol. 15, No. 1-2. P. 252–260. DOI: 10.1080/09751122.2016.11890534.

179. Berring L., Kumar S., Ahuja S. Impact of personality traits and personal values on curriculum choice of young adults. *Journal of Beliefs & Values*. 2018. Vol. 39, No. 3. P. 263–278. DOI: 10.1080/13617672.2017.1293930.

180. Biber P., Hupfeld J., Meier L. L. Personal values and relational models. *European Journal of Personality*. 2008. Vol. 22. P. 609–628. DOI: 10.1002/per.693.

181. Motivational preconditions of specialist leadership development in the process of training / Boltivets S. et al. *Journal of Higher Education Theory and Practice*. 2021. Vol. 21, Iss. 14. P. 183–190. DOI 10.33423/jhetp.v21i14.4821.

182. Canova M. The importance of work values for young people when choosing a profession. *Teacher: Journal of the Faculty of Education*. 2015. No. 2.

183. Emerging adult self-perception and link with adjustment to academic context among Female College Students / Chevrier B. et al. *European Review of Applied Psychology*. 2020. Vol. 70, No. 5. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.erap.2020.100527>.

184. Dowling P., Welch D. *International Human Resource Management: Managing People in a Global Context*. 4th ed. London : Thompson, 2004.

185. Erikson E. Identity: Youth and Crisis. URL: https://www.academia.edu/37327712/Erik_H._Erikson_-_Identity_Youth_and_Crisis_1_1968_W._W._Norton_and_Company_1 (last accessed: 15.04.2023).

186. Evy-Leboyer C. Selection and assessment in Europe. *Handbook of industrial and organizational psychology* / eds.: Triandis H. C., Dunnette M. D., Hough L. M. Palo Alto, CA : Consulting Psychologists Press, 1994. Vol. 4. P. 173–190.

187. Fetvadjiev V. H., He J. The longitudinal links of personality traits, values, and well-being and self-esteem: A five-wave study of a nationally representative sample. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2019. Vol. 117, No. 2. P. 448–464.
188. Fischer R. From values to behavior and from behavior to values. *Values and Behavior* / eds.: S. Roccas, L. Sagiv. Berlin : Springer, 2017. P. 175–190.
189. Professional Self-Realization as a Factor in the Psychological WellBeing of Specialists of Caring Professions. *Journal of Intellectual Disability / Glavinska O. et al. Diagnosis and Treatmentthis Link is Disabled*. 2020. Vol. 8, No. 3. P. 548–559. DOI: <https://doi.org/10.6000/2292-2598.2020.08.03.32>.
190. Handel G. *Childhood Socialization*. New Jersey : Transaction Publishers, 2011. 400 p.
191. House R. J. Leadership in the twenty-first century: A speculative inquiry. *The changing nature of work* / ed.: Howard A. San Francisco : Jossey-Bass, 1995.
192. Hunt J., Boxall P. Are Top Human Resources Specialists strategic partners? Self-perception of a corporate elite. *International Journal of Human Resources Management*. 1998. Vol. 9, No. 5. P. 764–781.
193. Huselid M. A. The impact of human resource management practices on turnover, productivity, and corporate financial performance. *Academy of Management Journal*. 1995. Vol. 38. P. 635–670.
194. Jeany Slijper J., Saskia Kunnen E., Onstenk J., Van Geert P. The Role of Time Perspective, Motivation, Attitude, and Preparation in Educational Choice and Study Progress. *Education Research International*. 2016. Vol. 2016. DOI: <https://doi.org/10.1155/2016/1382678>.
195. Kanyonda L., Mtana N., Wendt H. Implementation of competence – based curriculum in technical colleges. The case of Arusha City, Tanzania. *International Journal of Vocational Education*. 2019. Vol. 11, No. 1. P. 1–20. URL: <http://www.academicjournals.org/IJVTE> (last accessed: 15.04.2023).

196. Kaposloz H., Ivanova N., Mostova I. Motivational Preconditions of Specialist Leadership Development in the Process of Training. *Proceedings of the 6th International Conference on Social, economic, and academic leadership*. 2020.
197. Relationship between job-related tensions, negative affect at work and organizational culture / Karamushka L. et al. *Social Welfare: Interdisciplinary Approach*. 2019. Vol. 2, No. 9. P. 18–28. URL: <http://socialwelfare.eu/index.php/sw/issue/view/30> (last accessed: 15.04.2023).
198. Competitive properties of trading companies managers / Korolchuk M. et al. *Revista Geintec-Gestao Inovacao e Tecnologias*. 2021. Vol. 11, No. 2. URL: <http://revistageintec.net/index.php/revista/article/view/1727/1107> (last accessed: 15.04.2023).
199. Marcia J. E. Development and validation of ego identity statuses. *Journal of Personality and Social Psychology*. URL: https://www.researchgate.net/profile/James_Marcia/publication/17245812_Development_and_Validation_of_Ego_Identity_Status/links/0046351912fd706fd4000000/Development-and-Validation-of-Ego-Identity-Status.pdf (last accessed: 15.04.2023).
200. Mazaraki A., Drozdova Y., Bay S. Theoretical and methodological principles for assessment the readiness of socio-economic systems for changes. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2020. Vol. 6, No. 1. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2020-6-1-80-86>.
201. Skinner B. F. About behaviorism. New York : Random House US, 2011. 176 p.
202. Super D. E. Vocational development. New York, 2017. 319 p.
203. Tamm A., Tulviste T. Brief report: Value priorities of early adolescents. *Journal of Adolescence*. 2014. Vol. 37, No. 5. P. 525–529.
204. Problemas e perspectivas de formação e desenvolvimento da personalidade no contexto do bem-estar social / Tsekhmister Y. et al. *Laplage Em Revista*. 2021. Vol. 7, No. 3B. P. 470–480. DOI: <https://doi.org/10.24115/S2446-6220202173B1574p.470-480>.

205. Poblete C., Sena V., de Arroyabe J.-C. F. How do motivational factors influence entrepreneurs' perception of business opportunities in different stages of entrepreneurship? *European Journal of Work and Organizational Psychology*. 2019. Vol. 28, No. 2. P. 179–190. DOI: <https://doi.org/10.1080/1359432X.2018.1564280>.

206. Saeed Z., Tammy L. Sonnentag. Role of Self Compassion on College Students' Social Self-Evaluations and Affect Across Two Domains. *Psi Chi Journal of Psychological Research*. 2018. Vol. 23, No. 2. P. 132–141. DOI: <https://doi.org/10.24839/2325-7342.JN23.2.132>.

207. Urquijo I., Extremera N. Academic Satisfaction in the University: Relationships between Emotional Intelligence and Academic Engagement. *Electronic Journal of Research in Educational Psychology*. 2017. Vol. 15, No. 3. P. 553–573. DOI: <http://dx.doi.org/10.14204/ejrep.43/16064>.

208. Альохіна Н. В. Формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія*. 2013. Вип. 40(2). С. 51–55. URL: http://dspace.nuph.edu.ua/bitstream/123456789/4336/1/_doc%20%281%29.pdf (дата звернення: 15.04.2023).

209. Васільєва А. В. Година психолога «Я маю ціль, і здолаю вершину». *На Урок: освітній проект*: вебсайт. 2018. URL: <https://naurok.com.ua/godina-psihologa-ya-mayu-cil-i-zdolayu-vershinu-6268.html> (дата звернення: 15.04.2023).

210. Степанковська Я. Змінюйся або помри. До 2030 року зникне півсотні професій. *Главком*: вебсайт. 2018. URL: <https://glavcom.ua/publications/zminyuysya-abo-pomri-do-230-roku-znikne-pivsotni-profesiy-natomist-zyavlyatsya-186-novih-520807.html> (дата звернення: 15.04.2023).

211. Лебедева С. Ю., Овсяннікова Я. О., Побідаш А. Ю. Методичні рекомендації щодо організації та проведення соціально-психологічного тренінгу «Крізь випробування до зростання»: навч. посіб. НУЦЗУ, 2017.

URL: <https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/Articles/lebedeva/trening.pdf> (дата звернення: 15.04.2023).

212. Степаненко Ю. О. Мотиваційний тренінг «Знайди свій шлях». *Всеосвіта* : вебсайт. URL: <https://vseosvita.ua/library/motivacijnij-trening-znajdi-svij-slah-93628.html> (дата звернення: 15.04.2023).

213. Просвітницька програма «Майстерня майбутнього» – знання, що гарантують кар’єру / автор-уклад.: О. С. Чепур. Лубни, 2013. URL: <https://www.prostir.ua/wp-content/uploads/2018/08> (дата звернення: 15.04.2023).

214. Шевченко В. Є. Тренінг адаптації студентів до умов навчання у вищому закладі освіти (включення до соціально-психологічного простору організації). *Всеосвіта* : вебсайт. URL: <https://vseosvita.ua/library/trening-adaptacii-studentiv-do-umov-navcanna-u-koledzi-121577.html> (дата звернення: 15.04.2023).

215. Лалакулич М. М. Тренінгове заняття для підлітків «Здоров’я – цінність нашого життя». *На Урок: освітній проект* : вебсайт. 2018. URL: <https://naurok.com.ua/treningove-zanyattya-dlya-pidlitkiv-zdorov-ya-cinnist-nashogo-zhittya-2210.html> (дата звернення: 15.04.2023).

216. Тренінг із формування комунікативних умінь і навичок: заняття із вправами та техніками. *Основа: видавнича група*. URL: <https://osnova.com.ua/trening-iz-formuvannya-komunikativnih-umin-i-navichok-zanyattya-iz-vpravami-ta-tehnikami/> (дата звернення: 15.04.2023).

217. Лесик Г. Ю. Тренінг «Лідер і лідерство». *На Урок: освітній проект* : вебсайт. 2018. URL: <https://naurok.com.ua/trening-lideri-i-liderstvo-46718.html> (дата звернення: 15.04.2023).

218. Василюк Т. А. Тренінгове заняття «Шлях до успіху». *Урок-UA: освітній портал*. URL: <https://urok-ua.com/treningove-zanyattya-shlyah-do-uspihu> (дата звернення: 15.04.2023).

219. Мартиненко О. О. Теоретико-методологічний аналіз наукових підходів до вибору професій старшокласниками. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2020. Вип. 3(53), Т. 1. С. 149–164.

220. Мартиненко О. О. Загальні особливості професійного самовизначення сучасних старшокласників. *Науковий журнал з соціології та психології «Габітус»*. 2020. Вип. 16. С. 151–155.

221. Мартиненко О. О. Аналіз результатів анкетування соціально-психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста. *Вісник нац. ун-ту оборони України*. 2021. Вип. 5(62). С. 80–89.

222. Мартиненко О. О. Взаємозв'язки і фактори дослідження соціально психологічних детермінант обрання молоддю професії економіста. *Вісник нац. ун-ту оборони України*. 2021. Вип. 4(62). С. 79–86.

223. Мартиненко О. О. Особливості мотиваційного та професійно інтелектуального факторів обрання молоддю професії економіста. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. Психологія*. 2021. Вип. 3. С. 119–124.

224. Мартиненко О. О. Концептуальна модель дослідження вибору молоддю професії економіста. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology* / editor-in-chief: X. Vamos. Budapest, 2021. Vol. IX(99), Iss. 252. P. 68–74.

225. Мартиненко О. О. Проблема підготовки молоді до вибору професії в сучасних умовах. *Психологія та педагогіка сучасності: проблеми та стан розвитку науки і практики в Україні* : тези Міжнар. наук.-практ. конф., 21–22 серп. 2020 р. Львів : ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2020. С. 15.

226. Мартиненко О. О. Підготовка старшокласників до професійного самовизначення у процесі вивчення математики та економіки. *Теоретичні та практичні аспекти розвитку педагогічної освіти в Україні* : тези II наук.-практ. конф., 4-5 верес. 2020 р. Херсон : Видавництво «Молодий вчений», 2020. С. 55.

227. Мартиненко О. О. Наукові підходи до вивчення особливостей професійного мислення та самосвідомості у процесі вибору майбутньої професій старшокласників. *Психологічні проблеми мислення* : тези XXI

Всеукр. наук.-практ. конф., 27 трав. 2021 р. / за ред. В. О. Моляко. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2021. С. 66.

228. Мартиненко О. О. Соціально-психологічні детермінанти професійного самовизначення студентів економістів у закладах вищої освіти. *Сучасні тенденції та фактори розвитку педагогічних та психологічних наук в Україні та країнах ЄС* : тези Міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 верес. 2020 р. / за ред. А. Vereza. Люблін : Університет Марії Кюрі-Склодовської, 2020. С. 102.

229. Мартиненко О. О. Процес соціалізації при формуванні молоддю вибору професії економіста. *Традиції та новації у сфері педагогіки та психології* : тези Міжнар. наук.-практ. конф., 5-6 лют. 2021 р. / Навчально-науковий гуманітарний інститут кафедра психології, соціальної роботи та педагогіки ; Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 169.

230. Мартиненко О. О. Фінансово-інвестиційний потенціал як чинник обрання молоддю професії економіста. *Глобалізаційні виклики розвитку національних економік* : тези II Міжнар. наук.-практ. конф., 19-21 жовт. 2021 р. / відп. ред. А. А. Мазаракі. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. С. 175–178.

231. Мартиненко О. О. Психологічні особливості обрання молоддю професії економіста. *Актуальні проблеми освітнього процесу в контексті європейського вибору України* : тези IV Всеукр. круглого столу з міжнар. участю до 75-річчя з дня створення Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), 17 листоп. 2021 р. Київ : Київський національний університет будівництва і архітектури, 2022. С. 402.

232. Мартиненко О. О. Проблеми професійного самовизначення студентів-економістів в умовах військового стану. *Актуальні проблеми фахової підготовки здобувачів спеціальності 053 Психологія* : зб. матеріалів Міжуніверс. наук.-практ. сем., 18 листоп. 2022 р. Київ : НУБіП України, 2022. С. 66–69.

233. Мартиненко О. О. Соціально-економічні, психологічні та педагогічні чинники обрання молоддю професій. *Вектори соціальної, організаційної та економічної психології*: тези доп. II Міжнар. наук.-практ. конф., 17 лют. 2023 р. / відп. ред. С. М. Миронець. Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2023. С. 157.

ДОДАТКИ

Додаток А

РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Таблиця А.1

Результати дослідження за методикою «Мотиви обрання професії»

Шкали методики	Першокурсники	Бакалаври	Магістри	Експерти
Внутрішні індивідуально значущі мотиви	4,0 ±0,5	5,9±1,2*	8,0±1,3*	9,4±0,6*
Внутрішні соціально значущі мотиви	4,1±1,1	6,6±1,4*	8,1±1,3*	9,3±0,7*
Зовнішні позитивні мотиви	4,1±1,2	6,1±1,2*	7,9±1,3*	9,4±0,6*
Зовнішні негативні мотиви	7,0±1,8*	5,0±0,8	4,7±0,9	4,9±1,1
Загальні показники мотивів обрання професії	4,8±1,25	5,9±1,23*	7,2±1,18*	8,25±0,85*

Примітка * - достовірні відмінності між групами, при $p < 0,05$; - розроблено автором.

Таблиця А. 2

Результати дослідження за методикою «Смисложиттєвих орієнтацій»

Шкали методики	Першокурсники	Бакалаври	Магістри	Експерти
1.Мета в житті	32,4 ±2,5	34,6±3,2*	36,9±3,6*	38,9±3,5*
2.Процес життя (інтерес й емоційне насичення життя)	34,5±2,4	33,9±3,3	36,1±3,2*	37,2±3,0*
3.Результативність життя (задоволеність, самореалізація)	28,9±2,8	26,2±2,4*	30,9±3,8*	32,8±3,4*
4.Локус контролю «Я» («Я» – господар життя)	21,9±1,3	20,1±1,2*	24,7±3,5*	26,9±3,3*
5.Локус контролю життя (керіваність життям)	30,9±3,6	26,5±3,7*	33,8±3,3*	36,7±3,5*
6.Загальний показник СЖО	145,6±2,5	140,4±2,74*	162,4±3,48*	172,5±3,42*

Примітка * - достовірні відмінності між групами, при $p < 0,05$; - розроблено автором.

Таблиця А.3

Результати дослідження за методикою «Діагностика емоційної спрямованості особистості»

Шкали методики	Першокурсники	Бакалаври	Магістри	Експерти
1.Альтруїстична	9,1 ±0,9*	7,96±1,07	8,0±1,9	6,7±0,54*
2.Комунікативна	9,54±0,46	9,51±0,49	9,2±0,7	9,65±0,15
3.Глорична	9,17±0,73	9,14±0,86*	9,11±0,09	8,01±1,46*
4.Практична	6,09±0,51*	7,11±0,97*	8,12±0,88*	9,21±0,76*
5.Пугнічна	5,07±1,25*	6,18±1,07*	7,19±1,01*	9,11±0,12*
6.Романтична	8,01±0,21*	6,54±0,15*	5,17±0,25*	4,12±0,48*
7.Гностична	9,04±0,26	9,07±0,81	9,06±0,84	9,15±0,94
8.Естетична	9,09±0,71	9,17±0,82	9,18±0,82	9,2±0,7
9.Гедоністична	9,47±0,54*	9,27±0,37	8,09±1,33*	8,16±1,72*
10.Акзизитивна	7,14±0,32*	8,19±0,66	8.37±1,06*	9,47±0,53*

Примітка * - достовірні відмінності між групами, при $p < 0,05$; - розроблено автором.

Таблиця А. 4

Результати дослідження за методикою «Визначення взаємозв'язку типу особистості зі сферою професійної діяльності»

Шкали методики	Першокурсники	Бакалаври	Магістри	Експерти
1.Реалістичний тип	9,1 ±1,2	11,0±0,8*	12,0±0,7*	13,1±0,8*
2.Інтелектуальний тип	8,0±1,3*	10,1±0,1	10,6±0,9	12,9±1,1*
3.Соціальний тип	8,0±0,9*	9,3±0,7	9,81±1,2	11,8±0,9*
4.Конвенціональний тип	10,1±1,2	11,2±0,8*	12,4±0,5*	13,4±0,5*
5.Заповзятливий тип	8,1±1,2	10,1±0,7*	11,8±0,9*	13,0±0,9*
6.Артистичний тип	9,0±0,7	9,0±1,2	9,4±0,7	10,7±0,2*
7.Загальна оцінка	9,05±1,3	10,1±0,86*	11,08±0,98*	12,48±0,74*

Примітка * - достовірні відмінності між групами, при $p < 0,05$; - розроблено автором.

Таблиця А. 5

**Результати дослідження за методикою «Емоційний інтелект
Н. Холла»**

Шкали методики	Першокурсники	Бакалаври	Магістри	Експерти
1.Емоційна обізнаність	7,0 ±2,3	9,1±1,2*	12,7±1,4*	16,7±1,3*
2.Управління своїми емоціями	6,7±2,1	9,8±1,9*	12,4±1,9*	15,6±1,6*
3.Самомотивація	6,9±2,0*	7,4±1,3	14,9±1,8*	16,3±1,9*
4.Емпатія	14,3±1,2	14,0±1,1	11,0±1,9*	10,5±1,4*
5.Розпізнання емоцій інших людей	6,2±1,25	6,18±1,07*	7,19±1,01*	9,11±0,12*
6.Інтегративний показник емоційного інтелекту	8,22±1,98	10,14±1,26*	12,68±1,78*	15,04±1,6*

Примітка * - достовірні відмінності між групами, при $p < 0,05$; - розроблено автором.

Таблиця А.6

Результати дослідження за методикою «Аналітичне мислення»

Шкали методики	Першокурсники	Бакалаври	Магістри	Експерти
1.Аналітичність мислення	10,1 ±2,3*	13,2±1,8	13,5±0,9	14,7±0,3*
2.Коефіцієнт успішності аналітичного мислення	0,70±0,06*	0,88±0,09	0,90±0,07	0,98±0,02*
3.Швидкість аналітичного мислення	8,9±1,1*	7,9±1,9	7,0±1,1	6,8±0,2*

Примітка * - достовірні відмінності між групами, при $p < 0,05$; - розроблено автором.

Таблиця А.7

Результати дослідження за методикою «Адаптаційна мобільність»

Шкали методики	Першокурсники	Бакалаври	Магістри	Експерти
1.Виявляють інтерес до нових ідей	7,2 ±1,9*	8,2±1,8*	8,0±0,7*	8,6±1, 4*
2.Легко адаптуються до нових обставин	3,8±1,4*	6,1±1,1*	7,4±1,8*	9,3±0,7
3.Легко встановлюють контакти з іншими людьми	3,9±0,7*	4,8±1,2*	8,0±1,5*	9,2±0,8*
4.Легко переключаються з одного виду діяльності на інший	4,1±0,9*	6,3±1,0*	7,7±1,8*	8,7±1,3*
5.Готові діяти швидко і продуктивно при вирішенні складних ситуацій	3,6±1,8*	6,0±1,5*	7,1±1,3*	9,1±0,9*
6.Схильні впроваджувати нові ідеї	6,5±1,5*	7,0±1,2*	7,5±1, 5*	8,6±1,4*
7.Схильні до неперервних форм діяльності та навчання	5,0±1,0*	6,6±1,1*	7,8±1,3*	8,1±1,9*
8.Схильні протистояти дестабілізуючим впливам	3,3±0,7*	4,9±1,3*	7,1±1,5*	9,7±0,3*
9.Здати брати відповідальність за нововведення	3,5±0,5*	5,5±1,4*	7,5±1,5*	9,7±0,8*
10.Здатні до інноваційних перетворень	4,8±1,2*	6,9±0,9	7,3±1,1*	8,5±1,5*
11.Виявляють творчий підхід у вирішенні поставлених завдань	4,5±1,5*	6,1±0,9	7,3±1,5*	8,2±1,8*
12.Спрямовані на перемогу та успіх	7,0±1,4*	6,4±1,2*	8,6±1,8*	9,4±0,6
13.Інтегральна оцінка адаптаційної мобільності	4,85±1,2	6,25±1,0*	7,58±1,3*	8,6±1,2*

Примітка * - достовірні відмінності між групами, при $p < 0,05$; - розроблено автором.

Таблиця А.8

Результати дослідження за методикою «Оцінка комунікативного контролю у спілкуванні»

Шкала	Першокурсники	Бакалаври	Магістри	Експерти
Рівень комунікативного контролю	3,8 ±1,7	4,9±1,5*	7,4±1,2*	9,2±0,8*

Примітка * - достовірні відмінності між групами, при $p < 0,05$; - розроблено автором.

Таблиця А.9

Результати дослідження за методикою «Р. Кеттелла»

Шкали методики	Першокурсники	Бакалаври	Магістри	Експерти
А відкритість замкнутість	4,2 ±1,4*	6,6±1,58*	8,0±1,63*	8,3±1,54*
Е домінування підлеглість	4,1±1,4*	6,8±1,49*	7,1±1,74*	9,2±0,8
ґ експресивність стриманість	8,3±1,34*	7,5±1,46*	6,9±1,25*	7,1±1,12*
Н сміливість сором'язливість	4,1±1,32*	4,7±1,46*	6,2±1,34*	9,6±0,4*
Л підозрілість довірливість	6,7±0,9*	5,6±1,24*	5,7±1,2*	5,8±1,1*
Н дипломатичність прямолінійність	3,5±1,3*	4,2±1,91*	7,6±1,12*	9,0±1,0*
Q2 нонконформізм конформізм	4,0±1,35*	5,1±1,33*	7,8±1,44*	8,9±1,27*
Комунікативний блок	4,81±1,21*	5,81±1,15*	6,96±1,46*	8,21±0,97*
С емоційна стабільність нестабільність	2,9±0,8*	3,3±1,69*	7,1±1,8*	9,5±0,5*
Г нормативність безпринципність	3,4±0,9*	4,7±2,0	7,0±1,9*	8,8±1,06*
І чуттєвість твердість	6,0±1,37*	5,2±1,31	4,2±1,24*	3,9±1,25*
О тривожність упевненість	6,1±1,39*	7,7±1,5*	5,0±1,29*	4,6±0,85
Q3 самоконтроль високий низький	3,6±0,4	4,0±0,9	7,1±0,8	9,5±0,5
Q4 напруженість розслабленість	3,8±1,19	4,1±1,39	6,7±1,35	7,2±0,81
Емоційно-вольовий блок	4,3±1,09	4,83±1,40	6,18±1,39*	7,25±1,2*
В інтелект високий низький	5,0±0,2	6,5±0,7	7,94±0,3	8,0±0,8
М мрійливість практичність	9,8±1,5	7,3±0,6	8,4±0,5	9,6±0,4
Q1 радикалізм консерватизм	5,0±1,95	6,4±1,42	7,5±1,13	8,5±0,98
Інтелектуальний блок	4,9±0,88	6,6±0,9*	7,76±0,64*	8,88±1,05

Примітка * - достовірні відмінності між групами, при $p < 0,05$; - розроблено автором.

Таблиця А.10

Результати дослідження за методикою «Дослідження властивостей темпераменту»

Шкали методики	Першокурсники	Бакалаври	Магістри	Експерти
1.Ергічність	4,5 ±1,5*	6,2±1,9	8,7±1,3	10,7±0,9*
2.Соціальна ергічність	5,2±1,1	7,3±1,4	8,8±1,2	11,5±0,5
3.Пластичність	4,2±1,8	7,0±0,9*	8,4±1,6	10,8±1,2*
4.Соціальна пластичність	5,0±0,9*	6,2±1,7*	8,8±1,3*	11,4±0,6*
5.Темп	7,1±1,9*	8,2±1,8*	8,1±1,1*	9,7±1,3*
6.Соціальний темп	6,1±1,0*	8,0±0,7*	9,2±1,3*	10,8±1,2*
7.Емоційність	9,7±1,9	8,7±0,9	7,6±1,1	5,5±2,5
8.Соціальна емоційність	9,0±1,3	8,1±0,7	8,2±2,2	6,2±2,0

Примітка * - достовірні відмінності між групами, при $p < 0,05$;

- розроблено автором.

Додаток Б
Таблиця В

**Матриця факторних навантажень дослідження соціально-психологічних
детермінант вибору молоддю професії економіста***

Методики	Компоненти факторної моделі	Групи факторів				
		F1 Мотивац ійний	F2 Профе сійний	F3 Комуник ативно- адаптаці йний	F4 Індивід уально- психоло гічний	F5 Типоло гічний
1. Мотиви вибору професії В. Семиченко	Компоненти факторної моделі (шкали методик)					
	1. Внутрішньо індивідуально значущі мотиви	0,839	0,799	0,661	0,529	0,550
	2. Внутрішні соціально значущі мотиви	0,819	0,771	0,603	0,516	0,549
	3. Зовнішні позитивні мотиви	0,801	0,702	0,621	0,501	0,514
	4. Зовнішні негативні мотиви	0,525	0,462	0,434	0,417	0,325
2. Смыслжиттєві орієнтації Д. Леонтьєва	5. Мета	0,714	0,611	0,535	0,546	0,540
	6. Процес	0,670	0,624	0,541	0,524	0,547
	7. Результат	0,747	0,735	0,637	0,607	0,603
	8. Локус контролю «Я»	0,565	0,659	0,723	0,613	0,501
	9. Локус контролю життя	0,671	0,635	0,620	0,607	0,601
3. Методика діагностики емоційної спрямованості (Л. Туріщева)	10. Альтруїстична спрямованість	0,235	0,273	0,249	0,371	0,324
	11. Комуникативна спрямованість	0,762	0,743	0,781	0,541	0,489
	12. Глорична спрямованість	0,431	0,426	0,419	0,411	0,403
	13. Практична спрямованість	0,735	0,742	0,739	0,643	0,589
	14. Пугнічна спрямованість	0,301	0,924	0,429	0,413	0,408
	15. Романтична спрямованість	0,235	0,246	0,344	0,311	0,319
	16. Гностична спрямованість	0,702	0,704	0,639	0,544	0,506
	17. Естетична спрямованість	0,539	0,581	0,596	0,511	0,514
	18. Гедоністична спрямованість	0,646	0,584	0,596	0,519	0,521
19. Акізитивна спрямованість	0,735	0,733	0,664	0,619	0,429	
4. Опитувальник Дж. Холланда	20. Реалістичний	0,731	0,855	0,801	0,713	0,701
	21. Інтелектуальний	0,729	0,817	0,724	0,631	0,523
	22. Соціальний	0,713	0,810	0,801	0,841	0,627
	23. Конвенціональний	0,667	0,825	0,613	0,534	0,433
	24. Підприємницький	0,651	0,631	0,624	0,537	0,419
5. Емоційний інтелект Н. Холла	25. Артистичний	0,331	0,472	0,414	0,424	0,414
	26. Емоційна обізнаність	0,633	0,843	0,621	0,517	0,429
	27. Управління своїми емоціями	0,621	0,738	0,724	0,613	0,617
	28. Самомотивація	0,800	0,801	0,740	0,644	0,540
	29. Емпатія	0,117	0,434	0,426	0,486	0,491
6. Рівень розвитку аналітичного мислення (Т. Пашукова)	30. Розпізнавання емоцій інших	0,516	0,335	0,544	0,525	0,527
	31. Рівень аналітичного мислення	0,632	0,748	0,721	0,709	0,701
	32. Коефіцієнт успішності аналітичного мислення	0,629	0,741	0,720	0,717	0,702
7. Адаптаційна мобільність (Л. Карамушка)	33. Швидкість аналітичного мислення	0,630	0,633	0,622	0,612	0,609
	34. Інтерес до нових ідей	0,711	0,720	0,748	0,147	0,449
	35. Легко адаптується до нового	0,019	0,821	0,845	0,726	0,634
	36. Легко встановлює контакти	0,746	0,775	0,840	0,910	0,601
	37. Легко переключается на іншу діяльність	0,724	0,741	0,814	0,614	0,578
	38. Швидко вирішує складні питання	0,866	0,719	0,731	0,633	0,615
	39. Схильний впроваджувати нові ідеї	0,601	0,606	0,624	0,517	0,556
	40. Схильний до неперервного навчання, діяльності	0,520	0,516	0,524	0,506	0,507

	41. Здатний протистояти дестабілізуючим впливам	0,439	0,430	0,582	0,516	0,524
	42. Здатний брати відповідальність за нововведення	0,711	0,819	0,825	0,512	0,507
	43. Здатний до інноваційних перетворень	0,709	0,711	0,841	0,619	0,531
	44. Схильний до творчого підходу	0,631	0,622	0,675	0,502	0,515
	45. Спрямованість на перемогу, успіх	0,794	0,715	0,724	0,654	0,611
8. Методика комунікативного контролю (Г. Ложкін)	46. Рівень комунікативного контролю у взаємодії.	0,787	0,789	0,845	0,714	0,705
9. Тест Кеттелла (16PF – опитувальник за В. Бодровим)	Інтелектуальні здібності					
	47. В Інтелект	0,702	0,801	0,749	0,807	0,787
	48. М Практичність – мрійливість	0,774	0,814	0,707	0,818	0,748
	49. Q- Консерватизм Радикалізм	0,624	0,798	0,512	0,801	0,711
	Емоційно-вольові особливості					
	50. С – Емоційна стабільність – нестабільність	0,863	0,706	0,617	0,739	0,739
	51. G - Нормативність – безпринципність	0,504	0,512	0,507	0,516	0,506
	52. І твердість – чуттєвість	0,611	0,576	0,504	0,719	0,719
	53. О упевненість – тривожність	0,604	0,716	0,654	0,742	0,711
	54. Q - самоконтроль високий – низький	0,614	0,654	0,619	0,675	0,611
	55. Q - напруженість – розслабленість	0,624	0,670	0,001	0,696	0,674
	Комунікативні властивості					
	56. А відкритість – замкнутість	0,401	0,408	0,406	0,417	0,401
	57. Н сміливість – сором'язливість	0,597	0,601	0,538	0,624	0,614
	58. F стриманість – експресивність	0,521	0,510	0,502	0,529	0,519
	59. Е підпорядкованість – домінантність	0,603	0,669	0,638	0,676	0,868
	60. Q - конформізм – нонконформізм	0,414	0,446	0,404	0,454	0,444
	61. N дипломатичність – прямолінійність	0,716	0,728	0,794	0,729	0,724
	62. L - довірливість – підозрілість	0,401	0,413	0,404	0,415	0,411
10. Методика дослідження властивостей темпераменту В. Русалова	63. Ергічність	0,761	0,763	0,785	0,711	0,814
	64. Соціальна ергічність	0,752	0,749	0,801	0,714	0,801
	65. Пластичність	0,635	0,706	0,704	0,617	0,736
	66. Соціальна пластичність	0,639	0,709	0,725	0,699	0,796
	67. Темп	0,571	0,635	0,614	0,602	0,544
	68. Соціальний темп	0,579	0,629	0,614	0,601	0,631
	69. Емоційний	0,506	0,517	0,501	0,580	0,586
	70. Соціальна емоційність	0,511	0,519	0,531	0,516	0,601
	71. Контроль соціальної бажаності	0,521	0,562	0,515	0,517	0,527
	Коефіцієнт варіації	12 %	14 %	18 %	20 %	22 %

КОМПЛЕКСНА ПРОГРАМА ДІАГНОСТИКИ І РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТ ОБРАННЯ МОЛОДЦЮ ПРОФЕСІЇ ЕКОНОМІСТА (ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ)

Додаток 1. Вправи розвитку структурних компонентів обрання молодцю професії економіста [2, 3, 5, 7, 8, 9, 9, 20, 24, 27, 28].

Плани тренінгових занять

Заняття 1

Мета:

1. Введення учасників заняття в ситуацію соціально-психологічного тренінгу.
2. Створення умов для швидкого встановлення взаємин між учасниками, ознайомлення з принципами роботи групи і вироблення групових ритуалів, засвоєння групового стилю спілкування.

Зміст заняття:

1. Орієнтація в специфіці тренінгу як методі активного навчання. Ведучий стисло розповідає про особливості роботи групи соціального тренінгу, мету і завдання.

2. Визначення принципів роботи в групі. Ведучий знайомить учасників з правилами роботи тренінгової групи:

- дотримання конфіденційності - все, що відбувається під час роботи групи може бути предметом обговорення лише учасниками групи під час заняття;
- принцип « тут і тепер », тобто, говорити про те, що відбувається в даній групі в даний час;
- активність і відповідальність кожного за результат роботи в групі;
- постійність участі в роботі;
- відвертість і щирість;
- звертання один до одного під час заняття на « ти » і на ім'я;
- не вживати займенників і не говорити від імені всіх (не говорити: « він сказав, що... », « всі ми вважаємо, що », « ти нас всіх образив... »). Потрібно говорити: « Олександр сказав, що », « Ігор, ти мене образив своїм висловлюванням »).

3. Знайомство. Учасники занять сидять по колу і поділяються на 1-й 2-й. Кожний 1-й називає своє ім'я і на перші три літери імені, називає три притаманні йому якості або властивості характеру. Кожний 2-й, називає своє ім'я і на перші три літери – найменш притаманні йому якості, або властивості характеру.

Таке знайомство дає можливість учасникам тренінгу з перших кроків заняття створити в групі творчу атмосферу, яка спонукає до прояву творчого мислення (гнучкості, оригінальності, винахідливості і т.п.).

4. Ведучий пропонує всім учасникам занять на наступну зустріч підготувати в письмовій формі по 2-3 ситуації ускладненого спілкування зі свого досвіду.

5. Рефлексія стану. Підсумок роботи.

Рекомендації ведучому.

Перше заняття потребує копіткої підготовки, оскільки ним задається тон наступної роботи. Важливо швидко зняти емоційне напруження, створити атмосферу довіри, невимушеності.

При процедурі ухвалення правил роботи групи, якщо учасники пропонують додаткові правила, приймати за згодою групи.

Тренінг на самомотивацію для студентів-економістів може складатися з наступних етапів:

Заняття 2

Мета:

1. Обговорення і прийняття правил зворотного зв'язку.
2. Усвідомлення процесу творчості.

Зміст заняття:

1. Обговорення по колу вражень від попередньої роботи.
2. Обговорення і прийняття правил зворотного зв'язку.

Як здійснювати зворотній зв'язок:

- говорити стисло і конкретно;
- слухати уважно;
- оформляти сказане у вигляді «Я – послання».
- Прийняття зворотного зв'язку:
- слухати уважно;
- можна попросити уточнити, додатково проінформувати;
- не пояснювати власної поведінки, не виправдовуватись.

3. Усвідомлення мотивації та самомотивації, як вони впливають на навчання та професійний інтелект.

Учасники групи сидять по колу. Ведучий пропонує кожному члену групи назвати студента, який є для нього економістом – взірцем. Стисло розповісти про таку людину і обов'язково назвати ті її якості, особливості як майбутнього економіста, завдяки яким її можна назвати професіоналом.

Щоб процедура не затягнулась у часі, виділити для кожного учасника 3-5 хвилин.

Після завершення процедури провести зворотній зв'язок: «Хто найцікавіше розповідав? Чи важко було назвати кращого студента?»

Ця процедура допомагає учасникам групи краще зрозуміти процес творчості через оригінальність, новизну, неординарність вирішення проблеми.

4. Створення атмосфери довіри.

Тренер пропонує членам групи подумати 1-2 хв. і по колу кожен називає свої якості, особливості поведінки, які йому допомагають в процесі спілкування.

В основному студенти називають: адекватність мотивації, професіоналізм, ентузіазм, оптимізм, впевнену поведінку, безоціночне сприйняття інших, готовність навчатись в інших і т.п.

Дана вправа створює в групі атмосферу довіри, а інформація про якості і особливості поведінки буде використана при обговоренні характеристик даного середовища на наступних зустрічах.

5. Зняття емоційної напруги.

Гра «Перехідні оплески». Учасники по колу плескають в долоні, намагаються зробити це якнайшвидше, але не раніше за сусіда.

Гра дає можливість зняти емоційну напругу, викликає почуття згуртованості.

6. Коло заключної рефлексії.

Рекомендації ведучому

Для активізації роботи групи при виконанні процедури «економіст-взірець», спонукати учасників задавати запитання. Розповіді мають бути лаконічними і цікавими. Працювати над створенням атмосфери довіри і партнерства.

Необхідно працювати над розвитком спроможності усвідомлювати і висловлювати власні почуття, підтримувати наведені під час роботи влучні приклади та їх аналіз, а також прояви імпровізації та спонтанності.

Такий тренінг допоможе студентам-економістам з розумінням того, як важлива мотивація та самомотивація для досягнення успіху в навчанні та практичній діяльності. Вони зможуть ідентифікувати свої особисті мотиви та збільшити їх, щоб досягти бажаного результату. Також, вони отримають корисні поради та інструменти для розвитку ментальної стійкості, що допоможе їм зіткнутися з труднощами та стресом в навчанні та майбутній професійній діяльності. Загалом, тренінг на мотивацію допоможе студентам стати більш ефективними та продуктивними в своїй навчальній та професійній діяльності.

Основна мета тренінгу для студентів економістів на професійно-інтелектуальну сферу - розвивати навички та здібності, необхідні для успішної кар'єри в економічній сфері. Також, тренінг має на меті допомогти студентам розуміти, які ключові компетенції та якості є необхідними для роботи в цій сфері та як розвивати їх.

Заняття 3

Мета:

1. Фіксація уваги учасників на своїх психологічних особливостях.
2. Усвідомлення бар'єрів у професійно-інтелектуальній сфері.

Зміст заняття:

1. Рефлексія попереднього заняття.
2. Усвідомлення бар'єрів у професійно-інтелектуальному розвитку.

Ведучий пропонує групі поділитись на чотири мікрогрупи. Кожна мікрогрупа розв'язує таку задачу: чоловік купив на базарі коня за 50000грн., незабаром помітив, що коні дорожчають і продав за 60000 грн. Перед виходом із базару згадав, що немає чим орати і знову купив того самого коня, але за 70000 грн. Купив і замислився, аби жінка не сварилася за таку ціну, і продав коня за 80000 грн. Скільки коштів витратив чоловік на купівлю коня?

Кожна мікрогрупа окремо розв'язує задачу, ставить відсоток впевненості у своїй відповіді. Коли всі групи будуть мати відповідь на задачу, ведучий оголошує правильну відповідь (70000 грн.). При обговоренні, з'ясовують активність кожного, аналізують як в кожній групі здійснювався процес розв'язання.

При розв'язанні запропонованої задачі виявляються такі бар'єри, як: занижена самооцінка (я не математик, хоч рівень знань з математики для розв'язання такої задачі має кожен), залежність від оцінки оточуючих (не має бути останнім).

3. Демонстрація спостережливості, оригінальності та винахідливості.

Ведучий ділить групу на 3 підгрупи.

Інструкція: «Кожна підгрупа виліпить скульптуру одного з членів іншої підгрупи. Надайте скульптурі того виразу обличчя, тієї пози, які є типовими для обраного учасника. Поміркуйте над ситуацією, в якій ваш герой міг би якнайповніше себе виразити. Після закінчення роботи кожна підгрупа демонструє свою «скульптуру». Завдання інших підгруп – відгадати, кого представлено».

Після завершення демонстрації «скульптур», обговорити по колу такі запитання: «Який задум був у «скульпторів»?», «Якими рисами була наділена «скульптура»?», «Що побачили несподіваного, чи були невідповідності щодо даного героя?». Ведучий відзначає оригінальні підходи по створенню «скульптур».

Кожна група аналізує свою роботу по створенню «скульптури» (які були ідеї, чи були розбіжності, хто допомагав, а хто заважав, як це виявлялося).

4. Усвідомлення учасниками своїх психологічних особливостей, професійного інтелекту.

Ведучий дає кожному учаснику аркуш паперу і пропонує письмово відповісти на такі запитання:

За що мене цінують студенти?

За що мене можуть критикувати?

Яке моє улюблене прислів'я?

Якщо тобі довелося б перетворитись на тварину і ти міг би обирати, ким би ти став?

Якби ти міг вибирати вік, скільки б тобі було років?

Коли всі учасники напишуть, кожен зачитує написане.

Дана процедура допомагає кожному учаснику усвідомити своїх індивідуальні особливості (свою індивідуальність), рівень професійного інтелекту. Члену групи можна задавати запитання для уточнення, розуміння того, що він зачитав.

При виконанні даного завдання формується вміння аналізувати свій професійний інтелект та свої особливості і особливості інших.

5. Відчуття єдності, зняття емоційної напруги.

Група стає в коло. По команді ведучого всі заплющують очі і витягнувши руки вперед, зустрічаються в центрі кола. Правою рукою кожен бере руку будь якого учасників гри, ліва рука залишена для того, що б хтось інший взявся за неї. Коли руки всіх членів будуть зайняті, тоді всі розплющують очі. Ведучий допомагає учасникам таким чином, щоб за кожену руку трималась одна рука. Завдання групи – розплутатися і стати в коло. Четверта, п'ята зустріч викликає у учасників тренінгу велике напруження, тому ведучий повинен мати в запасі декілька психогімнастичних вправ з релаксаційною спрямованістю – наприклад: «Плутанина».

Підведення підсумків заняття.

Рекомендації ведучому

Дане заняття одне з нелегких тому, що йдеться про особисті якості кожного з учасників групи. Тому ведучий повинен створити і підтримувати атмосферу довіри та взаємоповаги. Сприятливі зацікавленому ставленню один до одного. Якщо є необхідність, провести вправи на «прогладжування» всіх, або декількох учасників заняття.

Загалом, тренінги з професійно-інтелектуальної сфери мають на меті розвивати навички, що допоможуть студентам стати більш компетентними та ефективними в їх професійній діяльності.

Ці вправи можуть бути проведені в різних форматах, таких як індивідуальна робота, групові вправи, рольові ігри та дискусії. Вони допоможуть студентам розвивати навички та знання, необхідні для успішної професійної діяльності в економічній галузі.

Цілком можливо, що під час проведення тренінгу, використовуючи різноманітні методи та прийоми, учасники зможуть розвинути більше навичок, ніж просто професійно-інтелектуальні. Проте саме на останніх треба робити найбільший акцент, оскільки саме вони допоможуть студентам-економістам розвивати свою кар'єру та досягати успіху в економічній галузі.

Основна мета тренінгу на комунікацію - навчити студентів-економістів вміння ефективно адаптуватись до різноманітних ситуацій та взаємодіяти з різними типами людей у професійному оточенні.

Заняття 4

Мета:

1. Відпрацювання розвитку творчості в спілкуванні.

Зміст заняття:

1. Рефлексія попереднього заняття.

2. Усвідомлення обмеженості рамок стереотипності мислення.

Учасники групи сидять по колу, на невеликій відстані один від одного. Ведучий на дошці малює ланцюжок OOOOOOO і доводить умову задачі: «Англійський студент домовився зняти квартиру на 7 місяців. У нього був золотий ланцюжок із семи кілець. Він зробив розпил одного кільця і кожного місяця розраховувався з господарем. Як він це зробив?»

Закінчується вправа тоді, коли всі учасники знайдуть правильне рішення. Наочним є факт усвідомлення учасниками тренінгу рамок, що обмежують їхні можливості при вирішенні таких завдань. Такі висловлювання, як: «усі обручі нанизані на один», «не думав, що можна забирати і давати по 2-3 разом», чути в кожній групі, хоча в умові не зазначені обмеження. Дана вправа сприяє швидкому включенню в роботу.

3. Усвідомлення процесу комунікативності.

Учасники сидять по колу. Ведучий пропонує по колу кидаючи один одному м'яча (можна інший предмет) не повторюючись, називати якості, особливості поведінки, які притаманні (на наш погляд) творчій людині. Після того, як м'яч побував у кожного учасника 2-3 рази, ведучий пропонує продовжити процедуру, але називати якості і особливості поведінки антипода такій людині.

Ця вправа ще раз допоможе в усвідомленні і закріпленні розуміння комунікативності, що дасть можливість тренеру в подальших вправах перейти до її розвитку.

4. Відпрацювання розвитку творчості в спілкуванні.

Гра «Корабельна аварія»

Ведучий ділить групу на команди по 3-4 учасника в кожній.

Інструкція: «Ваша команда – це частина екіпажу яхти, якій пощастило врятуватись після пожежі. Ви перебуваєте на надувному плоті з веслами в південній частині Тихого океану, на відстані тисячі миль до найближчої землі. Вам пощастило перенести на пліт такі предмети: секстан, дзеркало для гоління, п'ятилітрова каністра з водою, проти москітна сітка, одна коробка з продуктами, карти Тихого океану, рятувальна подушка, дволітрова каністра нафтогазової суміші, маленький транзисторний радіоприймач, репелент для відлякування акул, двадцять квадратних метрів поліетиленової плівки, п'ятнадцять метрів нейлонового канату, дві коробки шоколаду, рибальська снасть, ром.

Майно членів групи: коробка цигарок, кілька коробок сірників і п'ять одиндоларових банкнот.

БЛАНК 1

Назва предметів	Індивідуальне рішення	Різниця рангів	Командне рішення	Різниця рангів	Різниця рангів
Секстант					
5л каністра з водою					
Дзеркало для гоління					
Протимоскітна сітка					
Одна коробка з продуктами					
Карти Тихого океану					
Рятувальна подушка					
2л каністра з нафтогаз. сум.					
Радіоприймач					
Репелент (речовина яка лякає акул)					
20 м. кв. поліетиленової плівки					
1 л рому					
15 м канату					
Дві коробки шоколаду					
Знаряддя для ловлі риби					

Ваше завдання – виробити командне рішення по визначенню рангів вказаних предметів. Список предметів, який виробила команда є командним продуктом, що має свою вартість в залежності від його якості.

Кожному члену групи видається бланк, в якому він за 20 хвилин проводить ранжування предметів. Список записати в колонку «Індивідуальне рішення».

Після завершення роботи мікрогрупи методом групової дискусії за 40 хвилин проводять ранжування предметів і записують в колонку «командне рішення».

Інструкція: «Кожен член мікрогрупи реалізує командний продукт представнику іншої команди з максимальною кількістю умовних одиниць. На кожен учасників виділяється 100 у.о. (на трьох 150). Вам необхідно в ході діалогу з партнером, розділити 100 у.о., але, якщо ви не знайдете спільного рішення (продукт якої команди заслуговує більшої винагороди), ви приносите своїй команді 0 у.о. (варіант 50/50 – теж = 0)».

Ведучий сам роз приділяє пари для проведення діалогу, на який виділяє 30 хвилин.

Після завершення процедури тренер рахує суму у.о. всіх членів мікрогрупи, ділить її на кількість учасників і в результаті отримує середню цифру у.о., за яку кожна команда реалізувала свій продукт.

Ведучий пропонує учасникам гри записати в графу 5 правильний варіант ранжування, який визначений експертами. В другій графі бланку кожен учасник визначає різницю рангів між експертним варіантом і його індивідуальним. Наприклад: секстанту він привласнив 8 місце, а експерт -15те, різниця -7. Сума різниць рангів визначає якість індивідуального рішення – чим менша сума, тим вища якість.

Так само учасники, заповнивши графу 4, визначають якість групового рішення. Ведучий оголошує команду переможців, яку нагороджують оплесками.

Провести детальний аналіз групової дискусії і діалогу. Дана гра дає можливість учасникам тренінгу спробувати різні стилі спілкування, проявити гнучкість, толерантність, винахідливість, оригінальність при переконанні партнера.5. Рефлексія стану. Підсумок заняття.

Рекомендація ведучому.

Чітко ставити завдання, слідкувати за його виконанням, слідкувати за часом. При обговоренні гри «Корабельна аварія», проаналізувати роботу в групі, а саме:

а) які були ідеї, чи вони були відхилені і чому, якщо вони отримали розвиток, то яким чином;

б) як відбувався збір інформації;

в) аналізувати так звані, тупикові моменти в вирішенні завдання і способи їх подолання.

Зупинитися на обговоренні роботи в парах, зробити аналіз творчих якостей співрозмовника і вказати на ті якості і способи поведінки, які блокували роботу.

Ці вправи не є повним переліком існуючих вправ для тренінгу з адаптаційно-комунікативної сфери. Важливо пам'ятати, що кожен тренінг потребує індивідуального підходу та адаптації до конкретної аудиторії та її потреб.

Заняття 5

Мета:

Усвідомлення впливу стереотипів на власну поведінку.

Зміст заняття

1. Рефлексія попереднього заняття.

2. Усвідомлення стереотипів поведінки.

Ведучий пропонує групі провести вправу «Бомбардування». Для її виконання група сідає півколом.

Перед групою ставлять стілець, на який по черзі сідають всі учасники групи. Тому учаснику, який сидить на стільці, члени групи кажуть про його стереотипи, звички, що проявилися на попередніх зустрічах.

Саме звичайний стиль поведінки, стереотипність мислення, нерозумні принципи не дають можливості сприймати інших людей з іншими життєвими позиціями. Порушення стереотипів викликають стан тривоги, дискомфорту. Чим вища стереотипізація, тим важче орієнтуватись в оновленому світі.

Ця вправа допомагає учасникам усвідомити свої стереотипи, щоб потім прослідкувати їхній вплив на свою поведінку.

3. Проведення «Індивідуальної бесіди».

Ведучий пропонує учасникам тренінгу поділитися на 2 команди: перша – декани, друга – студенти.

Умова процедури: староста групи доповів декану про те, що поведінка студента К. різко змінилася: роздратований, не спілкується, почав палити.

На відкриту розмову не йде. Декан викликає студента у свій кабінет для бесіди.

Завдання декана – дізнатись про причину зміни поведінки.

Завдання студента – розповісти про проблему тоді, коли відчує довіру до декана.

Потім ведучий пропонує команді деканів вийти в іншу кімнату, а команді студентів доводить ситуацію. (приклад).

По завершенні інструктажу, ведучий розподіляє пари: декан – студент. Кожній парі на бесіду виділяється на бесіду не більше 30 хвилин. Кожен студент повинен побувати на бесіді у деканів.

Потім зміна ролей: студенти виступають в ролі деканів, але міняється проблема студента.

Обговорення роботи ведучий стимулює такими запитаннями:

- які індивідуально-психологічні особливості проявилися в грі?;

які стереотипи проявив декан в роботі з студентами?;

складіть психологічний портрет своїх деканів;

в якого з двох деканів Ви погодилися б працювати і чому?

Виконання даної процедури допомагає усвідомити вплив стереотипів на власну поведінку, як перешкоду у розвитку толерантності і гнучкості.

Ця процедура триває 2 години 30 хвилин.

4. Рефлексія заняття.

Рекомендації ведучому.

1. Постаратися, щоб зворотній зв'язок при обговоренні процедур мав не оціночний характер (посилило захисну поведінку), а описовий.

2. Активізувати керівників при обговоренні процедури такими запитаннями, як: «Стереотипність сприйняття студентів допомогла Вам, чи ні?», «Що нового було у Вашій поведінці?», «Завдяки чому Вам пощастило викликати довіру студента?», та інші.

Заняття 6

Мета:

1. Фіксація змін, які відбулись за час навчання.

2. Проведення підсумків тренінгу.

Зміст заняття

1. Рефлексія попереднього заняття

2. Учасники групи сидять по колу. Інструкція ведучого: «Я зараз скажу дієслово, всі по колу складають з ним речення, пов'язуючи його з економічною діяльністю. Наприклад: «підписую», «учасники», «клієнт лист додому», «кредитувати», «ліцензювати», «експортувати» і т. переходити до іншого дієслова, коли на запропоноване не буде варіантів».

Учасники висловлюють захоплення від того, наскільки різноманітним є сприйняття світу іншими.

3. Ведучий знову пропонує роботу над ситуаціями, аналогічно пункту 5 заняття 10.

4. Інструкція ведучого: «Пропоную протягом 20 хвилин на аркушах паперу намалювати по два малюнки: «Я до тренінгу» і «Я після тренінгу».

По завершенню роботи тренер збирає малюнки і робить їх виставку.

5.Учасники групи сидять по колу. Ведучий пропонує кожному висловити всі свої думки, враження відносно проведеного тренінгу. Кожен висловлюється без обмежень.

6.Вправа «Мої побажання».

Учасники групи сидять по колу, один учасник на стільці в центрі кола, кожен йому висловлює своє побажання. Вправа вважається завершеною, коли всі учасники побувають центрі кола.

7.Ведучий пропонує учасникам тренінгу протягом 20 хвилин провести аналіз занять в письмовій формі.

8.Підсумкова рефлексія.

Рекомендація ведучому

Останнє заняття – це підведення підсумків, обмін враженнями і почуттями, висловлюваннями і побажаннями.

**Додаток 2. Авторський опитувальник і методики психодіагностики
обстежуваних
Комплексний опитувальник «Детермінанти обрання професії економіста»
(М. Корольчук, О. Мартиненко)**

Шановний респонденте!

Ми будемо вдячні за Вашу участь у проведенні нами наукового дослідження, спрямованого на вивчення чинників, що зумовили обрання Вами професії економіста. Всі дані, отримані в результаті дослідження, є конфіденційними.

Вкажіть, будь ласка, дані:

Вік __ **Стать** __ **Сфера діяльності** _____

Оцініть чинники, що зумовили обрання Вами професії економіста за 10-ти бальною шкалою: 1-3 – низькі показники; 4-6 – середні; 7-10 – високі.

Блок А

№ з/п	Твердження	Оцінка в балах
Блок А	Які мотиви зумовили Ваше обрання професії економіста.	
А 1	Привабливість і упевненість у особистісному задоволенні таким видом діяльності	
А 2	Суспільна значущість, престиж, можливість приносити користь людям і професійно зростати.	
А 3	Висока зарплата, можливість використання професійних знань в житті і поза роботою	
А 4	Професія економіста подобається батькам, була обрана друзями, або під тиском зовнішніх обставин	
	Підсумкова оцінка за блоком «А»	
	Що б Ви хотіли зазначити щодо свого суб'єктивного ставлення стосовно мотивів обрання професії економіста	

Блок Б

№ з/п	Твердження	Оцінка в балах
Блок Б	Які, на Ваш погляд притаманні Вам здібності професійного, інтелектуального спрямування найбільше вплинули на обрання професії економіста	
Б 1	Вважаю, що було цікаво і був здатний обробляти, аналізувати статистичні дані, креативно і абстрактно мислити, робити висновки	
Б 2	Проявляв інтерес і прагнув розібратись з методичним інструментарієм для обґрунтування розвитку економічних суб'єктів.	
Б 3	Виявляв схильність до оволодіння і використання сучасних інформаційних технологій у досліджуванні соціально-економічних процесів.	
Б 4	Цікавився і прагнув брати участь у наукових дослідженнях, збирати і накопичувати довідкову, соціально-економічну інформацію в галузі економіки.	
	Підсумкова оцінка за блоком «Б»	
	Щоб Ви хотіли додати суб'єктивно значуще стосовно запропонованих	

	стверджень.	
--	-------------	--

Блок В

№ з/п	Твердження	Оцінка в балах
Блок В	Чи вважаєте Ви, що в обранні професії економіста зіграли суттєву роль Ваші особисті можливості щодо адаптації до нових умов і здатність до комунікації, взаємодії з іншими людьми	
В 1	Я прагнув і певною мірою був здатний до адаптації та дій в новій ситуації	
В 2	Я намагаюсь бути гнучким з новими людьми у міжособистісній взаємодії і проявляти адаптивність у невизначених умовах	
В 3	Я проявляю здатність до професійної комунікації а також до спілкування з різними категоріями людей у своєму оточенні	
В 4	Мені подобається переконувати оточуючих (фахівці нефахівці), використовувати цифрову професійну інформацію для аргументації певних поглядів на економічні проблеми	
	Підсумкова оцінка за блоком «В»	
	Щоб Ви хотіли додати суб'єктивно значуще стосовно запропонованих стверджень.	

Блок Д

№ з/п	Твердження	Оцінка в балах
Блок Д	Я ретельно оцінюю свої індивідуально психологічні особливості, які на мій погляд сприяли обранню професії економіста.	
Д 1	Емоційна стабільність, емоційно-вольовий самоконтроль у конфліктних чи скрутних ситуаціях	
Д 2	Здатність приймати обґрунтовані рішення і діяти сміливо, дипломатично	
Д 3	Здатність діяти активно, соціально-відповідально, свідомо з вимогливістю до себе і оточення	
Д 4	Здатність до практичного аналізу і синтезу або абстрактного і креативного мислення	
	Підсумкова оцінка за блоком «Д»	
	Щоб Ви хотіли додати суб'єктивно значуще стосовно запропонованих стверджень.	

Блок Е

№ з/п	Твердження	Оцінка в балах
Блок Е	Я досить непогано знаю свої темпераментальні властивості властивості, які сприяли обранню професії економіста	
Е 1	Рівень потреби в діяльності і особливо в інтелектуальній, прагнення до соціальних контактів	
Е 2	Я легко переключаюсь з одного виду діяльності на інший, а також легко переключаю увагу у процесі спілкування	
Е 3	Я здатний швидко виконувати окремі завдання, аналізувати результати, узагальнювати, робити висновки.	
Е 4	Я вважаю, що володію певним рівнем емоційної чутливості, але намагаюсь стійко переносити і долати труднощі, невдачі та знаходити оптимальний вихід	
	Підсумкова оцінка за блоком «Е»	
	Щоб Ви хотіли додати суб'єктивно значуще стосовно запропонованих стверджень.	

**Кореляційна матриця показників мотиваційного компоненту обрання професії Економіста за методиками СЖО,
Емоційна спрямованість, Мотиви вибору професій**

	Показники методики	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
	1.Інтегральний вибору професії економіста	1																			
СЖО	2.Спрямованість на мету	0,714	1																		
	3.Процес	0,670	0,616	1																	
	4.Результат	0,717	0,701	0,713	1																
	5. Локус контролю «Я»	0,565	0,616	0,511	0,712	1															
	6.Локус контролю життя	0,671	0,621	0,614	0,710	0,709	1														
Емоційна спрямованість	7.Альтруїстична спрямованість	0,435	0,319	0,315	0,424	0,417	0,307	1													
	8. Комунікативна	0,722	0,731	0,719	0,810	0,801	0,796	0,419	1												
	9. Глорична	0,621	0,439	0,911	0,514	0,512	0,510	0,411	0,543	1											
	10.Практична	0,735	0,801	0,703	0,705	0,727	0,803	0,367	0,319	-0,371	1										
	11.Пугнічна	0,401	0,496	0,217	0,435	0,219	0,317	0,213	0,449	-0,419	0,519	1									
	12.Романтична	0,235	0,211	0,411	0,203	0,317	0,291	0,417	0,421	0,412	-0,417	-0,412	1								
	13.Гностична	0,702	0,613	0,537	0,713	0,702	0,604	0,317	0,803	0,419	0,697	0,511	-0,517	1							
	14.Естетична	0,531	0,529	0,538	0,617	0,517	0,501	0,401	0,611	0,506	0,517	0,524	0,719	0,561	1						
15.Гедоністична	0,576	0,563	0,549	0,314	0,419	0,412	0,313	0,412	0,634	0,603	0,417	0,601	0,419	0,539	1						
16.Акзитивна	0,735	0,811	0,803	0,801	0,703	0,704	-0,517	0,621	0,619	0,719	0,404	0,571	0,537	-0,418	-0,417	1					
Мотиви вибору професії	17.Внутрішні інд.знач.мотиви	0,839	0,818	0,813	0,835	0,819	0,830	0,434	0,831	0,611	0,821	0,713	0,519	0,711	0,694	0,605	0,811	1			
	18.Внутрішні соціально значущі мотиви	0,819	0,811	0,831	0,841	0,839	0,839	0,449	0,837	0,624	0,825	0,721	0,526	0,723	0,613	0,616	0,824	0,839	1		
	19.Зовнішні позитивні мотиви	0,801	0,809	0,704	0,709	0,713	0,701	0,411	0,804	0,517	0,713	0,704	0,507	0,613	0,596	0,601	0,813	0,827	0,837	1	
	20.Зовнішні негативні мотиви	0,725	0,311	0,217	0,411	0,424	0,414	0,317	0,418	0,418	0,311	0,417	0,403	0,311	0,414	0,317	-0,476	-0,517	-0,501	-0,605	1

Таблиця Д2

Кореляційна матриця показників обрання професії економіста за Методикою Дж. Холланда, Емоційний інтелект, Аналітичне мислення

	Показники	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
	1.Інтегральний показник вибору професії економіста	1														
Дж.Холланд	2.Реалістичний	0,855	1													
	3.Інтелектуальний	0,817	0,735	1												
	4.Соціальний	0,671	0,611	0,526	1											
	5.Конвенційний	0,806	0,720	0,711	0,415	1										
	6.Підприємницький	0,931	0,697	0,507	0,791	0,617	1									
	7.Артистичний	0,472	0,317	0,236	0,702	0,311	0,739	1								
	Емоційний інтелект Холла	8. Емоційна обізнаність	0,843	0,721	0,724	0,632	0,315	0,703	0,417	1						
9. Управління своїми емоціями		0,617	0,702	0,439	0,701	0,617	0,439	0,317	0,709	1						
10. Самомотивація		0,571	0,713	0,613	0,716	0,703	0,627	0,435	0,675	0,713	1					
11.Емпатія		0,434	0,413	0,235	0,724	0,315	0,301	0,603	0,603	0,519	0,613	1				
12. Розпізнавання емоцій інших		0,435	0,415	0,856	0,624	0,434	0,294	0,418	0,616	0,634	0,378	0,724	1			
Аналітичне мислення	13.Рівень розвитку аналітичного мислення	0,748	0,703	0,814	0,526	0,631	0,721	0,315	0,519	0,417	0,537	0,527	0,724	1		
	14.Коефіцієнт успішності	0,741	0,705	0,801	0,529	0,637	0,729	0,319	0,521	0,432	0,534	0,529	0,527	0,813	1	
	15.Швидкість аналітичного мислення	0,633	0,613	0,713	0,511	0,602	0,745	0,403	0,564	0,505	0,519	0,473	0,529	0,804	0,819	1

Кореляційна матриця показників обрання професії економіста За методиками Адаптаційна мобільність та Комуникативного контролю

	Показники	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
	1.Інтегральний показник вибору професії економіста	1													
Адаптаційна мобільність	2.Інтерес до нових ідей	0,580	1												
	3.Легко адаптується до нового	0,845	0,734	1											
	4.легко встановлює контакти	0,840	0,821	0,859	1										
	5.Легко підключається на іншу діяльність	0,814	0,695	0,846	0,617	1									
	6.Швидко вирішує складні питання	0,731	0,145	0,724	0,601	0,715	1								
	7.Схильний впроваджувати нові ідеї	0,624	0,703	0,704	0,603	0,524	0,529	1							
	8. Схильний до неперервного навчання, діяльності	0,524	0,544	0,571	0,484	0,487	0,616	0,524	1						
	9. Здатний протистояти ддестабілізуючим впливам	0,532	0,317	0,523	0,421	0,321	0,617	0,317	0,324	1					
	10. Здатний брати відповідальність за нововведення	0,825	0,704	0,819	0,701	0,432	0,535	0,674	0,427	0,731	1				
	11.Здатний до інноваційних перетворень	0,841	0,891	0,804	0,768	0,563	0,621	0,629	0,435	0,317	0,762	1			
	12. Схильний до творчого підходу	0,575	0,672	0,631	0,448	0,541	0,703	0,725	0,603	0,319	0,527	0,703	1		
	13.Спрямованість на перемогу, успіх	0,724	0,865	0,873	0,809	0,803	0,771	0,719	0,629	0,612	0,724	0,711	0,720	1	
	Комуникативний контроль	14.Комуникативний контроль	0,845	0,796	0,804	0,857	0,827	0,723	0,805	0,727	0,531	0,731	0,627	0,725	0,894

Кореляційна матриця між інтегральним показником обрання професії економіста з показниками методики 16 факторного опитувальника Р. Кеттелла

Показники	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1.Інтегральний показник вибору професії економіста	1																			
2.В інтелект	0,807	1																		
3.М практична спрямованість	0,818	0,809	1																	
4.Q1 консерватизм-радикалізм	0,801	0,539	0,585	1																
5.Підсумкова оцінка інтелектуальної сфери	0,715	0,729	0,703	0,626	1															
6.С – Емоційна стабільність-нестабільність	0,739	0,417	0,613	0,617	0,678	1														
7.G- нормативність-безпринципність	0,616	0,429	0,487	0,537	0,524	0,621	1													
8. I – твердість-рішучість	0,719	0,445	0,619	0,534	0,656	0,701	0,702	1												
9. O – упевненість-тривожність	0,742	0,601	0,726	0,644	0,651	0,711	0,710	0,735	1											
10. Q3 – самоконтроль високий-низький	0,875	0,433	0,635	0,709	0,704	0,843	0,737	0,701	0,773	1										
11.Q4 – напруженість-розслабленість	0,696	0,561	0,634	0,631	0,619	0,701	0,519	0,734	0,591	0,814	1									
12. Підсумкова оцінка емоційно-вольової сфери	0,730	0,519	0,533	0,611	0,684	0,804	0,419	0,567	0,703	0,899	0,713	1								
13.A – відкритість-закритість	0,417	0,713	0,541	0,731	0,613	0,415	0,319	0,315	0,331	0,531	0,311	0,411	1							
14.H – сміливість-сором'язливість	0,624	0,639	0,627	0,624	0,611	0,564	0,425	0,617	0,702	0,612	0,319	0,619	0,296	1						
15.F – стриманість-експресивність	0,529	0,519	0,504	0,534	0,514	0,702	0,517	0,411	0,302	0,702	0,307	0,707	0,416	0,596	1					
16. E – доміантність-підпорядкованість	0,676	0,931	0,745	0,675	0,731	0,697	0,619	0,701	0,717	0,709	0,437	0,719	0,431	0,774	0,296	1				
17.Q2 – конформізм-нонконформізм	0,454	0,725	0,623	0,417	0,521	0,507	0,734	0,532	0,324	0,437	0,372	0,615	0,417	0,524	0,517	0,411	1			
18. N – дипломатичність-прямолинійність	0,729	0,743	0,731	-0,529	0,726	0,619	0,705	0,531	0,415	0,809	0,517	0,731	0,534	0,594	0,713	0,517	0,719	1		
19. L – довірливість-підозрілість	0,415	0,534	0,731	0,417	0,501	0,510	0,511	0,419	0,603	0,507	0,416	0,529	0,506	0,417	0,319	-0,416	0,707	-0,427	1	
20.Підсумкова оцінка комунікативної сфери	0,597	0,696	0,701	0,519	0,709	0,607	0,567	0,518	0,736	0,741	0,516	0,617	0,604	0,371	0,519	0,617	0,713	0,612	0,714	1

Кореляційна матриця між інтегральним показником обрання професії економіста з типологічними властивостями обстежуваних за методикою В. Русалова

Показники	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.Інтегральний показник вибору професії економіста	1									
2.Ергічність	0,724	1								
3.Соціальна ергічність	0,801	0,796	1							
4.Пластичність	0,735	0,531	0,517	1						
5.Соціальна пластичність	0,796	0,627	0,541	0,735	1					
6.Темп	0,544	0,731	0,611	0,749	0,737	1				
7.Соціальний темп	0,621	0,740	0,634	0,790	0,746	0,724	1			
8. Емоційність	0,621	0,486	0,424	0,401	0,421	0,421	0,403	1		
9. Соціальна емоційність	0,501	0,501	0,517	0,415	0,417	0,449	0,445	0,713	1	
10. Контроль ссоціальної бажаності	0,527	0,515	0,454	0,519	0,526	0,521	0,525	0,514	0,537	1

Глобус Банк

АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
«КОМЕРЦІЙНИЙ БАНК «ГЛОБУС»

Україна, 04073, Київ, пров. Куренівський, 19/5, тел: (044) 392-00-00, факс: (044) 545-63-51
e-mail: info@globusbank.com.ua www.globusbank.com.ua

№ 1003 від 08 ТРА 2023
На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Мартиненко Олени Олексіївни
поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії
з галузі знань 05 – соціальні та поведінкові науки
за спеціальністю 053 – психологія

Видана Мартиненко Олені Олексіївни, аспірантці кафедри психології Державного торговельно-економічного університету, про те, що результати її дисертаційного дослідження на тему «Соціально-психологічні детермінанти обрання молоддю професії економіста», методичні та практичні рекомендації щодо їх використання впроваджено та використовуються у діяльності Акціонерного Товариства «Комерційний Банк «ГЛОБУС».

Методичні рекомендації, розроблені авторкою Мартиненко О.О., мають практичне значення та надають можливість АТ «КБ «ГЛОБУС» диференційовано відбирати спеціалістів економічного спрямування, набирати кваліфікований персонал і формувати кадровий резерв.

Окрім того, психодіагностичний інструментарій використовується при атестації персоналу.

Операційний директор

С.В.Клеваичук

Україна

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Державний вищий навчальний заклад

«КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

імені Вадима Гетьмана»

03057, м. Київ, проспект Перемоги, 54/1. Тел.: (044) 456-50-55, (044) 371-61-19, mail: office@kneu.edu.ua

17.05.2023 № 1/15

На № _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження аспірантки
кафедри психології Державного торговельно-економічного університету

Мартиненко Олени Олексіївни

Результати дисертаційного дослідження О.О. Мартиненко на тему:
**«Соціально-психологічні детермінанти обрання молоддю професії
економіста»** мають суттєву наукову і практичну значущість.

Практичні рекомендації, представлені в дисертаційному дослідженні
О.О.Мартиненко, використовувалися протягом 2022-2023 рр.у навчально-
виховному процесі в Київському національному економічному
університеті імені Вадима Гетьмана, зокрема кафедрою педагогіки та
психології під час вивчення дисциплін: «Вікова психологія», «Економічна
психологія», «Загальна психологія», «Педагогічна психологія», «Соціальна
психологія».

Окрім того, використання результатів психодіагностичного
інструментарію дали підстави для індивідуального психологічного
консультування щодо обрання майбутньої професії та стратегії пошуку
роботи, планування, професійного становлення й кар'єрного зростання.

Проректор науково-педагогічної
роботи декан, професор

Анатолій Колот

040958

ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО «СТРАХОВА КОМПАНІЯ «МЕГА-ПОЛІС»
ПрАТ «СК «МЕГА-ПОЛІС»

вул. Богданівська, 24, офіс 23, м. Київ, 03049, тел.: 0 800 308 608, e-mail: office@mega-polis.biz

вих. №34043
від 08.05.2023р.

ДОВІДКА

Про впровадження результатів дисертаційного дослідження аспірантки кафедри психології Державного торговельно-економічного університету **Мартиненко Олени Олексіївни**

Аспірантка кафедри психології Державного торговельно-економічного університету Мартиненко О.О., виконуючи дисертаційну роботу на тему: «Соціально-психологічні детермінанти обрання молоддю професії економіста» провела емпіричне дослідження в компанії.

Практичні рекомендації, розроблені авторкою Мартиненко О.О., мають практичне значення та надають можливість компанії ПрАТ «СК «МЕГА-ПОЛІС» диференційовано відбирати спеціалістів економічного спрямування, та набирати кваліфікований персонал і формувати кадровий резерв.

Окрім того, психодіагностичний інструментарій використовується при атестації персоналу.

Генеральний директор
ПрАТ «СК «МЕГА-ПОЛІС»

Олександр БОНДАР